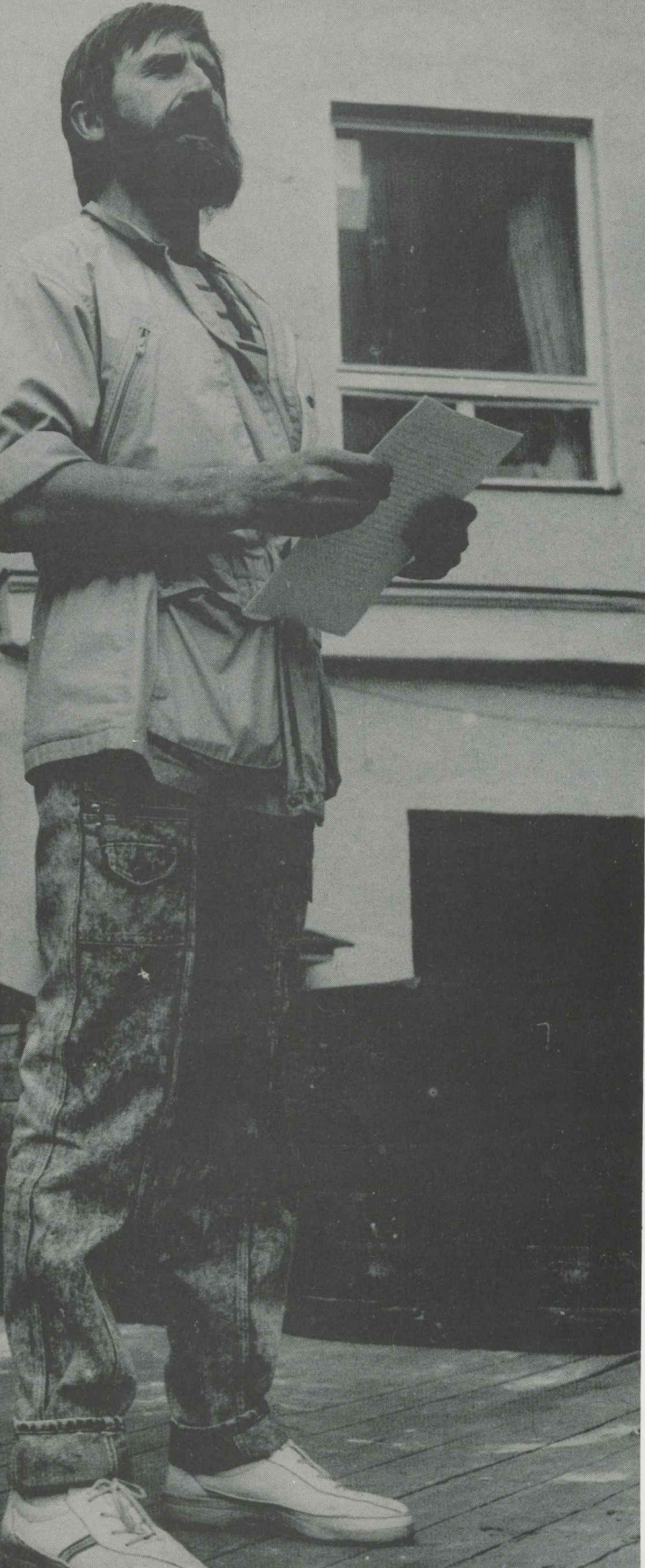

MANA 58

Meil on valida kaks teed: kas võitlus demokraatliku, humanistliku ja iseseisva Eesti eest või tagasimineku stalinistliku diktatuuri orjusse. See aga tähendab, et neid teid on ainult üks. Liisk on langenud, enam pole aega kahevahel olekuks. Perestroika on jõudnud Eestis faasi, mis nõuab tema toetajatelt üha julgemalt sõna ja tegu. Hukatuslik oleks nüüd jasmiinipõõsasse pugeda, et seal lõdisedes oodata sündmuste edasist kulgu. Siin võib edasi viia ainult julgus. Toompea pleenum puhus meie teelt aastakümnetega kogunenud kõntsahunniku, puhastas rahva vaimu, vabastas hirmust tema hinge. Me ei ole täna enam need, kes me olime enne 1. aprilli ega saa enam kunagi selliseks. Toompeal lausunud sõnade energia jõul liigume edasi. Me teame, et see pole mingi lustlik jalutuskäik kenal kevadisel heinamaal. Me teame oma vastasjõude ja nende soovi seisatada perestroika, saavutada rahva lootuste ja ootuste luhtumine ja panna meid taas diktatuuri vangistusse. Võitlus taolise eesmärgi eest on saanud nime „hiiliv stalinism“.

Meie vastaste võitlusvahendiks on vale, provokatsioonid, kuulujutud, alatud laimukirjad. Meie relvaks on tõde. Praegu toimuvad ettevalmistused üleminekuks meie võitluse järgmisse faasi. Meil tuleb minna tänavatele, massidemonstratsioonidele. Tuleb koguneda Vabadusplatsile või Lauluväljakule massimitinguteks. Meil tuleb rahvahulkade jõulise survega avaldada oma poolehoidu perestroikale ja vihkamist stalinismile. Selleks on meil vaja ühendust ja selleks on meile Rahvarinne. Tuleb intensiivistada võitlust demokraatliku valimiskorra kehtestamiseks, ning seega saavutada seda, et uude Eesti parlamenti valitaks vaid rahva usaldust pälvivad mehed ja naised. Selleks on tarvis valimisplatvormi ja ühist valimisvõitlust. Seda võimaldab meile Rahvarinne.

Meie eesmärgiks on taastada Eesti riiklik suveräänsus. Me eesmärgiks on luua isemajandav Eesti. Me eesmärgiks on humanistlik ja demokraatlik Eesti õigusriik, kus oleks välis- ja sisetarvete süsteemide igasugused rõhumised. Me peame ühinema kõikide perestroikat toetavate jõududega Eestis — Loomeliitude Kultuurinõukogu, Roheliste, Põlumeeste Seltsiga, Muinsuskaitse Seltsiga, loodava Üliõpilasliiduga ja teiste veel loomisel olevate ühendustega, et liituda võitluseks stalinismi restaureerimiskatsete vastu. Selles võitluses ühendab meid eesti Rahvarinne.

**(Kunstihoone hoovis Tallinnas 18. mail 1988
Rahvarinde juurde Kunstnike Liidu tugirühma
asutamiskoosolekul peetud kõne. Kõrvaleoleval**

foton on Heinz Valk veoautot poodiumi ja platvormina kasutades parajasti seda kõnet pidamas.)

Kallid eesti lapsed, eriti kallid eesti naised ja austatud eesti mehed!

On lõppemas viimase poolsajandi joovastavaim suvi Eestimaal, mille põletavkuumadest sündmustest, sõnadest ja lauludest lahvatunud lootuses oleme taas saanud iseendiks. Me ei ole enam „kohalik põhirahvusest elanikkond“, vaid me oleme jälle eestlased! Ja selle eest ma tänan teid, minu rahvusaaslased. Tänan teid teie südames elava murdumatu isamaa-armastuse eest, mida pole suutnud tappa ka aastakümnete pikkune vägivald ja alandused. Tänan teid selle eest, et olete omas hinges elavana hoidnud meie suure unelma, meid kõige lootusetumatelgi aegadel saatnud usu vabasse, õnnelikku ja inimest austavasse iseseisvasse Eestisse. See unelm elab. Seda ei suutnud hävitada ei stalinistid ega natsid, ei suuda hävitada ka stagnatsioonid ega internatsioonid! Kuid me peame ka õnnelikuimal hetkel nägema enda seisundit illusioonidevabalt. Ei ole veel kadunud siit ilmast need, kes „Internatsionaalse abi andmise“ nimel otsustavad rahvaste saatust tankide jõul. See teadmine aga ärge külvaku meisse lootusetust. Vastupidi — me peame olema hingeliselt eriti tugevad, peame elama kõrgendatud lootuses ja usus, sest meiesuguse väikerahva elujõule oleks hukatuslik pessimismi ja enesehaletsuse karkudel komberdamine. Ning kui juhtukski halvim, siis jääb meile teadmine, et ühegi üürikese suve oleme taas saanud hoida oma käes meie südamele ja silmadele kauneimat lippu, sinimustvalget, mis stalinistide poolt porri tallatuna ootas kannatlikult oma taassünni ülevat hetke. See teadmine annab meile jõu kasvõi tuha all oodata jälle üht imelist suve ja mingi mõõda kasvõi tuhat talve, me jaksame ära oodata selle täht-hetke!

Täna me aga elame veel lõppeva suve õnnestavas vabadusejoovastuses ja ma ei ole nõus nendega, kellede arvates me pole midagi erilist saavutanud. Me saime palju ja väga olulist.

Üleeile kuulsime Vaino Väljase vahendusel esimest korda Eestimaa Kommunistlikult Partei selliseid sõnu, mis ei ole vastuolus meie rahva soovide ja lootustega. Kuulsime tõelist mehesõna. Kas oleks see olnud võimalik aga ilma 17. juunita, ilma meie ühistahte võimsa avalduseta!

Rahva kindlal survele on meie stagnatsiooni-

punkri müürist kangutatud välja juba mitu beetonplokki. See protsess kestab. See kestab seni, kuni oleme saanud valitsuse, kes ei müü meid enam maha Moskva ministeeriumide kolonisaatoritele.

Me oleme tagasi saanud oma ajaloo. See sisaldab küll rohkem kaotusi kui võite, rohkem valu ja häbi kui õnne, kuid võibolla just meie mineviku hüvitamata ebaõiglus on selleks sideaineks, mis meid valulise tugevusega ühendab oma maaga, koduga, tööga ja üksteisega.

Ja selle suve oluliseks tulemuseks on ka see eriti meeldiv tõsiasi, et revolutsiooni Eestimaa on lülitunud võimukalt meie noorus, seesama rokipõlvkond, kelles veel hiljaaegu nägime uinuvat ühiskondlikku jõudu.

Nüüd ma pöördungi teie poole, eesti noored! Maailmas on kaunimaid kohti ja elamiseks paremaid paiku, kuid kõigest sellest hoolimata ei suuda neist ükski asendada teile Eestit. Ta on siin ja ta peab siin kestma igavesest ajast igavesti! Meie sõrmede puudutada, meie silmade hellitada. Kandke seda maad omas südames ning ärge teda kunagi reetke. Ja nõrkusehetkel pidage meeles, et teile ei ole pärandatud ainult Eestimaa valu, vaid teile on pärandatud ka Eestimaa au, uhkus ja viha. Kuid ärge võtke seda viimast sõna kättemaksu seemnena. Me ei vaja kättemaksu, kuid ärgu ka loodetagu meie leplikkusele. Me ei unusta midagi ja me ei andesta midagi! Uhke põlgus on väärikaim reageering meie rahva ja isamaa hävingu äärele viinud stalinistlikule süsteemile ja selle väärastunud teostajatele, kes veel tänagi pole maha matnud iha meid uuesti oma säärikute alla tallata. Seepärast me peame võitlema seni, kuni Eestimaa pinnale pole jäänud üht põlvpikkustki stalinisti! Ja selleks ühendagem omad jõud! Kõigi inimestega, kõigi rahvastega, kes näevad inimese ülendamise maailma edasikestvuse ainsat võimalust. Taolist ühisjõudu me oleme kogunud tänavusel suvel. See jõud meis kasvab. Meie hinge on juba puudutanud vabaduse sosin. Nüüd peab see võimenduma täiskõlaliseks, inimhääleks kõneks. Seda sihti me peame taotlema iga hinna eest ja me murrame end vabadusse kasvõi läbi halli kivi!

Ükskord me heiskame ka Pika Hermannini torni sinimustvalge lipu!

Ükskord me võidame niikuinii!

(Rahvarinde poolt korraldatud meelevaldusel „Eestimaa Laul 1988“ Tallinna Lauluväljakul 11. septembril 1988 peetud kõne tekst.)

Kirjutan neid ridu Mount Vernonis, Virginias. Jalutuskäigu kaugusel asub George Washingtoni eluasemeks olnud sellenimeline mõis, mis Potomaci jõe kõrgel kaldal seisab nagu muiste, koos oma kõrvalhoonetega viimse üksikasjani sisustatud nõnda nagu see oli Ameerika Ühendriikide esimese presidendi eluajal. Postiaadressiks olevasse Alexandriasse, ühte Ühendriikide kõige vanemasse linna, mis oma nime sai 17. sajandi keskpaiku praeguse linnakeskuse maa-ala 3000 kilogrammi hea Virginia tubaka eest ostnud shotlase John Alexanderi järgi, tuleb auto või bussiga sõita. Suurele osale vanalinna puu- ja kivimajadest on kinnitatud muinsuskaitse kilbid, rääkimata hoonetest nagu Gadsby kõrts, kus Washington teiste Virginia härrasmeestega revolutsiooninõu pidas. Sealt pooltosinat kilomeetrit veel põhja poole paikneb nendest nõupidamistest sündinud noore ja võimsa riigi sõjanduskeskus Pentagon ja siis, kohe üle Potomaci jõe, algab see õige Washington, D.C. ehk Columbia Föderaalidistrikt.

Lõunas, veidi rohkem kui tunnise autosõidu kaugusel, asub Virginia pealinn Richmond, mis kodusõja ajal oli ka lõunaosariikide konföderatsiooni pealinnaks. Sealt veidi ookeani poole paikneb Jamestown, esimene inglise kolonistide püüasula Ameerika kontinendil. Samas lähedal on Yorktown, kus inglased kapituleerusid Ameerika-Prantsuse ühendatud vägedele, mis tähendas ka Iseseisvussõja võidukat lõppu.

Alexandria on lõunaosariikide väejuhi, sõjaajaloo üheks parimaks strateegiks peetava Robert E. Lee kodulinn. Siit 100—150 kilomeetri raadiuses asuvad neli aastat kestnud verise kodusõja kuulsad lahinguväljad — Bull Run, Manassas, Fredericksburg, Antietam, Chancellorsville, Gettysburg, mitmed neist korraldatud mälestusparkideks. Need nimed, milledes kumab ajalugu, olid mulle tuttavad juba ammu. Koolipoisina saksa okupatsiooniajal Rahumäel Brede korteris elades leidsin raamaturiuulilt köidetud, aga ilmselt vaid vähestes eksemplariides masinakirjas paljundatud kindral Brede raamatu USA kodusõjast. Riuulil oli ka sama sugune mu isa kirjutatud raamat „Maailmasõja ajalugu“. Kui neid teoseid lugesin, olid mõlemad autorid, Prantsuse Kõrgema Sõjakooli lõpetanud Eesti Vabariigi õhvitserid, juba hukkunud Norilskis. Ei tea, kas mõni koopia neist teostest veel Eestis alles on?

Põlisemad nimed püsivad ajaloo hingusena looduslikes pinnavormides. Sõites itta üle Chesapeake'i ürglahe hiigelsilla jõuame kolme tunni pärast Atlandi äärde, Chincoteague'i saarele samanimelise kalurilinnakesega ning Assateague'i barjäärisaarele, mille kilomeetritepikkused liivarannad ning märgalad on tehtud rahvuspargiks. Sõites läände üle Rappahannocki jõe ja Siniharjamägede jõuame ajaloolis- se ja kaunisse Shenandoah jõe orgu, mille teist serva palistab Apalatshide mäeahelik.

Potomac, Chesapeake, Chincoteague, Assateague, Rappahannock, Shenandoah, Apalatsid — nimed mälestusena hõimudest, keda enam ei ole. Kes jäid jalgu üle ookeani tulnud uusasukatele ja hävisid genotsiidi ohvritena — ainult et siis rahvumõrva veel ei tunnistanud rahvusvaheliseks kuriteoks. 350 aastat tagasi asus siin Virginias suure pealiku järele nimetatud Powhatani hõimuliit, sajad paikse asustusega indiaanikülad. Mõned nimed on jäänud, aga neid aastatuhandeid kandud põlisrahvastik on kadunud.

Need on olnud mu koordinaadid elades siin Virginias, Washingtoni külje all peagu juba 30 aastat. Siit olen jälginud sündmusi Eestis ja Eestit ka nelja korral külastanud: 1968, 1969, 1972, 1977/78. Kuid 1980. aastatel ei ole Nõukogude võimud mulle enam kodumaale minekut võimaldanud — kahel korral on viisa ära öeldud, viimati 1985. aastal. Viisakeeld pidi olema õige tugevatoimeline, sest 1983 keelduti viisast andmast ka minu poegadele, kuigi nad juba otsaga Helsingis olid, sõiduasjad reisi- büroo kaudu korras ja piletid laevale ostetud. Kui nad seal Nõukogude saatkonda aru pärima laksid, siis kärgiti kõvasti ja öeldi, et ükski Grabbi nimeline ei saa Eestisse. Midagi ei tõestanud noortele üliõpilastele selgemini, et Eesti on okupeeritud maa.

Nüüd on asjad Eestis lõpeks ometi liikuma hakanud. Fosforiidikaevanduste oht katalüsaatorina, Hirvepargi meelevaldus julguse andjana, loominguliste pleenum vabastava katarsisena, suured rahvakogunemised energisaatorina, rahvuslipud ja Vabadussõja ausammaste taastamine järjepidevuse töötusena, on astunud edasi laial rindel ning hämmastava kiiruse ja teovõimega. Maa hingab, maarahvas hingab sügavate sõõmudega, ajaloo värsked hingused pingeväli säriseb Eesti nurmede, metsade ja linnade kohal. Räägitakse uuest ärkamisajast. Ka nii võib ju ütelda, aga mulle ei

tundu see täiesti õige. Mordvalased võivad ärgata, kasahhid võivad ärgata, ärgata võib Ukraina, aga eesti rahvas ärkas juba 19. sajandil ja ei ole pärast seda enam kunagi maganud. Oma kodumaal vaikima sunnitud, suu ja piirid kinni seotud, aga ikka ärkvel, trotsiv ja vaimsellt murdmata — nii nägin ma Eestimaad ja eestlasi seal käies 1960. ja 1970. aastatel. Lämmatava surve vähenedes haarati kohe ja otsustavalt võimalusest kinni.

Tee vabadusele ei saa olema kerge. Tegutseda tuleb raskes ja keerulises olukorras. Ükski impeerium ei taha loobuda oma valdustest. Ja Nõukogude Liit on kahekordne impeerium — ideoloogiline ja suurrahvuslik. Kommunistliku partei diktatuuri aluseks olev marksistlik-leninistlik maailmavaade on loomult vastuolus rahvusliku eraldiolemise ja rahvusriikluse ideestikuga, pidades vajalikuks rahvuste ühtesulatumist. Samuti on see ideoloogia tsentralistlik — nii poliitiliselt kui majanduslikult — mis teeb küsitavaks majandusautonoomia taotlused lsemajandava Eesti kontseptsiooni näol — eriti selle täielikul kujul, mis hõlmab oma hinnapoliitika ja raha ning energia- ja rasketööstuse, transpordisüsteemi ja loodusvarade allutamise Tallinnale ja kuulumise Eestile.

Eesti ei ole Moskvale mitte ainult osa Nõukogude Liidust, vaid ka osa ajaloolisest Venemaast. Nõukogude Liit ja Venemaa on mõõdunud aastakümnetel tihedalt samasse punt- rasse keerdunud mõisted ja seda mitte ainult suurriigi juhtkonnale, vaid ka vene rahva massidele. Nende mõistete põimumist näeme ka Gorbatshovi väljendustes. Mõõdunud aastal võis lugeda *Rahva Hääles* trükitud Tassi informatsioon, kuidas Gorbatshov, vesteldes rahvaga Kubanimaal, kasutas „Nõukogude Liitu“ ja „Venemaad“ samas tähenduses, kergelt vahetatavate sünonüümidena. Ning kui Reagan külastas Moskvat, siis alustas Gorbatshov pidulikult õhtusöögil toosti järgmisete sõnadega: „Austatud härra president, austatud proua Reagan, daamid ja härrad, seltsimehed, teretulemast Moskva Kreml. Viis aastasada on siin aset leidnud sündmused, mis on olnud verstapostideks meie riigi elus.“ (*The New York Times*'i andmetel, minu rõhutused, HG.)

Katsed Läänemere ranniku hõivamiseks eestlaste alistamise kaudu algasid Vene riikide poolt juba 11. sajandil ning selle, mis siis ja hiljem Ivan IV poolt saavutamata jäi, teostas Peeter I. Ka 1940. aasta sündmuste üheks

eesmärgiks oli Vene impeeriumi piiride taastamine.

Olukorda komplitseerib peagu 600 000 venelase või venestunud muulase viibimine Eestis. (Rääkimata Nõukogude relvajõududest, kelle isikuline koosseis on umbes sama suur kui vägede arv Afganistanis.) Koloniaalpoliitikat arendades sokutati rahvaste sõpruse sildi all Eestisse hiiglaslik Trooja hobune. Poliitiliselt on tegu kohaliku põlisrahvastiku tahteavalduse raskendamiseks ja vastandamiseks nende keskele elama pandud tsviilgarnisoniga. Ka siis, kui poliitiline külg kõrvale jätta, on kultuuriliselt ja demograafiliselt venelaste mass Eestis ületanud kriitilise piiri. Isegi Eesti omariikluse taastamise korral ja veel enam siis, kui saavutatakse vaid mingi sotsialistlik suveräänsus või autonoomia Nõukogude Liidu raames, on sellise hulga integreerimine võimatu ilma Eestimaa etnokultuurilist omapära tõsisesse ohtu seadmata. Ja veelgi hullem: eri rahvusrühmade demograafiline analüüs näitab, et ka juhul, kui võõraste sisserännet tugevalt piiratakse, viivad loomulikud rahvastikuprotsessid eestlaste vähemussejäämisele omal kodumaal.

Eesti kodakondsuse andmine kõigile, kes praegu Eestis elavad, kinnistaks poliitiliselt ja kultuuriliselt äärmiselt ebasoodsa demograafilise olukorra ja tähendaks surmaotsuse alla kirjutamist eestlastele suveräänsel rahvusriiki kandva rahvana. Kuigi palju ei aitaks ka 5 või 10 aastase paiksustensuse nõudmine enne kodanikupaberite kätteandmist. Järelikult on vajalik vähemalt 200 000 venelase lahkumine. See peab muidugi aset leidma ilma nende inimõigusi rikkumata, Eesti majanduse ja tööstuse struktuuri ümberkujundamise teel ning tühenenud ja allakäinud Peipsitaguste ja Süda-Venemaa alade taaselustamise ja ülesehitamise raames, kusjuures võimaliku mittemõistmise hajutamiseks nii Läänes kui vene rahvassides tuleb ametlikult deklareerida, et see on stalinistliku ja brezhnevliku genotsiidipoliitika heastamine.

Kõik on muidugi ärarippuv revolutsiooniliste protsesside edaspidisest arengust Nõukogude Liidus. Eesti ei saa ennast asetada väljaspoole aega ja ruumi, väljaspoole ajaloo tegelikku kulgu, nagu mingi kauni ja haruldase säilitamist vääriva taimena omaette lillepotti. Ajalugu, nii nagu loodus, on vaatajale põnev ja maastetlik, isegi ilus, aga ajaloo elajale

kaastundetü ja julm. Need, kes üritavad ajalooratast tagasi pöörata, lõmastatakse. Ainuke tee on edasi, koos pöörleva ajaloorattaga samas suunas, selle liikumishoogu oma huvides ära kasutades.

Edasi liikumisel on toeks kaks põhimõtet, tegelikkuses ja ajaloos juurduvat liini, mis omavahel on ainult näilises vastuolus. Need ei välista, vaid pigem toetavad teineteist. Mõlemad liinid on vajalikud. *De facto* on juba peagu pool sajandit eksisteerinud Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik väikese hammasrattana suure Liidu masinavärgis. ENSV juriidilised õigused on jäänud paberlikuks kestaks, faktiliselt on tulnud alluda rängale käsusüsteemile. ENSV tegelikke õigusi tuleb üha suurendada, kest täita sisuga. *De jure* eksisteerib ikka veel Vabadussõja ja Tartu rahuga loodud Eesti Vabariik, mille faktiline olemasolu katkestati vägivaldse okupatsiooniga ja anneksiooniga. EV juriidiline edasipüsimine rahvusvahelises õiguses on üsnagi paberlik. Kuid sellel alusel tuleb ikkagi seista ja nõuda õigusliku Eesti Vabariigi taastamist.

Ainuüksi Eesti Vabariigi taastamise nõudmine, ainult sellelt aluselt lähtumine, ei arvesta ajaloo edasilükkumist, muutunud geopoliitilist olukorda. Ainuüksi ENSV õiguste suurendamise taotlus on ehitamine ebaõigluse liivale ja mitte ajaloopärimuste kaljule ning vastuolus eesti rahva lootuse ja südamesooviga iseseisvuse järele. Mõlemit taotledes ja nõudes saab komplitseeritud olukorras liikuda edasi Eesti Teise Vabariigi poole.

●
Enne käesoleva numbriga trükkiminekut jõudsin Eestis ära käia — peale kümnet aastat. Sügispäikeses Tallinn ja Tartu. Võru ja peatus Võhandu jõe ääres. Carl Robert Jakobsoni eluase Kurgjal keset Vändra metsi. Elevad ja ülevad muinsuskaitsepäevad sinimustvalges lipuehtes Pärnus. Ajalugu liigub edasi suurte samudega — ja mõlemit liini pidi. Poliitikute osav pragmaatika koosolekul ja võimukoridorides Moskva välja, aatemeeste selge pürgimine paleuste poole. Eestlaste püüdlustele vastuks interliikumise shovinistlik demagoogia ja üleliidulise alluvusega tehaste direktorite vandenõu. Parema tuleviku ootus ja kartus võimaliku tagasilöögi ees.

Ajaloo värsked hinguse pingeväli säriseb Eesti nurmede, metsade ja linnade kohal.

R. Tobiase oratoorium „Joonase lähetamine“ („Des Jona Sendung“) ei ole mitte ainult esimeseks selles zhanris kirjutatud teoseks eesti muusikas, vaid see on kahtlemata üks kõige suurejoonelisemaid ja monumentaalsemaid helitöid, mis kunagi on ühe eesti helilooja poolt loodud. Teose suur kunstiline väärtus ei avaldu siin mitte ainult Tobiase kui väljapaistva helilooja kompositsioonitehnilises meisterlikkuses, tema suurepärase polüfoonilises mõtlemise oskuses ja vormidramaturgias, vaid olulist osa nende puht muusikaliste väärtuste kõrval omab teose ideelis-filosoofiline kontseptsioon ja selle suunitlus, millega Tobias on tema enda sõnade järgi tahtnud pöörata „suuremat tähelepanu meie ajastu seesmisele olemusele“. Oratooriumis võime näha helilooja isikupärase eneseväljenduse otsinguid ja püüdlusi, millega ta on tahtnud öelda oma sõna kaasaegses oratooriumizhanris. Ja tõepoolest — Tobiase teos osutub märkimisväärseks saavutuseks sel alal. See on eelkõige sügavalt filosoofiline teos, ilmutuslik oma paljutähenduslikkuses, väljendades autori prohvetlikku nägemust oma rahva kannatustest, kohtumõistmisest ja lunastusest. Selles on bachilikku sügavust ja usulist hardust ning händellikku suurejoonelisust ja monumentaalsust, lähenedes prof. R. Pätsu sõnade järgi ka meisterlikkuse poolest Bachile ja Händelile.¹ Olles loodud suure seesmise põlemise ja kaasaelamisega ning kõigi vaimsete jõudude pingutuse tulemusena, võime seda teost käsitleda kui autori ideede ja töökspidamiste kehastust. „Ma loodan, et mu töö Eesti rahvale kaduma ei lähe, oma kõige sügavamast südame juurtest saadik olen ta välja toonud, kuna ma selle juures kõik läbi elada tohtisin, mis ma oma kangelasest jutustada tahtsin“,² kirjutas Tobias pärast oratooriumi valmimist.

Pöördumine oratooriumizhanri poole ei olnud Tobiasel juhuslik. Kahtlemata avaldas sellele oma mõju nii helilooja lapsepõlv, tema õpiaastad kui ka kogu tema varasem iseseisev muusikaline tegevus organistina ja koorijuhina. Me teame, et Tobias kasvas üles köstri pojana ning sai seetõttu kodust kaasa mitte ainult hea usulise kasvatuse ja religioosse maailmavaate, vaid puutus juba varakult kokku ka kirikumuusikaga. Isa juhendamisel hakkas ta juba väikese poisina õppima kirikus orelimängu ja tema esimesed helitööd on kirjutatud orelele kui Tobias oli kõigest üheksa aastane. Juba varakult õppis ta peale Punscheli koraaliraamatu tundma ka suurte saksa meistrite Bachi, Händeli, Beethoveni, jt. teoseid. Peale selle luges ta mitte ainult Piiblit, vaid süvenes ka maailmakirjanduse suurkujude Homerose, Shakespeare'i, Goethe jt. loomingusse, nii et ta 16-aastase noorukina tundis hästi klassikalist muusikat ja kirjandust. Saanud hea ettevalmistuse Tallinna Toomkiriku organisti E. Reinecke juures astus Tobias 1893. a. Peterburi konservatooriumi, mille ta lõpetas 1897. a. kahel erialal — prof. L. Homiliuse oreliklassis ja esimese eestlasena prof. N. A. Rimski-Korsakovi juures.

Konservatooriumi lõputööna valmis tal kantaat „Johannes Damaskusest“ (A. Tolstoi poemi järgi), mis osutub esimeseks vokaalsümfooniliseks tööks eesti muusikas. See 24-aastase helilooja poolt kirjutatud klassikalis-romantilistele traditsioonidele toetuv helitöö on kirjutatud juba silmapaistval professionaalsel tasemel, andes tunnistust Tobiasest kui erakordselt andekast heliloojast. See kujunes heliloojale esimeseks teetähiseks vokaalsümfoonilises muusikas, valmistades ette tema peateost — oratooriumi „Joonase lähetamine“. Pärast Peterburi konservatooriumi lõpetamist asus Tobias tööle Peterburi eesti Jaani koguduse kiriku organistina ja koorijuhina, kus puutus kokku kirikumuusika praktilise töö ja probleemidega. Kuigi Tobiasel puudusid oma kärsitu ja närvilise iseloomu tõttu vajalikud eeldused edukaks dirigenditööks, andis ta oma väikese kooriga selles kirikus igal aastal vähemalt paar kontserti kus kandis ette peale klassikaliste autorite ka omaenda helitöid, nagu näiteks „Kyrie“, mille ta hiljem lülitas oratooriumi „Joonase lähetamine“. Peterburis kirjutas ta ka oma kuulsa Nelipühilaulu „Eks teie tea“, milline olevat välja kasvanud ühest oreliimprovisatsioonist Nelipühi jumalateenistusel. Orelimängijana omandaski Tobias hea kuulsuse just tänu oma erakordsele improvisatsioonioskusele. Tobiasist kui väljapaistvat improvisaatorithindas muide kõrgelt ka Rimski-Korsakov, kes M. Saare mälestuste järgi

soovitanud oma õpilasi minna kirikusse Tobiase improvisatsioone kuulama.³ Tobiase oreliimprovisatsioone on hästi iseloomustanud M. Lüdigi: „Käisin pühapäeviti Jaani kirikus Tobiast kuulamas. Mind hämmastas tema mänguviis. See oli midagi uut, senikuulmatut. Koraalide vaba harmonisatsioon, paljude dissoneerivate akordidega, vabad, peaaegu ilmalikud eel- ja vahemängud, koraalide kiired tempod — see kõik oli mulle täiesti uudne.“⁴ Nimetatud jooned ilmnevad selgesti ka Tobiase koraalielemlämmingudes. Neis äratav tähelepanu klassikaliste traditsioonide ühendamine korgevalt isikupärase väljenduslaadiga, kus ilmneb helilooja rikkalik loominguline fantaasia. Selles, kuidas Tobias käsitleb tuntud koraalimeloodiaid kasutades julgeid ja originaalseid harmooniaid, ning millise kunstilise tulemuse ta sellega saavutab, võib näha üht koostisosa tema kirikumuusika reform-ideest.

See idee oli Tobiasel tekkinud juba Peterburis ning kujunes kogu tema järgneva loomingulise tegevuse peaesmärgiks. M. Lüdigi kirjutab: „Tobias seadis oma tegevusele mitmeid eesmärgi. Armsamaiks neist oli vaimulik muusika, mida ta kavatses moderniseerida mitte impressionismi, vaid neoklassitsismi vaimus. Liiga kitsaiks osutusid tema loomingule vanad, klassikalised vormid. Sealjuures ei taotlenud ta aga vanade piiride täielikku purustamist. Tobias tahtis leida ainult rikkalikumaid vahendeid oma ideede avaldamiseks.“⁵ Olulist tähtsust Tobiase vaadete ja tõekspidamiste väljakujunemisel omasid tema kokkupuuted Peterburi Jaani kiriku õpetajatega, väljapaistvate eesti kultuuritegelaste Jakob Hurda ja Rudolf Kaldaga. Nagu eelnevalt märgitud, kasvas Tobias üles saksameelses kõstri perekonnas ja tema koduseks keeleks oli saksa keel. Peterburis elades hakkas Tobias tänu eelkõige J. Hurdale huvi tundma eesti rahvusliku kultuuri küsimuste vastu. Kuid eriti tuleks siinkohal viidata R. Kaldale, kui eesti ühele tolleaegsele väljapaistvamale jutlustajale, kelle kirjutistes me võime selgesti näha tema püüdu tungida eesti rahva vaimse ja usulise olemuse sügavustesse, seostades eesti vanemat rahvaluulet ja „Kalevipoja“ lugusid rahva sügava usulise tundega.⁶ On üpris tõenäoline, et Tobiase uuenduslikes taotlustes ühendada oma oratooriumis teoloogilised probleemid rahvuslikega, võib näha R. Kalda mõju. Veelgi enam. Süvenedes Tobiase oratooriumi tekkeloosse ja selle tekstisse, mille oskuslikul kokkuseadmisel erinevatest piiblitseaatidest on tunda kogunud teoloogi kätt, tekib meil kahtlus R. Kalda kaasabist oratooriumi libretto kokkuseadmisel. Kuigi see fakt pole küll faktiliselt leidnud kinnitust, pole Kalda kui oma aja ühe sügavama mõtleja ja väljapaistva eesti usuteadlase mõju „Joonase lähetamise“ saamisloos meil põhjust eitada.

Pärast Peterburist lahkumist asus Tobias 1904. a. sügisel Tartusse. Siin töötas ta muusikaõpetajana ning valmistas koos A. Lättega ette klassikaliste oratooriumide ettekandeid (näit. Händeli „Juudas Makkabäus“ ja Mendelssohni „Kristus“). Tihti esines ta Tartu kirikutes organistina. Vahetu kokkupuude klassikaliste oratooriumidega ja praktiline töö kirikumuusika alal kujunesid kahtlemata olulisteks teguriteks tema loominguliste eesmärkide püstitamisel. Lisaks sellele puutus Tobias Tartus lähemalt kokku ka eesti rahvusliku kultuuri probleemidega. Oli ju Tartu kujunenud eesti kultuurielu keskuseks ja siin sajandi alul toimunud kirjanduse ja kunsti uuenemisprotsess haaras kaasa ka Tobiase. See kõik avaldas oma mõju ka tema heliloomingule. Tartus esines Tobias korduvalt ka omaenda helitöödega, pälvides ajakirjanduses tähelepanu kui üks väljapaistvamaid eesti heliloojad. „Kui temale aga õnnetäht naeratab, siis võiks temast kõige tähtsam Eesti kirikuhelitööde looja tõusta, kes ka väljaspool oma rahva piirid omale lugupidamist peaks võitma“, kirjutab prohvetlikult baltisaksa arvustaja C. Hunnius 1906. a.⁷

Tartus alustaski Tobias tööd oratooriumiga „Joonase lähetamine“, milline kavatsus oli tal oletatavasti tekkinud juba Peterburis.⁸ Tema peas küpses suurejooneline oratooriumi loomise mõte. Kui Peterburis elades oli Tobias näinud oma pealisülesannet peamiselt vaid kirikumuusika sisuliste ja vormiliste väljendusvahendite avardamises ja helikeele rikastamises kaasaegsemate kõlakombinatsioonidega, siis nüüd

Rudolf Tobias

seostas ta seda ka eesti rahva vaimsete püüdluste ja eesmärkidega. Selles võime veenduda Tobiase enese sõnade läbi: „Nii kihutab ka meie heliloojaid seesmine tung taga oma rahvuse tunnete ringist üht momenti tabada, mille peale nad ehitada võivad, aga siis ka jäädavast, sest et ta läbi elatud, ajalooline on. Tõesisune kunstitoode on siis ühtlasi ka uudne, modern.“⁹ Niisiis oli Tobiase eesmärgiks luua rahvuslik suurteos, mille abil ta lootis „väikese lapikese kunsti riikis ka Eestile võita“.¹⁰ Kuna aga Tartus oli Tobiasel vähe väljavaateid sellise suurteose esitamiseks, siis lahkus ta 1908. a. jaanuaris Lääne-Euroopasse, et tutvuda uuema muusikaga ning ühtlasi püüdis leida endale ka avaramaid tegutsemisvõimalusi. Kõigepealt peatus ta mõnda aega Pariisis, seejärel mitmel pool Saksamaal, pikemalt Eichwaldi kuurordis, kus jätkas pingsalt tööd oratooriumiga. Samal ajal püüdis ta otsida võimalusi ka teose ettekandmiseks. Selleks avaneski tal mõningane lootus Leipzigin, kuhu Tobias asus 1908. a. sügisel ja kus ta sama aasta oktoobris lõpetas oratooriumi esialgsel kujul. Siiski jätkus töö partituuri kallal veel kuni teose esiettekandeni 1909. a.

Milles siis nägi Tobias oma loomingulisi eesmärke asudes kirjutama helitööd, millega ta kavatses läbi viia reformi oratooriumiloomingus? Sellele küsimusele leiame vastuse Tobiase enda artiklitest. „Vaimulik muusika on juba kord olemas, võimas tegur on ta, millega iga tõsine muusikamees peab arvestama, tahab ta seda või mitte“, kirjutab Tobias.¹¹ „Nagu vaimulik muusika pole sugugi ainult erinevate dogmade illustreerimiseks, nii ei taha ka mina seda näha piiratud ainuüksi jumalakoja kiitmisega. Et ta aga

peaks anduma igavust tundvale sensatsioonihimulisele publikumile, see poleks sugugi meelitiv mõelda.¹² Viidates kaasaegsele vaimuliku muusika olukorrale, leidis Tobias, et „tänapäeva heliloojatel puudub organ huvitundmiseks ülimõistuslikest asjadest, peaasjalikult aga ei leita vastavat sisu kirikumuusika traditsioonilistele vormidele. Selgelt avaldub see komponeeritavate tekstide valikus. Kui piiratud ja kui vaesed mitmekesiseiks tunneteväljendusiks on tänapäeva vaimulikule muusikale aluseks olevad tekstid! Tõepoolest, kui on registreeritud alandlikkus, jumalausaldus, kiitus ning tänu, siis jääb südamlikkust vaevalt üle, kõige rohkem vast dogmaatilised momendid.“¹³ Selle nähtuse põhjuseks pidas Tobias kiriku osatähtsuse nõrgenemist ühiskonnas: „Jah, Bachi protestantlik kirik vangub alusmüüridel, vähemalt nii näib. Võimalik, et kord vaikivad kõik oreliviled. Mis ime siis, kui kirikumuusika oma varjuelu püüab vaid kunstlikult püsti hoida.“¹⁴ Tobiase arvates ei suutnud kirikumuusika enam seista oma ülesande kõrgusel, ega vastanud oma ajastu nõuetele. Ta leidis, et oratooriumizhanr on pärast Bachi ja Händelit hakanud alla käima, mille põhjuseks ta pidas eelkõige asjaolu, et „aine väljavalikus sentimentaalse lodevusega toimetatud on“.¹⁵ Ta jätkab: „Suuri heliloojaid ja uusi tooteid on muidu küllalt olnud. Meie aeg aga ei ole enam Mendelssohni unistav, hapumagusa näoga aeg. Sellepärast enam energiat!“¹⁶ Suurema väljendusrikkuse ja dramaturgilise mitmekesiduse saavutamiseks arvas Tobias, et ka „negatiivsed suurused, ka kättemaksupsalmid on tähelepanuväärsed“, ning jõudis järeldusele, et „kuna Piibel ei kaunista midagi, siis pole ka kirikumuusikal tarvis seda teha“.¹⁷ Et saavutada suuremat kunstilist kujundlikkust, leidis Tobias, et „kui iga väiksemgi lüüriline salm vajab isiklikku motiveerimist, siis seda enam veel vaimulikud helitööd.“¹⁸ Ta kirjutas: „Kellel pole võimalik omaenda rinnust vastavat meeleolu ammutada, see peaks ringi vaatema, kas mitte tema aeg, ta ümbruskond midagi ei paku, mis teda kihutaks ja vaimustaks tõsiseks kunstiloominguks kiriklikul alal. Siin on juba kiriku enda olukord. Kes siin oskab sisu koorest eraldada, seda puudutab selle langus täielikult, see oskab tarbekorral ka luigelaule kohandada.“¹⁹

Nagu näeme, taotles Tobias eelkõige sügavalt *läbitunnetatud* muusikalist kujundlikkust. Sellele viitavad ka üksikud episoodid mälestustest helilooja kohta. Nii on tema abikaasa meenutanud tormistseeni idee tekkimist ühel tormisel sügisööl, aga ka soprani arietta saamislugu varahommikul jalutuskäigul Böömi metsades, lisades, et „kõike, mida ta lõi, tahtis ta ise võimalikult läbi elada“.²⁰ Need seigid ei iseloomusta mitte ainult Tobiase loomismetodit, vaid näitavad meile ka tema suhtumist ümbrittesse. Ja kui Tobiast valdas mure kirikumuusika kunstilise allakäigu pärast, siis oli see samaaegselt ka mure ühiskonna moraalse allakäigu, selle vaimsete väärtuskriteeriumide ja tõeliste ideaalide puudumise ning pealiskaudse ellusuhtumise pärast. See oli suure kunstniku mure oma rahva pärast, keda ta nägi end killustamas oma tühjas igapäevasuses, mille tõttu „ühise rahvuse tunne kaduma ähvardab minna“.²¹ Sügavalt uskliku inimesena leidis Tobias, et ainult usk võib rahvast innustada tegutsema ühiste eesmärkide ja kõrgemate ideaalide nimel. Seetõttu on ta oma oratooriumi juhtmõtte kokku võtnud sõnadega: „See piitsutab kerglast suhtumist usulistesse tõdedesse.“ Need sõnad on ta adresseerinud igaühele, kes püüab süveneda tema ideelistesse taotlustesse, kes püüab tungida tema muusika seesmisesse olemusse.

Niisiis ei avaldu Tobiase kirikumuusika reform-idee mitte ainult puht muusikaliste väljendusvahendite avardamises, vaid olulist tähtsust omab teose ideeline tagapõhi, selle suunitlus. Oma reform-idee võtab Tobias kokku järgmiste sõnadega: „Rohkem tähelepanu meie ajastu seesmisele olemusele. Selle abil jõuame ka lähemale kaasaegse kiriku muusika lõppeesmärgile: rahuldada tõelisi tarbeid. Nimetatagu seda kas moraalseks energiaks, usulisteks ideaalideks või kuidas tahetakse, nimi ei puutu asjasse!“²² Seega ei seadnud Tobias endale ülesandeks kirjutada mitte usukultuslikku tarbemuusikat, vaid ta püüdis edasi anda üldinimlikke põhimõtteid ja ideid, et väär-

tustada oma muusika läbi ka oma rahva jaoks. Seetõttu me võiksime käsitleda Tobiasi oratooriumi kui helilooja usutunnistust, mille ta on pärandanud oma rahvale.

Rahvuslikul aspektil on Tobiasi kontseptsioonis oluline koht. Kuigi me ei või täheldada siin rahvusliku helikeele otsinguid, millel on omad ajaloolised põhjused, on siin palju olulisem küsimuse sisuline aspekt: millist *sisulist* tähendust omistas Tobias oma oratooriumis rahvuslikule probleemile? Sellele küsimusele leiame vastuse Tobiasi enda sõnadest: „Keegi asjastundja küsis minu käest, mispärast ma just oratooriumi oma ülesandeks olen teinud. Ma näitasin juuresoleva Laokooni grupi peale, seletades, et see situatsioon, ühe orjapiitsa all ohkava rahva peale tähendatud, minu muusika sisu olla. Kui nüüd Laokoon läbi taevavõlvi oma mõrgamisega tungida tahab, siis on see traagiline. Kas ei peaks heliloojale üks ülendav ülesanne olema, helides ühtlasi seda traagilist ja ajaloolist rahva „Laokooni pilku“ ülespoole modelleerida. Usulise tunde leidsin oma rahva seast eest. Siin oli millest kinni hakata ja selle kunstis avaldamiseks pakkus ennast ainult oratooriumi vorm. Igatahes oli siin ühendav liige rahva hingega olemas, midagi, mis tööle ka kosmopoliitilist laadi võib anda.“²³ Samas põhjendab Tobias ka oma ainevalikut ja rõhutab Joonase iseloomu tähtsust teose kunstilise idee väljatoomisel: „Kuigi selle aine kujutamise viis seni oratooriumi loojaid eemale on tõrjunud, seda enam pean kunsti ülesandeks ühest *vastupanijast* (minu rõhutus — V.R.) algollusest midagi luua, liiati veel sarnasest kaljumürakast, kui Joonase iseloom.“²⁴

Seega on Tobias keskendanud oma peatähelepanu mitte niivõrd jutustusele Joonasest kui prohvetist, vaid tema *karakterile*. On ju Joonas ainus Vana Testamendi prohvetitest, kes hakkab vastu Jumala käsule ja püüab põgeneda. Ja seda ei tee ta mitte hirmust, vaid oma veendumusest, et Jumal niikuinii halastab paganlikule Niinivele. Seega püüab Joonas vältida konflikti oma rahva ülemvalitsejatega. Kuid vastu oma tahtmist osutub Joonas sündmuste keskpunktis olevaks, kes väljavalituna oma rahva seast peab ette kuulutama hävingut oma rahva kannatuste peapõhjustajale, suurele maailmalinnale Niinivele. Ja kuigi Joonas omab oratooriumis keskset kohta, ei saa teda pidada teose ainuvalitsevaks kangelaseks. Olulist tähtsust omab siin „Ecclesia“ ehk usklikte kogudus. See on 7000 inimesest koosnev väike salgake õiglasi ja kannatajaid, keda kiusatakse taga nende usuliste tõekspidamiste ja veendumuste pärast (vt. Joh. Ilm. 6,9). Siin on helilooja silmas pidanud eelkõige neid, „kes pole omi põlvi paenutanud Baali (st. ebajumalate — V.R.) ees“, st. kes pole tunnistanud ebajumalaid ega valeõpetust, nagu see esineb Piiblis (I. Kun. 19, 18). Seega võime oratooriumis näha kaht arenguliini — esimene neist käsitleb Joonast kui prohvetit ja tema ettekuulutust, teine kujutab väikest ja paljukannatanud rahvast, kes nõuab Jumala karistust ja kättemaksu neile tehtud ülekohtu eest. Selle väikese rahva esindajana tegutseb ka Joonas, kes astub üksi paljaste kätega vastu suurele Niinive linnale, kuulutades ette selle hävitamist kui see ei kahetse oma kurjust ja tehtud ülekohtu.

Oratooriumi aluseks on prohvet Joonase raamat Vanast Testamendist. See kuulub Piiblis nn. väikeste prohvetite raamatute hulka. Joonase raamat erineb teistest prohvetite raamatutest eelkõige selle poolest, et siin ei kuulutata mitte prohvetlikke ennustusi (erandiks on vaid kuulutus Niinive hävitamisest), vaid selle aluseks on jutustus prohvetist, kes tõrgub Jumalalt saadud käsku täitmast ja püüab põgeneda. Kuna selles raamatus on kasutatud ka mõningaid muinasjutu motiive Vana-Kreeka legendidest (näit. Joonase neelamine suure kala poolt), siis pole suudetud täpselt kindlaks teha kuivõrd see raamat on seotud ajaloolise Joonase isikuga, kes elas VIII saj. e.m.a. ja kelle oletatavat hauda näidatakse veel tänini vana Niinive lähistel. Olgu märgitud, et raamatu tekkeaega seostatakse teoloogide poolt u. IV saj. e.m.a. On oluline märkida, et ajalooliselt oli Niinive assüürlaste võimsa riigi pealinn, mille suurus on Joonase raamatus mõõdetud kolme päeva teekonnaga. Seevastu Iisraeli riigile oli see languse perioodiks, olles nii majanduslikult kui poliitiliselt allutatud assüürlastele.

Nii osutub Joonas selles raamatus Iisraeli rahva moraalse vastupanu sümboliks. kuulutades ette suure ja võimsa riigi pealinna hävingut. Niinive, mis asus Mosuli piirkonnas

praeguse Põhja-Iraagi territooriumil, hävitatigi babüloomlaste poolt 612. a. e.m.a. ja VII sajandi lõpuks varises kokku kogu võimas assüürlaste impeerium. Joonase raamatu üheks keskseks mõtteks on näidata, et Jumala armulikkus ei piirdu ainult ühe väljavalitud rahvaga, vaid ta annab armu ka paganatele kui need kahetsevad kurja. Sellega on siin raamatus tahetud näidata, miks prohvetlikud ettekuulutused alati ei täitu. Ja kuigi Tobiase oratooriumi aluseks on üheltpoolt prohvet Joonase raamat, on teose ideeks hoopis laiem ja üldisem probleem — konflikt kurjust ja ülekohtu sümboliseeriva Niinive ja väikese hulga õiglaste ning kannatajate (Ecclesia) vahel. Viimaste all on Tobias ilmselt mõelnud selle väikese ja paljukannatanud rahva peale, kelle keskelt ta ise pärit oli. Seega on Tobias võrrelnud siin eesti rahva saatust Iisraeli rahvaga, nagu ka J. Liiv, kes kirjutas samal 1908. a.; „Sa oled nagu Iisrael vanast, oh minu isamaa!“²⁵ Erinevalt Joonase raamatu algtekstist, kus Niinive kuningas kutsus Joonase kuulutuse peale linnaelanikke üles patukahetsusele, on Tobias oma oratooriumi sisse toonud laste hääled. Sellega on helilooja ilmselt tahtnud viidata probleemi lahendusele tulevikus, kommenteerides, et „just laste kaudu kangastub patuste silmade ees süütuse ja hingepuhtuse kaotatud paradiis“. Ka Joonase raamatus järgnev stseen kikkajoonipuu-ga (riitsinus) mille all Joonas varju leiab ja mille abil Jumal püüab Joonasele seletada jumaliku halastuse mõtet, on oratooriumis välja jäetud. Selle asemel on sisse toodud õigluse ja ülekohtu probleem, mis Joonase raamatus puudub ja mille tõttu on Tobias kõrvale kaldunud Joonase raamatu esialgset mõttest.

On tähelepanuvääriv, et Joonase nimi (Jona ehk Jonas) tähendab heebreakeelses tõlkes „tuvi“, mis viitab Noa laevale, tähistades rahu ja lepituse ideed pärast legendaarset veeuputuse aega. Sellest ideest on hiljem välja kasvanud ka rahutuvi sümboolika, mis algselt tähistas lepitust Jumala ja inimeste vahel. Ka Tobiasele on Joonas rahu saadik. Kuigi Joonas mõistab hukka kurjuse ja ülekohtu, ei nõua ta mitte paganliku Niinive karistamist, vaid kutsub linnaelanikke üles meeleparandusele. Sellel läbi väljendub siin ka rahu ja rahvastevahelise sõbruse idee. Kuigi see idee esineb juba Piiblis, on Tobias püüdnud selle abil siin leida lahendust igivanale probleemile kannatuse ja ülekohtu vahel. Selleks on lunastuse ja lepituse idee, mis leiab filosoofilise tõlgenduse läbi Kristuse kannatuste oratooriumi viimases pildis. Nagu näeme, on Tobias kasutanud piibliainestikku väga vabalt, liites Joonase raamatuga mitmetest teistest Piibli raamatutest võetud tekste, lähtudes eelkõige oma usulistest ja kunstilistest tõekspidamistest.

Oratooriumi paremaks mõistmiseks on Tobias lisanud omapoolsed kommentaarid, mis on säilinud nii teose käsikirjades kui ka esiettekande kavalehel. Nende abil on helilooja püüdnud lahti mõtestada oma ideelisi taotlusi, viidates nende kaudu ka teose põhisuunitlusele. Selleks on Jumala halastus, mis lunastas kogu maailma patud Kristuse ohvrisurma läbi ja mis laseb patustel ära pöörduda patust. Seega on helilooja keskseks probleemiks oratooriumis lunastuse idee ja selle kuulutamine läbi Joonase sümboolika, millega on viidatud Kristuse taastulekule.

Olulist tähendust omavad ka mitmesugused leitmotiivid. Kuigi helilooja pole nende tähendust alati täpsustanud, sümboliseerivad need teatud kindlaid mõisteid. Erilist tähtsust teiste seas omab siin jumaliku ettenägelikkuse leitmotiiv (1), mida võiks pidada kogu oratooriumi keskseks sümboliks ja selle sisuliseks kokkuvõtteks. See kolmest akordist koosnev harmooniline järgnevus (mis moduleerib läbi madaldatud kvindiga D-noonakordi julgelt ja ootamatult uude helistikku) on aluseks kahele iseseisvale orkestri intermezzole (nr.-d 10 ja 33), mille läbi on sümboolselt viidatud Joonasele kui Kristuse võrdkujule, nagu see esineb ka Piiblis (Matt. 12,40). See leitmotiiv esineb teose arengu tähtsamates sõlmpunktides ning on ka intonatsioonilises suguluses teise leitmotiiviga, mida võiks nimetada Jumala käsu leitmotiiviks (4). Viimase läbi on iseloomustatud ka Jumala ilmumist „Sanctuses“, mis osutub oma suurejoonelise pidulikkusega oratooriumi keskseks numbriks (nr. 19) jagades selle kahte võrdsesse ossa. Jumaliku ettenägelikkuse leitmotiivile (mis esineb enamasti in-

1 Leitmotiv der göttlichen Vorsehung
 Jumaliku ettenägelikkuse leitmotiiv

Breite
 Orgel *pp*

2 Leitmotiv der göttlichen Barmherzigkeit
 Jumaliku halastuse leitmotiiv

Chorus mysticus
 Adagio sotto voce

Al- so wird des Men- schen Sohn sein die- sem Ge- schlech- te

3 Leitmotiv des Jona
 Joonase leitmotiiv

Pesante

4 Leitmotiv des Gebots Gottes
 Jumala käsu leitmotiiv

Con moto

strumentaalselt ja tihti *ff-s*), on vastandatud teine motiiv. See on jumaliku halastuse leitmotiiv (2), mis kõlab Chorus mysticuse ettekandes pärast eelmist leitmotiivi kohe oratooriumi esimeses numbris (selle iseloomulikuks momendiks on akordide järgnevus peatusega T2-1.). Vastandina eelmisele motiivile kõlab see alati vokaalpartiis (enamasti *pp-s*) ning selle arendusele põhinevad kaks Chorus mysticust a cappella (nr.-d 18 ja 34). Olulist kohta omab Joonase kui prohveti leitmotiiv (3), mis saadab prohvetit mitmesugustes olukordades (selle kõige iseloomulikumaks momendiks on sünkopeeritud rütmikujund). See kõlab kord enesekindlalt ja otsustavalt, kord ähvardavalt ja võimukalt, aga ka kaeblikult ja alandlikult (näit. Joonase palves). Joonase iseloomustamiseks on kasutatud veel üht leitmotiivi, mida võiks nimetada Joonase kannatuste leitmotiiviks (7), mis oma erilise harmoonilise väljendusrikkusega annab edasi Joonase meeolehoidet. Lisaks nendele kõlab Joonase palves (nr. 13) veel Joonase palve leitmotiiv (8).

Teistest leitmotiividest on olulisemad kättemaksu leitmotiiv (9) ja Niinive patukahetuse leitmotiiv (11). Neist esimene oma sõjaka rütmiga väljendab paljukannatanud ja alandatud rahva õiglusenõuet, kes nõuab kättemaksu neile tehtud ülekohtu eest. Teine leitmotiiv äratav tähelepanu mitte ainult oma erilise laadilisuse poolest (hüppofrüügia), vaid ka oma ostinaatse bassifiguuriga, mille taustal areneb väga meisterlik polüfoonia. Siin ilmneb üheltpoolt tonaalne ebapüsivus, teiselt poolt jonnakalt korduv bassifiguur, mis loob kujutluse seesmisest vastuolulisusest, iseloomustades niinivlaste patukahet-

5 Leitmotiv der Flucht des Jona
Joonase pögenemise leitmotiiv

Allegro

Musical score for the leitmotif of Jona's flight. It consists of two staves: a treble clef staff with a piano (p) dynamic marking and a bass clef staff. The music is in a major key and features a rhythmic pattern of eighth and sixteenth notes.

6 Leitmotiv der Wellen
Lainete leitmotiiv

Maestoso e poco allegro

marcato

Musical score for the leitmotif of the waves. It features a treble clef staff with a piano (p) dynamic marking and a bass clef staff. The music is in a major key and includes the lyrics "Al — le Was — ser — wo — gen und" written below the notes.

7 Leitmotiv der Leiden des Jona
Joonase kannatuste leitmotiiv

Bargamente

Musical score for the leitmotif of Jona's suffering. It consists of two staves: a treble clef staff with a piano (p) dynamic marking and a bass clef staff. The music is in a major key and features a complex rhythmic pattern with many beamed notes.

8 Leitmotiv des Gebets des Jona
Joonase palve leitmotiiv

Quasi grave

Musical score for the leitmotif of Jona's prayer. It features a bass clef staff with a piano (p) dynamic marking. The music is in a major key and consists of a simple, slow-moving melodic line.

9 Leitmotiv der Rache
Kättemaksu leitmotiiv

Tempo giusto, e molto risoluto (quasi marcia)

ff

Musical score for the leitmotif of revenge. It features a treble clef staff with a fortissimo (ff) dynamic marking and a bass clef staff. The music is in a major key and includes the lyrics "Herr Gott, des die Ra — che, die Ra — che ist er — schei — ne" written below the notes.

10 Leitmotiv der Leute Ninives
Nintvelaste leitmotiiv

Allegro vivace e maestoso

Musical score for the leitmotif of the people of Nineveh. It consists of two staves: a treble clef staff with a piano (p) dynamic marking and a bass clef staff. The music is in a major key and includes the lyrics "Las — set uns es — sen und trin — ken" written below the notes.

11 Leitmotiv des Buße Ninives
Niinive patukahetsuse leitmotiiv

Pesante

(Org)

sust. Selle kõrval on iseteadvate ja ülbete niinivlaste iseloomustamiseks antud Niinive rahva leitmotiiv (10), mis oma tantsulise karakteriga iseloomustab tabavalt nende üleemeelikut praalimist („Kes saab meie suure linna vastu?“) ja prassimist. Oma illustratiivsusega köidavad tähelepanu veel Joonase põgenemise leitmotiiv (5) ja lainete leitmotiiv (6). Kui esimene neist on ainult episoodilise tähendusega (nr. 5), siis teine leiab küllaltki ulatuslikku kasutamist. Oma „lainetava“ meloodilise joonega illustreerib ta kujundlikult lainete voogamist, põimudes tormikooris koos teiste teemadega kontrapunktilises arenduses ning maalides meie silmade ette tormiselt lainetava merepildi. Erielse väljendusliku jõu saavutab see motiiv aga koos jumaliku ettenägelikkuse leitmotiiviga, mille saatel Joonas visatakse merre (nr. 7), ning mille abil on siin viidatud ka Joonase pääsemisele. Milline illustratiivse ja psühholoogilise süntees!²⁶

Sümboolset tähendust omavad ka oratooriumis esinevad koraali teemad, mille tõttu neid võiks nimetada ka leitteemadeks. Eriti tuleks esile tõsta koraali „Oh anna tuhat keelt sa mulle“ (12), mille läbi on väljendatud Joonase päästmist ja mis Tobiasi enda sõnade kohaselt „iseloomustab tema tänutunnet, mida ta nüüd ka oma suu läbi Niinives kuulutab, kuhu ta on sunnitud teistkordselt minema“. Väga omapärane on koraali „Meie isa taevariigi sees“ kasutamine kahekordses suurenduses lastekooris oratooriumi viiendas pildis (14), mis oma kammerliku saateansambliga mõjub lausa rabava kontrastina monumentaalsete suurte kooride kõrval.²⁷ Märkimisväärne on ka koraali „Oh Jumal, vaata taevast“ (13) kasutamine kolmandas pildis. See koraal on ainukene, mis esineb n.-ö. puhtal kujul ja väljendab väikese rahva kaebust ja ahastust „Jumalariigi sulaste pärast“, kes ootavad „Lunastaja tulekut“. Koraalide teemasid kasutab Tobias mujalgi, kus lühikesed koraalimotiivikesed nimetatud koraalidest viitavad sümboolselt koraali tekstile (näit. Joonase arias nr. 24 ja soprani ariettas nr.

12 Choralthema „O, daß ich tausend Zungen hätte“
Koraali teema „Oh anna tuhat keelt sa mulle“

Molto allegro

O, daß ich tau-send Zun-gen hät-te

13 Choralthema „Ach, Gott vom Himmel, sieh' darein“
Koraali teema „Oh Jumal, vaata taevast“

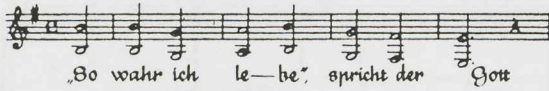
Poco adagio

p espr.

Ach, Gott vom Him-mel, sieh' dar-ein

14 Choralihema „Vater unser im Himmelreich“
Koraali teema „Oh Isa taevariigi sees“

Tranquillo e poco adagio

23). Selline koraalide vaba ja julge kasutamine meenutab meile Tobiase koraalielelmängudes avalduvaid väljendusvõtteid. Kokkuvõttes omavad leitmotiivid olulist tähtsust oratooriumi sümbolika ja kunstilis-kujundliku idee lahtimõtestamisel.

Ohtrasti kasutab Tobias oma oratooriumis ka mitmesuguseid polüfoonilisi võtteid. Ometi ei muutu need kuskil formaalseteks ega eesmärgiks omaette. Polüfooniline väljenduslaad on Tobiase muusikalisele mõtlemisele äärmiselt iseloomulik ja orgaaniline nähtus, mille tõttu on tema polüfoonia ka väga isikupärane. Kuid Tobias ei kasuta polüfoonilisi vorme peaaegu kunagi puhtal kujul. Nii näiteks on Tobias nimetanud II pildi lõpukoori küll fuugaks ja selles on selgesti eraldatavad üksikud vormiosad. Kuid samas on fuuga arendus niivõrd dünaamiline ja eht-tobiaslikult jõuline, et tihti murrab sisse homofooniline struktuur tõrjudes kõrvale polüfoonilise, mille tõttu seda on raske nimetada väljapeetud fuugaks. Omamoodi vastandi sellele moodustab II pildi esimene Chorus mysticus, kus kohtame alguses fugaatotaolist arendust. Oma traagilise ja valulise karakteri tõttu jääb see aga nagu suletuks iseendasse, mille tõttu ei arene välja fuugatoks.

Kuid eriti iseloomulikud on Tobiasele kontrastse polüfoonia võtted, mida me võime täheldada mitmetes numbrites. Näitena võiks nimetada tormikoori, mis on üks õnnestunumaid osi tänu oma kolmele teemale põhinevale pingelisele arendusele ja dünaamilisusele, haarates kuulajat otse vapustava jõulisusega. Raske on maailma muusikaliteratuuris leida merepilti, mida võiks oma äärmuseni ulatuva dramatismi ja ürgse jõu poolest võrrelda tormistseeniga Tobiase oratooriumist. Kujundlik veenvus ja kõlaline karaktersus avalduvad aga oratooriumis veel mujalgi. Nimetagem siin Kohtukuulutuse stseeni, kus priiskav Niinive koor väljendab oma ülbust ja upsakust ning mille kohta on Tobias ühes oma kirjas kirjutanud, et selle esitamiseks ta peab „paremaks kutsuda temperamentlikku ooperikoori saksa ühekülgsest shabloonist sissedrillitud kirikukooride asemele“.²⁸ Viimase lausega on Tobias selgelt viidanud ka oma uuenduslikele eesmärkidele kirikumuusikas. Me võiksime seda nimetada elulise taotluseks, mis haarab oma väljendusliku jõu ja kunstilise veenvusega. Veelgi laiemalt võiksime seda nimetada teose kunstilis-kujundliku idee väljakasvamiseks autori esteetilis-filosoofilisest kontseptsioonist, mis annabki teosele paljutäenduslikkuse ja elulisuse. Seeläbi avaneb meile ka teose usuline sümbolika, millesse on kätketud jumalik sõnum Joonase missioonist.

Ülesehituselt sarnaneb Tobiase oratoorium mitmeti ooperile. Õieti ongi ta midagi missa ja ooperi vahepealset. Teos koosneb 38-st numbrist ehk viiest pildist koos proloogiga, mis moodustavad kaks osa, mida võiks nimetada ka vaatusteks. Kuigi üksikute osade nimetamine piltideks viitaks siin nagu lavalisele tegevusele, ei anna see põhjust arvata, et meil on tegemist lavalise oratooriumiga. Pigem on Tobias selle läbi tahtnud alla kriipsutada teose kujundlikkust. Samas võime täheldada teatavat lähedust Wagneri ooperireformi taotlustele. Sellele viitab mitte ainult leitmotiivide kasutamine ja üksikute numbrit ühendamine suuremateks lõikudeks, vaid ka kohatine lähedus Wagneri helikeelele. Kõige selle juures on aga Tobias oma oratooriumis jäänud selgesti tajutavale klassikalisele aluspõhjale, jätkates eelkõige Bachi ja Händeli traditsioone. Väga hästi on selles mõttes Tobiast iseloomustanud M. Saar: „Tobias on tugev talent neoklassika suunaga. Temal ei ole midagi spetsiifilist modernistlikku. Tema mõjub rohkem

oma ande jõu ja karakterlikkusega kui originaalsusega. Mis Tobiase teostest välja paistab — on erk, julge ja elujaatav meeoleu ning tung võimsate, tugevate, jõurikaste ja grandiooslikkude kontseptsioonide järele.¹⁴²⁹ See tung „võimsate ja grandiooslikkude kontseptsioonide järele“ ilmneb juba oratooriumi koosseisus, mis on kirjutatud kahele segakoorile (teine Chorus mysticus), lastekoorile, viiele solistile, suurele orkestrikoosseisule ja orele. Kuid see avaldub ka teose suures ulatuses, selle faktuuris ja üldises väljenduslaadis, mis annab kogu teosele suursuguse ja üleva ilme. Olulist osa selle saavutamisel etendab kontrasti ehk vastandamise printsiip, millega Tobias on tahtnud suurendada teose dramaatilist pinget. Eelkõige võime seda täheldada väikeste ja suurte koosseisude vastandamises, mida me kohtame juba oratooriumi esimeses numbris. Seda eesmärki teenib ka Chorus mysticuse sissetoomine, milline nimetus pärineb ilmselt Goethe „Faustist“, kus väike koor esineb häälena taevast, kommenteerides maapealseid sündmusi. Kuid julgeid ja kontrastseid kõrvutamisi esineb oratooriumis mujalgi (näit nr. 33 algab FFF-s ja lõpeb ppp-s, Joonase vaheleastumine, millega ta katkestab tormikoori stiihia, Joonase astumine Niinivesse nr. 26, mille ootamatust suurendab ka helilistikuline kontrast D-duurist asmolli, või Chorus mysticuse esimene kommentaar, millega on viidatud Joonasele kui Jumala äravalitule, keda ainsana Vana Testamendi prohvetitest on võrreldud Inimese Pojaga). Kõiges selles avaldub samaaegselt ka usuline sümbolika taevaste ja maapealsete jõudude vastandamises.

Kuigi Tobias ei jõudnud oma kirikumuusika ideed päriselt lõpuni viia (uusi jooni ilmneb tema lõpetamata jäänud oratooriumis „Sealpool Jordanit“), avalduvad need ideed küllaltki veenvalt tema peateoses, oratooriumis „Joonase lähetamine“. Vaatamata sellele, et teose ebaõnnestunud esiettekanne 26. novembril 1909 Leipzigi Andrease kirikus on aegade vältel põhjustanud mitmeid väärhinnanguid, kutsus kuulus saksa muusikateadlane Hermann Kretzschmar just tänu sellele teosele Tobiase 1912. a. Berliini Kuningliku Muusikaakadeemia (Königliche Hochschule für Musik) õppejõuks, andes teosele kõrge hinnangu. Pärast tutvumist Tobiase oratooriumiga olevat see kuulus oratooriumiajaloo uurija öelnud Tobiase abikaasale: „Pärast Bachi aega kuni meie ajani ei ole kirjutatud nii võimast (gewaltige) kirikumuusikalist teost, kui seda on Tobiase „Joonas.“³⁰ Meile jääb üle ainult ühineda selle hinnanguga.

Ja kuigi teos jäi mitmesugustel põhjustel aastakümnete vältel täiesti tundmatuks ja seda pole helilooja kodumaal veel kunagi terviklikult ette kantud, mille tõttu me saame Tobiase kirikumuusika reform-ideed hinnata vaid teoreetilisest aspektist, osutub see teos meie jaoks üheks kõige väljapaistvamaks saavutuseks, mis esindab väikese eesti rahva vaimset ja üldkultuurilist eneseteostuspüüdu rahvusvahelises muusikamaailmas.

¹ R. Päts. „Lühijooni R. Tobiase elust ja loomingust“. *Varamu* 1939, nr. 1, lk. 53.

² R. Tobiase kirjast K. E. Söödile 7. X 1908.

³ M. Saar sõnas ja pildis. Koost. V. Rumessen. Tallinn, 1974, lk. 110.

⁴ R. Tobias sõnas ja pildis. Tallinn, 1973, lk. 40.

⁵ Samas lk. 43.

⁶ *Eesti Biograafiline Leksikon*. Tartu, 1926—1929, lk. 184.

⁷ *Postimees* 29. III. 1906, nr. 73

⁸ M. Lüdigi kirjutab oma mälestustes, et Tobias alustas „Joonase“ loomist juba Peterburis, väites et sellest kanti Jaani kirikus ette ka mõningaid katkendeid. Seda väidet tuleb pidada küllaltki ebatõepäraseks, kuna Peterburi ajast pole oratooriumi materjale säilinud peale ühe osa „Kyrie“, mis oli alul loodud iseseisva teosena. Arvatavasti on M. Lüdigi mälestused seotud selle osa ettekandega. (M. Lüdigi. *op. tsit.* lk. 42)

⁹ R. Tobias. „Sealpool klassikat ja moderni“. *Postimees* 16. III 1909.

¹⁰ R. Tobiase kirjast J. Tõnissonile 29. I 1908.

¹¹ R. Tobias. „Andante religioso“. *Allgemeine Musikzeitung* 26. VIII 1910, nr. 34—35.

- ¹² Samas.
- ¹³ Samas.
- ¹⁴ Samas.
- ¹⁵ R. Tobias. „Sealpool klassikat ja moderni“. *Postimees* 16. III 1909.
- ¹⁶ Samas.
- ¹⁷ R. Tobias. „Andante religioso“.
- ¹⁸ Samas.
- ¹⁹ Samas.
- ²⁰ „Mälestusi R. Tobiasest“. *Muusikaleht* 1938 nr. 9, lk. 184.
- ²¹ R. Tobias. „Jälle rahvaviiside korjajad tulemas“. *Eesti rahvaviiside korjamine. Kolmas aruanne. 1906—1907.*
- ²² R. Tobias. „Andante religioso“.
- ²³ R. Tobias. „Sealpool klassikat ja moderni“.
- ²⁴ Samas.
- ²⁵ J. Liiv. *Kogutud teosed VIII*. Tartu, 1926.
- ²⁶ Selline dramaturgiline võte kahe teema kontrapunktilisel ühendamisel kulminatsioonimomentidel on hiljem iseloomulik E. Tubina loomingus (näit. V. sümfoonia 1. osa repriisis).
- ²⁷ Kuigi see teema ei leia oratooriumis rohkem kasutamist, on selle esinemine siin omaette huvitav sellepolest, et see annab meile järjekordselt põhjust viidata ühistele momentidele Tobiasi ja Tubina loomingus. Nimelt on see teema olnud aluseks M. Saare „Hommikulaulule“, mida on E. Tubin kasutanud oma V. sümfoonia 2. osas.
- ²⁸ R. Tobiasi kirjast J. Luigale.
- ²⁹ M. Saar. „Rudolf Tobias“. *Muusikaleht* 1928, nr. 10, lk. 282.
- ³⁰ „Mälestusi R. Tobiasest“. *Muusikaleht* 1938, nr. 9, lk. 184.

Helen Tobias-Duesberg ja Vardo Rumessen New Yorgis

Kostab lõbus ladina-ameerika muusika. Madrus peseb sõjalaevadekki. Kaks daami, kes tavaliselt tolknevad sadamakõrtsides, astuvad laeva pardale ja hakkavad madrusega sõbrutsema, segades tema tööd. Neid mängivad samad näitlejannad, kes hiljem kehastavad „Lennukit“ ja „Vambolat“. Salapolitsei agent jälgib tegevust ja teeb märkmeid. Saabub hispaania keeles vadistav fotograaf ja sätib üles vanamoodsa, kolmjalgse kaamera. Kostab erutav mereväemuusika. Sisenevad Admiral, Viitseadmiral, ja üks daam, kes tavaliselt tolkneb admiralide ümber. Kõlab Peruu patriootlik muusika ja kõik annavad au. Jällegi lõbus ladina-ameerika muusika. Fotograaf hakkab teadustama 1930-ndate aastate raadiomikrofonid.

PERUULANE: Buenas tardes, buenas tardes, señores, señoras y las bellas señoritas. Bienvenidos a Lima, Peru. Esto es Radio Lima.

KÕIK: Viva Radio Lima!

PERUULANE: Lima es la bella capital de Peru. El Peru es tradicionalmente concido por sus riquezas minerales. Se explotan en cantidades considerables el petróleo, el cobre, el oro, la plata, el vanadio, el antimonio y el bismuto.

KÕIK: Viva el bismuto!

PERUULANE: Uno de los principales productos de exportacion es el guano.

KÕIK: Viva el guano!

PERUULANE: La agricultura se halla tambien bastante desarrollada.

KÕIK: Viva el Peru!

PERUULANE: Ahora, señores y señoras, Radio Lima tiene el gusto de presentarles los vapores de guerra estonianos!

KÕIK: Viva Estonia!

PERUULANE: Mu daamid ja härrad, armad aukülalised Eestist, Raadio Lima ter vitab teid. Peruu valitsus sõlmis täna lepingu Eesti valitsusega. Eesti on nõus müüma Peruule kaks vägevat, uhket miiniristlejat.

KÕIK: Viva Estonia!

PERUULANE: Miiniristlejad „Vambola“ ja „Lennuk“ võitlesid Eesti Vabadussõjas vapralt Venemaa vastu. Nüüd võitlevad nad sama vapralt Tshiili vastu, ja Kolum-

bia vastu, ja Ecuadori vastu!

KÕIK: Caca por Chile, caca por Ecuador, viva el Peru!

PERUULANE: Täna õhtul tuleb Limas el Pidu.

KÕIK: Viva el Pidu!

(Kõik ära peale Peruulase.)

PERUULANE: Raadio Lima, rahva valgustaja, tuletab teile meelde, et Peruu mereväel on pikk ja auväärne ajalugu. Inglise laevastik admiral Cochrane'i juhatusel mängis olulist osa Peruu vabadussõjas. Armasad miiniristlejad „Vambola“ ja „Lennuk“, teie auks meenutab Raadio Lima seda võimsat päeva jaanuaris aastal 1819, kui admiral Cochrane'i laevad tõid San Martini esimesed vabadussõdijad Peruuks, Paracase lahte. Señores y señoras, el Admiral Cochrane!

(Sisenevad Admiral ja Nr. 2. Kõlavad „Rule Britannia“ helid.)

ADMIRAL: Greetings, Peruvians. Well, it's been a splendid little battle, and we're all awfully proud of you, but it's all over now, and, well, there's really nothing to get excited about. Translate, please, No. 2.

NR. 2: Yes, sir. Inglise valitsuse nimel ter vitab admiral Cochrane iseseisvat Peruu Vabariiki, mis sündis nii vapralt tänasel lahinguväljal.

ADMIRAL: It's only a war, you know, and not really a terribly important one.

NR. 2: Admiral Cochrane annab au Peruu sangaritele ja sõjaväelastele, kelle kuulsus kostab ja kestab üle aastasajandite.

ADMIRAL: So why don't we all go home and get a good night's sleep?

NR. 2: Admiral Cochrane konstateerib, et kuldne tulevik koidab üle Andide ja ta kinnitab, et Inglismaa ulatab südamliku terekäe maailma kõige uuemale iseiseisvale vabariigile.

(Peruulane suudleb admiral Cochrane'i kätt.)

ADMIRAL: They get awfully emotional about the slightest thing, don't they? See if you can find us a spot of tea from somewhere, will you, No. 2.

NR. 2: Yes, sir. Admiral Cochrane on ka väga mures teie majandusliku olukorra üle. Kas inglise valitsus saab teie noort riiki kuidagimoodi aidata?

PERUULANE: Meie ei saa oma riiki üles ehitada ilma välislaenujeta.

NR. 2: They want to borrow some money.

PERUULANE: Me peame endale sõjalaevu muretsema.

NR. 2: They have to buy battleships.

PERUULANE: Meie linnad kasvavad kogu aeg suuremaks ja suuremaks.

NR. 2: Their cities are constantly growing.

PERUULANE: Meil on raudteid vaja.

NR. 2: They need railways.

ADMIRAL: What's wrong with canals?

NR. 2: Not too feasible in the Andes, I'm afraid.

ADMIRAL: Bit steep are they?

NR. 2: Yes, sir.

PERUULANE: Kas vägev Briti impeerium saab meid aidata?

NR. 2: He wants to know if we can help.

ADMIRAL: Ask him what's in it for us.

NR. 2: Admiral Cochrane tahab teada, mida Peruu saab Inglismaale vastu pakuda?

PERUULANE: El petroleo, el cobre, el oro, la plata, el vanadio, el antimonio, el bismuto y el guano.

ADMIRAL: Guano?

NR. 2: Yes, sir. (*Köhatab.*) Bird-shit.

ADMIRAL: Let me see if I've got this absolutely right. We're going to lend them money, give them battleships, build railways up the Andes and in exchange they're going to give us bird-shit.

PERUULANE: Mitu tuhat tonni.

NR. 2: Thousands of tons of it.

ADMIRAL: No. 2, you've had some pretty hare-brained schemes in your time but this one takes the biscuit.

NR. 2: It's awfully rich in nitrogen, sir.

ADMIRAL: Don't try to blind me with science.

NR. 2: It's used for making fertilizer. There's a fortune to be made out of it. (*Peruulasele.*) Admiral Cochrane kiidab teie ettepaneku heaks ja on valmis lepington sõlmima.

PERUULANE (*raputab Admirali kätt*): Elagu Inglismaa ja Peruu vaheline lootustäratav majanduslik koostöö!

ADMIRAL: No. 2, what have you been telling these people?

NR. 2: It's really very simple, sir. You see bird-shit is cram-packed with nitrogen. . .

(*Admiral, Nr. 2 ja Peruulane ära. Tulevad Peoon ja Talupoeg, teine teisest suunast, kandes seljas suuri korve. Kui nad üksteisest mööduvad, nuusutab kumbki teise korvi. Peoon noogutab mõistvalt ja astub edasi. Talupoeg krimpsutab aga nägu ja hoiab nina kinni.*)

TALUPOEG: Eks igaüks tea, et saksad põrgust tulid ristirahvast pattude pärast nuhtlema. Seda minagi taipan, kui saksad panevad talurahva vilja lõikama ja reht peksma, et oleks leivavilja Peterburi vedada ja Peterburi sakstel midagi süüa. Aga need va Peruu parunid panevad oma talupojad linnusitta kühveldama. Mis pagana leiba nemad küll küpsetavad? Annaks Issand, et meie vanakuradil ei tule pähe linnusitta Peterburi saata. Siis pole pahandusel otsa ega äärt.

(*Tulevad Poetess ja Nekrut.*)

NEKRUT: 1914. Läheb sõjaks lahti.

POETESS: Ära mine.

NEKRUT: Ma pean. Ma tulen tagasi kas võiduloorberitega kroonitult või üldsegi mitte.

POETESS: Mu kangelane!

NEKRUT: Ära iial mind unusta.

POETESS: Ei iialgi, armas Aleksander.

NEKRUT: Nikolai.

POETESS: Mu kangelane!

NEKRUT: Rindele! Hurra! (*Ära.*)

POETESS: Su sõrmed eksisid mu bluusi siidis, siis hõlmu laotes järel andis sõlg. . . (*Järgmised värsiread summutab lahingu-müra.*)

POETESS: Kirg varvasteni alasti mind kooris. . .

(*Tuleb Nekrut, räbalates.*)

POETESS: Kus on loorberid?

NEKRUT: Kaotasime.

POETESS: Miks su laip ei vedele verelombis kusagil sõdade tallermaa koshmaarses õuduses?

NEKRUT: Küllap terve Vene riik nüüd langeb. (*Ära.*)

POETESS: Vene riik langeb, Saksa riik tõuseb. Saksa riik langeb, Rootsi riik tõuseb. Mis on impeeriumid võrreldes armastuse vapustavate lainetega?

(*Tuleb Diplomaat.*)

DIPLOMAAT: Tsaarivalitsus on langenud. Vene Ajutine Valitsus on kinnitanud Eesti

Poetess (Heli Kivilaht) ja Sakslane (Kalju Ets)

ajutise omavalitsuse seaduse. Meil on nüüd ise enda Ajutine Maanõukogu, mis valib meie enda ajutise Maavalitsuse.

POETESS: Ja minu enda ajutine süda on valinud sind enda ajutiseks isandaks.

DIPLOMAAT: Aga meie peame hoolitsema, et Venemaa uues põhiseaduses on Eesti autonoomia kindlalt kinnitatud.

POETESS: Minu põhiseadus on armastus. Kõik muu on ajutine ja kaob ühe väikese suudlusega.

(Suudlevad. Sisse astub Bolshevik.)

BOLSHEVIK: Vene Ajutine Valitsus on langenud.

POETESS: Kas näed?

BOLSHEVIK: Nüüd valitsevad siin maal tööliste ja soldatite nõukogud.

DIPLOMAAT: Ajutine Maanõukogu kuulutab ennast ainsaks kõrgeimaks riikliku võimu kandjaks Eestis.

BOLSHEVIK: Kodanlased välja!

DIPLOMAAT: Pean jalga laskma aga tulen tagasi võiduloorberitega kroonitult. *(Ära.)*

BOLSHEVIK: Kõigi maade proletaarlased, ühinege! Võim on nüüd rahva käes.

POETESS: Ja mida rahvas teeb selle võimuga?

BOLSHEVIK: Poome parunid üles.

POETESS: Kui võimsalt traagiline! Elagu karm revolutsioonäerlik kättemaks!

BOLSHEVIK: Kõik parunid oksa rippuma!

POETESS: Väljaarvatud Wilhelm von Kotzbühne.

BOLSHEVIK: Kuidas nii?

POETESS: Ta vuntsid on nii vapustavalt armsad.

BOLSHEVIK: Väikekodanlik sentimentaalsus! Olete rahvavaenlane.

POETESS: Ma ei ole kellegi vaenlane.

BOLSHEVIK: Rahvavaenlased oksa rippuma!

(Tuleb Sakslane.)

SAKSLANE: Achtung!

BOLSHEVIK: Sakslased!

SAKSLANE: Heraus, verdammt Roten!

BOLSHEVIK *(hädaldades)*: Onu Lenin, onu Lenin, sakslased on Eestimaa! *(Ära.)*

SAKSLANE: Halt! *(Astub ettepoole ja komistab. Verd tarretama panevaid teutooni vandesõnu kuuldavale tuues trambib maha selle, mille otsa ta komistas. Lavale kiirustab Diplomaat, käes „Eesti iseseisvuse manifest“.)*

DIPLOMAAT *(loeb)*: Eesti rahvas ei ole aastasadade jooksul ja nii edasi. Eesti! Sa seisad lootusriikka tuleviku lävel ja nii edasi. Elagu iseseisev demokraatline Eesti Vabariik. Önnitlen! Olete vabad. *(Ulatab manifesti Poetessile ja lahku.)*

POETESS *(hüüab talle järele)*: Kus on loorberid?

SAKSLANE *(lööb kannad kokku)*: Olen Kindralleutnant Freiherr von Seckendorff. Ma peksan, ma poon üles, ma lasen maha. Alles in Ordnung!

POETESS *(loeb)*: Manifest kõigile Ees-

timaa rahvastele. . .

SAKSLANE: Gnädiges Fräulein, olen tulnud teid bolshevike terrori käest päästma.

POETESS: Tänan. (*Loeb.*) Eesti rahvas ei ole aastasadade jooksul. . .

SAKSLANE: Noh, tänage siis korralikult. (*Haarab Poetessi embusse ja üritab suudelda.*)

POETESS: Lase mind lahti, lontrus!

SAKSLANE: Mina olen sakslane, sina oled eestlanna. Võin sinuga teha mida tahan.

POETESS: Eestlased on nüüd iseseisvad ja vabad. (*Tõukab Sakslase eemale.*) Säh! (*Ulatab talle manifesti.*)

SAKSLANE: Donner und Blitz! Schweinehund! (*Hakkab Poetessi peksma.*) Kas sa ei saa aru, et saksa kultuur on kõige kõrgem maailmas? Meil on Goethe, meil on Schiller, meil on Kant. Heraus sinu manifestidega! Õpi, kurat, kultuuri hindama, osta endale klaver, saada lapsed ülikooli, astu korporatsiooni. . .

(*Lavale tormab Frau.*)

FRAU: Heinrich!

SAKSLANE: Mein Gott! Minu abikaasa.

FRAU: Mis sa selle naisega teed?

SAKSLANE: Ma peksan, ma poon üles, ma lasen. . .

FRAU: Tule otsema teed koju.

SAKSLANE: Aga, Liebchen. . .

FRAU: Berliinis on puhkenud revolutsioon.

SAKSLANE: Revolutsioon!?

FRAU: Sina muudkui lõbutsed võõraste naistega, kuna mind ähvardavad iga nurga tagant punased kõrilõikajad. Kas sa oma Strudelküsscheni enam ei armasta?

SAKSLANE: Muidugi ma armastan. . .

FRAU: Siis tule otsema teed koju!

SAKSLANE: Zum Befehl! (*Poetessile*) Pean kahjuks lahkuma. Võitle julgesti enamlaste vastu edasi. Head nägemist. (*Suudleb kätt ja lahkub koos Frauaga.*)

POETESS: Missugune viisakas härrasmees! Kohe näha, et saksa ohvitser.

(*Saabub Diplomaat.*)

DIPLOMAAT: Mu kallim!

POETESS: Mu armsam!

DIPLOMAAT: Lõpuks Eesti saab vabaks.

(*Saabub Bolshevik.*)

BOLSHEVIK: Pidotsege edasi, kodanlik rämps! Pidu teil kaua ei kesta. Punaarmee

on ainult nelikümmend kilomeetrit Tallinnast.

DIPLOMAAT: Me võitleme!

BOLSHEVIK: Aga nüüd ilmub Tallinna alla ka Punalaevastik. Mis te nüüd arvate, kapitalistide kannupoisid? (*Ära.*)

POETESS: Mida me teeme?

DIPLOMAAT: Mina lähen otsema teed Inglismaale ja palun inglaste käest abi.

POETESS: Inglismaale?

DIPLOMAAT: Inglise laevastik peab meid aitama!

POETESS: Mu kangelane! (*Diplomaat ja Poetess ära.*)

(*Tulevad First Sea Lord ja Number 2.*)

NR. 2: Good afternoon, First Sea Lord.

FSL: Afternoon, Number Two.

NR. 2: Tea, Sir.

FSL: Splendid.

NR. 2: No crumpets today, I'm afraid.

FSL: Bad show. Can't be helped, I suppose.

NR. 2: No, sir. I know it's late, First Sea Lord, but. . .

FSL: Out with it, Number Two. Spot of bother below decks, what?

NR. 2: Mr. Piip is here to see you, Sir.

FSL: Piip? Peep, peep, toot, toot, that sort of thing?

NR. 2: Yes, sir.

FSL: Rings a bell somewhere.

NR. 2: He's Estonian, sir.

FSL: Ah.

NR. 2: Estonia, sir; small sort of country up in the. . .

FSL: Balkans.

NR. 2: Baltic.

FSL: Are you sure?

NR. 2: Absolutely, sir.

FSL: Piip, eh? Doesn't he know it's tea-time?

NR. 2: He is a foreigner, sir.

FSL: I suppose he is. Funny.

NR. 2: Yes, sir. There's a bit of a flap on, actually.

FSL: A flap?

NR. 2: Yes, sir. We lost a cruiser.

FSL: We lose them all the time, Number Two. Plenty more where that came from.

NR. 2: Yes, sir, I know. . . but it is rather stormy up in the Baltic and there are minefields.

Number 2 (Kalju Ets), Diplomaat Ants Piip (Jaan Kuuse), First Sea Lord (Elmar Maripuu)

FSL: Stormy? Stormy, by Jove, Did I ever tell you about the time I was a young Midshipman cruising in the China seas in 18...

NR. 2: There's a certain urgency to the situation, sir. The Russians are advancing.

FSL: Are they, by Jove!

NR. 2: But the Estonians are resisting them.

FSL: Good show! Splendid fellows! Damn bolshies!

NR. 2: We're supposed to be helping them.

FSL: By all means, Number Two, by all means.

NR. 2: But there are minefields, sir.

FSL: Ah.

NR. 2: And we did lose a cruiser.

FSL: Ah.

NR. 2: And they are an awfully small nation.

FSL: Oh, well, that's off then, isn't it?

NR. 2: Admiral Sinclair seems to think so, sir.

FSL: Better luck next time, what?

NR. 2: Yes, sir. What shall I tell Mr. Piip?

FSL: Tell him it's off.

NR. 2: He insists on seeing you, sir.

FSL: Me?

NR. 2: It would be better coming from you.

FSL: Straight from the horse's mouth, as it were?

NR. 2: As it were, sir.

FSL: Very considerate, Number Two. Only decent thing, what?

NR. 2: Exactly.

FSL: Show him in. Make the poor fellow feel welcome.

NR. 2: Yes, sir. (*Ära.*)

FSL: Little bit of a breeze and these young whippersnappers think it's a storm. When I was a young midshipman cruising off China in...

(*Tulevad Nr. 2 ja Diplomaat.*)

NR. 2: Mr. Piip, sir. (*Noogutab julgustavalt Diplomaadile.*)

DIPLOMAAT: First Sea Lord, every moment of delay is catastrophic.

FSL: Absolutely. Spot of tea?

DIPLOMAAT: No, thank you. You must understand...

(*Nr. 2 kõhatab diskreetselt.*)

FSL: No?

(*Diplomaat vaatab Nr. 2-e poole, kes noogutab peaga.*)

DIPLOMAAT: I mean... of course, First Sea Lord, thank you very much.

FSL: Good show. Milk?

(*Diplomaat vaatab jälle Nr. 2 otsa, kes*

noogutab heakskitvalt.)

DIPLOMAAT: Thank you.

(Nr. 2 kallab piima.)

FSL: Sugar?

(Diplomaat vaatab Nr. 2 otsa, kes kehitab õlgu.)

DIPLOMAAT: No, thank you.

FSL: Rather wet for the time of year, isn't it?

DIPLOMAAT: Rather.

FSL: Not as bad as last year, though.

DIPLOMAAT: No.

FSL: Does it rain much in the Balkans, Mr. Toot?

NR. 2: Piip.

FSL: Piip.

NR. 2: Baltic.

FSL: Baltic.

DIPLOMAAT: What?

NR. 2: Does it rain much in the Baltic, Mr. Piip?

DIPLOMAAT: Yes. In winter.

FSL: Get used to it, I suppose.

DIPLOMAAT: But it's very nice in the summer.

FSL: I'm sure it is.

DIPLOMAAT: Could we have a naval squadron to help us in our fight against the Bolsheviks, please?

FSL: Well, now, Mr. Piip, we all want to see good old Tsar Nicholas back on the throne in St. Petersburg. . .

DIPLOMAAT: We want our independence!

FSL: Your what?

DIPLOMAAT: Independence!

FSL: Oh dear. I don't think. . .

NR. 2: His Majesty's government considers an independent Estonia indispensable to the security of post-war Europe.

FSL: Does it?

NR. 2: Oh, yes, First Sea Lord.

FSL: Oh. Oh. *(On ilmses hämmastuses. Lõpeks taipab.)* Of course it does. Gallant little Estonia! Just don't mention this independence business to all the chinkies and nig-nogs, there's a good fellow.

DIPLOMAAT: All we need is time. In a matter of weeks our regular units will be ready to meet the Russians face-to-face and I assure you we shall drive them from our soil.

FSL: Bravo!

NR. 2: Hear, hear!

DIPLOMAAT: But we need the British Navy to guard the north coast against the Bolsheviks. You cannot refuse to help us.

FSL: Mr. Piip, I dislike the damn Russkies as much as you do. Always playing the bloody balalaika and smashing glasses all over the place. Shocking display. Still it is a touch stormy out there and there are mines, you see.

DIPLOMAAT: The British Navy has never encountered storms and minefields before?

FSL: Well, of course, we've jolly well encountered storms before. Good Lord, when I was a young midshipman. . .

NR. 2: We lost a cruiser.

FSL: Yes. A cruiser. Glug, glug, glug and down to Davey Jones. It's not the Henley Regatta, you know.

DIPLOMAAT: So, the entire British Navy changes course and runs for port because of the loss of one cruiser.

NR. 2: Well played, Mr. Piip!

FSL: Would you mind repeating what you just said.

DIPLOMAAT: So the entire British Navy changes course and runs for port because of the loss of one cruiser.

(Paus. Lava tagant hakkab kostma „Rule Britannia“, järjest valjemini.)

FSL: No. 2.

NR. 2: Sir.

FSL: Signal to Admiral Sinclair commanding Naval Squadron Eastern Baltic.

NR. 2: Sir! *(Võtab taskust sullepea ja märkimiku.)*

FSL: British Navy does not repeat not change course due to the loss of a cruiser. Correct, Mr. Piip?

DIPLOMAAT: Correct, First Sea Lord.

FSL: You'd better get cracking, Mr. Piip. Get your chaps to send the bloody Russkies to blazes, what?

DIPLOMAAT: Yes, First Sea Lord. With pleasure. *(Diplomaat ära.)*

FSL: Squadron will proceed as ordered. Lend all assistance to the Estonian Provisional Government.

NR. 2: Yes, sir!

FSL *(võtab pikksilma)*: Oh and No. 2, England expects every man will do his duty.

NR. 2: Aye aye, sir. *(Vaatab binokliga.)*

Decks cleared for action.

FSL: Carry on.

NR. 2: Bearing east-northeast. Cruisers report contact with enemy.

FSL: Maintain course.

NR. 2: Russian squadron sighted, sir.

FSL: What have they got, No. 2?

NR. 2: Three cruisers, one battleship Potemkin class and numerous small vessels carrying avant-garde film crew.

FSL: Full speed ahead.

NR. 2: Full speed ahead it is, sir.

FSL: Crew to battle stations.

NR. 2: Battle stations it is, sir. We'll have them in range within ten minutes.

FSL: Prepare lower decks.

NR. 2: Lower decks prepared, sir. (*Vaatab binokliga.*) By George!

FSL: What is it?

NR. 2: They've changed course.

FSL: What're the little blighters up to now?

NR. 2: They're disengaging.

FSL: Disengaging?

NR. 2: Looks like they don't want to fight us.

FSL: Oh I say! Bad show! Match abandoned. No overs, no runs, no bloody wickets. Hardly the stuff maritime history is made of.

NR. 2: Sir! Off the starboard bow!

FSL: Starboard bow. Starboard bow.

NR. 2: Front right, sir.

FSL: Ah, yes. Well, what is it?

NR. 2: Two destroyers.

FSL: Ours or theirs?

NR. 2: Theirs. They're surrendering.

FSL: Cowards!

NR. 2: They *are* rather small.

FSL: It's no excuse.

NR. 2: What shall we do with them, sir?

FSL: Sink 'em.

NR. 2: We can't, sir. They've surrendered.

FSL: No-one's going to know, No. 2. Boom-boom, glug-glug and down to Davey Jones.

NR. 2: No.

FSL: Really, No. 2. you're such a bore sometimes.

NR. 2: Let's give them to the Estonians.

FSL: What're the Estonians going to do with them?

NR. 2: They'll come in very handy.

Besides, it would be a nice gesture.

FSL: Oh, I see. Great Britain, mother of parliaments, cradle of democracy, helping a new nation get on its feet, that sort of thing.

NR. 2: Yes, sir.

FSL: Very good, No. 2.

NR. 2: We can also give them some machine-guns and some light artillery and then I thought we might do some shopping.

FSL: Shopping?

NR. 2: Yes, sir. Once this war of independence is over they're bound to need foreign loans, military equipment, expanding cities, railways and all sorts of things. I thought we should get in quickly before the Yanks and the Krauts get there.

FSL: Lot of bird-shit in Estonia, is there?

NR. 2: No, sir, but there's some oil-shale near Lake Peipus that rather grabs my fancy.

FSL: Oil-shale?

NR. 2: Yes, sir. Frightfully useful stuff. You can make shale-oil out of it.

FSL: Out of oil-shale?

NR. 2: Well, you see, shale is a type of mineral, oil-shale is a type of shale, and shale-oil is a type of oil you get from the mineral shale called oil-shale.

FSL: Yes, well, spare me the details, No. 2.

NR. 2: Aye, aye, sir.

(1920-ndate aastate pop-muusika. Siseneb Maadam oma kahe hoolealuse tüdrukuga, kes kõik kannavad õhtukleite. Tüdrukutel on ümber keha särbid nimedega „Vambola“ ja „Lennuk“. Neile järgneb Prenzlau sigari ja shampusepudelig.)

MAADAM: Virst Sii Lort, hau ensantink. Velkum pliis to aur littl intepentents paarti. Iir aar ze tuu littl bättelsips juu keiv ass. Sii hau estonijann zei hääv bekammm. Sei zank juu tu joor libereitor inglismänn mai darlinks.

(Vambola ja Lennuk suudlevad First Sea Lordi häbelikult teine teisele põsele.)

FSL: Oh, I say.

MAADAM (*sirutab kae Prenzlau suunas*): Änt zis iss senjoor Prentslau huu iss veri sinister luukink — pat ai atoor sinister men.

PRENZLAU: Señor Admiral, mucho gusto

Vambola (Juta Ristsoo) ja Lennuk (Erika Lüdigi)

en conocerle. (Nr. 2 poole.) Señor.

NR. 2: El gusto es nuestro.

PRENZLAU: Gracias.

MAADAM (lööb käed plaksuga kokku. Muusika lõpeb): Ja nüüd, lapsed, läheb peoks lahti.

VAMBOLA: Tantsime!

MAADAM: Aga muidugi. Mida te soovite tantsida? Tangot?

LENNUK: Ei.

MAADAM: Fokstrotti?

VAMBOLA: Ei.

MAADAM: Mida siis?

TÜDRUKUD: Erakonnaalssi!

MAADAM: Aga muidugi. Mu daamid ja härrad, võtke partnerid — algab erakonnaalss.

(Rõõmus ja elav ladina-ameerika muusika. Kõik tantsivad ümber ainsa tooli, partnereid vahetades. Muusika lõpeb järsku. Maadam ja tüdrukud istuvad toolile.)

PRENZLAU: Valitsuse moodustavad sotsiaaldemokraadid, rahvaerakond ja tööerakond. Valitsuse juhiks on tööerakondlane Otto Strandman.

(Vambola, kes istub kõige peal, hõiskab ja lehvitab kätega.)

PRENZLAU: Mis te sellest arvate, Jaan Tõnisson?

LENNUK: Oh, ma ei ole rahul maareformi kavadega.

(Pasun tuututab. Maadam ja tüdrukud kukuvad kiljudes põrandale.)

PRENZLAU: Siis laguneb koalitsioon. Tantsime edasi.

(Muusika. Tants ümber tooli algab jälle. Muusika katkeb. Maadam ja tüdrukud jällegi koos toolil, seekord Lennuk kõige peal.)

NR. 2: Samad erakonnad moodustavad järgmise valitsuse aga seekord on Jaan Tõnisson peaministriks.

(Lennuk hõiskab ja lehvitab kätega.)

NR. 2: August Rei, kuidas on tunne koos töötada hallparuni Jaan Tõnissoniga?

MAADAM: Sotsiaaldemokraadid on otsustanud lõpetada koostöö kodanlastega. Me kutsume oma esindajad valitsusest tagasi.

(Pasun tuututab. Toolil istuv kolmik kukub maha.)

NR. 2: Tahes-tahmata, koalitsioon lagunes.

(Muusika. Tants. Muusika katkeb. Kõik pöörduvad Prenzlau poole kutsudes teda toolile istuma, kes seda veidi kõheldes teeb.)

MAADAM: Riigivanemaks saab Ants Piip tööerakonnast, mees, kes meile inglise laevastiku abi välja kauples.

(Kõik aplodeerivad viisakalt.)

MAADAM: Kuid ega seegi valitsus kaua ei

kesta, sest oleme jõudnud uute valimisteni.

(Pasun tuututab. Prenzlau tõuseb rahulikult püsti.)

MAADAM: Tants käib edasi uute partneritega.

(Muusika. Tants. Muusika lõpeb. Kõik mehed istuvad toolile, First Sea Lord teiste otsas.)

LENNUK: Võidavad Konstantin Pätsi põlumeestekogud, kes moodustavad valituse koos kristliku rahvaerakonnaga ja tööerakonnaga.

VAMBOLA: Kuidas saab tööerakond parempoolsetega koos töödada?

PRENZLAU: Kui nad tahavad meie jäämist koalitsiooni, siis peab usuõpetus Eesti koolidest kaduma.

NR. 2: Haridusministeerium on kristliku rahvaerakonna käes. Usuõpetus jääb koolidesse.

PRENZLAU: Siis lahkub tööerakond valitusest.

(Pasun tuututab. Kõik katsuvad istuda toolile. Muusika. Tants. Muusika lõpeb. Prenzlau ja First Sea Lord istuvad kahekesi toolile.)

MAADAM: Nüüd valitseb tööerakonna Juhan Kukk koos põllumeestekogudega.

PRENZLAU: Usuõpetus kaob koolidest.

NR. 2: Kristlik rahvaerakond nõuab, et usuõpetuse küsimus läheb rahvahääletusele.

VAMBOLA: Küsimus lähebki rahvahääletusele.

LENNUK: Rahvas hääletab suure enamusega usuõpetuse kaotamise vastu.

(Pasun tuututab. First Sea Lord ja Prenzlau kukuvad põrandale.)

MAADAM: Nüüd ei lahku mitte ainult valitused vaid tulevad ka uued valimised.

NR 2: Kahju, kui ma teie peotuju rikun. On ju teil veel tantsida oma tosin koalitsiooni, aga astume nendest ajas üle. Sõjast on möödunud kümme aastat. Kõik te väikerahvad olete omadega hiilgavalt toime tulnud. Oleme teie peale uhked. Kuid nüüd on muutunud rahvusvaheline finantsolukord. Selles on muidugi süüdi ameeriklased. Nende lapsikut börsi tabas krahh. Pole midagi parata. Ja karta on, et see mõjutab meid kõiki. Nüüd on kõige tähtsam — ma loodan, et te mõistate —

Briti Impeeriumi püsijäämine. Oleme sunnitud tõstma tolle importkaupadelt, eriti põllumajandussaadustelt. Väga kahju. Oleme sunnitud vähendama nende tööstuste toodangut meile sõbralikes riikides, kus aktsiatepaki enamus on meie käes. Kahju. See tekitab probleeme ka teile. Mõistame seda, Teil tuleb neist üle saada, nii hästi kui võimalik. Omavahel öeldes need riigid, mis on demokraatlikud, võiks kaaluda diktatuuri sisseseadmist, soovivat sõjaväelise diktatuuri. Või vähemalt mõelda autoritaarse korra kehtestamisele. Inimesed muutuvad ju nii rahutuks kui nad kaotavad töökohad, kui elatustase langeb. Kuid hoidke end populistlike liikumiste eest, mis ühendavad natsionalismi ja sotsialismi. Keegi ei tea, kuhu need välja viivad. Hoidke kere kõva, pea püsti, ärge kaotage lootust. Võtke meiega jälle ühendust, kui ajad paremaks muutuvad. Oleme olnud teie sõbrad ja jääme selleks. Nüüd aga peame lahkuma. Palju õnne!

(Number 2 äratab üles First Sea Lordi, kes on shampusest, tantsimisest ja Lennuki ja Vambolaga lõbutsemisest tukkuma jäänud, aitab tal püsti tõusta ning mõlemad lähevad ära. Neile järgnevad peatselt kõik teised.)

(Muusika — „Väitsa-Mackie moritaadi“ viis „Kolmekrossiooperist“. Tuleb Lauljanna ja hakkab laulma samal viisil.)

LAULJANNA:

Tsaari ajal, ema noomis,

kindel armastuse troon.

Kui üht poissi neiu kroonis,

terveks eluks poisil kroon.

Nüüd on Eestis moodsad ajad, meil on kriisid kaks kord kuus. Valid keda hetkel vajad siis kui tüdid, tuleb uus.

Armastuse erakonnal puudub kindel, selge joon.

Täna kahtlen, kas lootust on mul, homme saab meist koalitsioon.

Vahel naudin vägivalda, julge rünnak mind kaasa viib.

Lauljanna (Rosemarie Lindau)

Rõõmsalt annan sulle alla,
kõva käega konservatiiv.

Vahel võitlustuli hiilgab,
hinges hõõgub äge trots;
sinu jaoks mu keha kiirgab,
revolutsioonäärlik sots.

Lõppend lahing, torm ja maru,
meie vahel tasakaal.
Hoia mind ja saa must aru,
õrn ja leplik liberaal.

Kas diktaator, rahvasaadik,
rõõvlipäalik, riigipea;
seltsimees, kuid siiski aadlik —
südame demokraatia.

*(Lauljanna ära. Hakkab kostma tantsu-
muusikat — mõni 1930-ndate aastate
alguses moesolnud tango. Tulevad
Maadam ja Prenzlau, kes võtab laualt
shampusepudeli ja kallab klaasidesse.)*

MAADAM: Ma olen nii mures. Inimesed on
ilma töötä. Põllumajanduse toodang ei
pääse kusagil turule. Tööstus käib poole
jõuga.

PRENZLAU: Proosit!

MAADAM: Tervist! *(Löövad klaasid
kokku.)*

PRENZLAU: Nii et teil Eestis on majan-

duskriis.

MAADAM: Kas igal pool ei ole majanduse
kriis?

PRENZLAU: Tundub, et rahvusvaheline
olukord kisub sõja poole.

MAADAM: Arvate?

PRENZLAU: On väga võimalik.

MAADAM: Kas te leiate, et Eesti sõjavägi
on tugev?

PRENZLAU: On olulisem, et Eesti merevä-
gi oleks tugev.

MAADAM: Selleks on meil ju Vambola ja
Lennuk.

PRENZLAU *(naerab)*: Andke andeks aga
moodsas sõjas loevad merel ainult allvee-
laevad.

MAADAM: Allveelaevad?

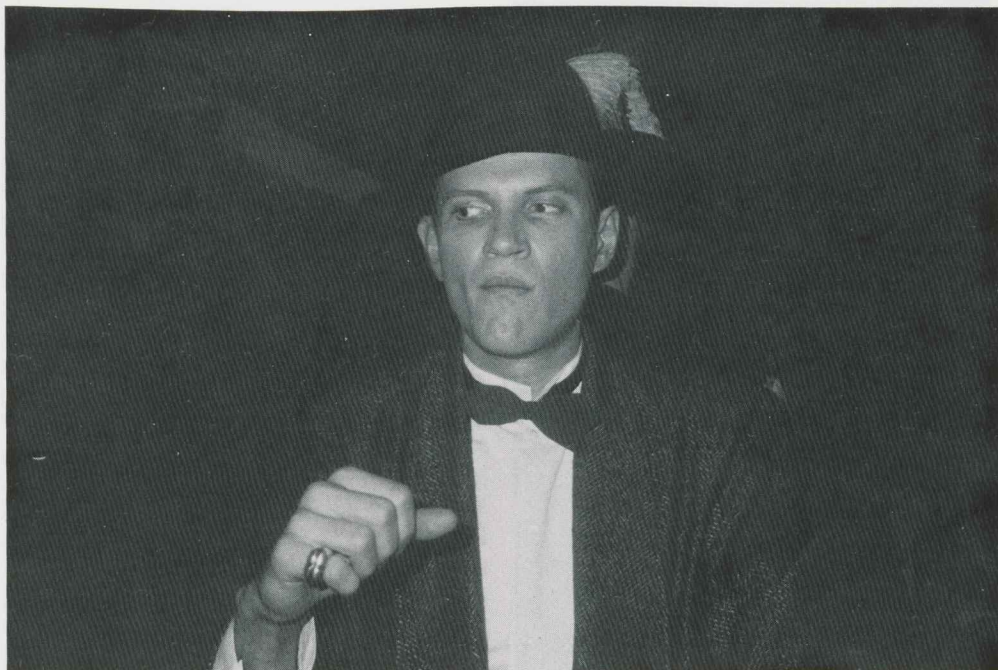
PRENZLAU: Just nii. *(Hüüab valjult ja vii-
pab kutsuvalt käega.)* Kalev! Lembit!
*(Sisse jooksevad Kalev ja Lembit. Nad on
ujumisülikondades maski ja hingamisto-
ruga, võivad kanda ka akvalange.)*

PRENZLAU: Lubage, et tutvustan. Allvee-
laevad „Kalev“ ja „Lembit“.

MAADAM: Kui pikad, saledad ja mood-
sad!

PRENZLAU: Teil on midagi niisugust vaja,
uskuge mind.

MAADAM: Aga meie ei jõua neid iialgi ära
osta.

Rahvusvaheline hangeldaja ja šutenöör Prenzlau (Jaan Kuuse)

PRENZLAU: Peaksite ehk midagi muud nende asemel ära müüma.

MAADAM: Mida on meie väikesel riigil suurele maailmale pakkuda?

PRENZLAU: Mul on sõbrad Peruus, kes tunnevad kirglikku huvi ilusate, värskete, põhjamaa miiniristlejate vastu.

MAADAM: Näiteks — Vambola ja Lennuk.

PRENZLAU: Just nii.

MAADAM: Aga Peruus! See on ju Lõuna-Ameerikas.

PRENZLAU (*viitab Lembitule*): Sooviksite ehk tantsida.

MAADAM: Õnnelikud tüdrukud! Ainult et nii kaugele. . .

PRENZLAU: Vaadake asja peale rahvuslikust perspektiivist. Eesti vajab rannakaitset.

MAADAM: Tule siia, rannakaitse! (*Hakkab tantsima Lembituga.*)

PRENZLAU: Mu sõbrad Peruus on väga tänulikud.

(*Maadam ja Lembit tantsivat tangot. Kalev hakkab tantsima Vambolaga, siis Lembit Lennukiga ja Kalev Maadamiga. Prenzlau haarab Vambola ja kohe ka Lennuki, tantsib mõlemiga, meelitades neid rahatähtede ja juveelidega. Kiusatusele järele andes lahkuvad Vambola ja Lennuk koos Prenzlauga.*)

LEMBIT: Midagi on Eestis mäda. Siin lehkab.

MAADAM: Lehkab, lehkab.

KALEV: Valitseb täielik moraalilagedus.

MAADAM: Valitseb, valitseb.

LEMBIT: See on see Toompea lehmakauplemine.

MAADAM: On jah! Löö mind!

(*Lembit lööb Maadamit.*)

MAADAM: Rahvas läheb iga päevaga vaesemaks. Aga Riigikogus käib lehmakauplemine oma vana rada. Uued tuuled hakkavad Eestis puhuma. On aeg, et Toompea saaks puhtaks puhitud.

KALEV: Elagu vapsid!

LEMBIT: Vabadussõjalaste Liit on Eesti tulevikuloetus. Artur Sirk, vapside juht on ainuke mees, kes teab kuidas lüüa kord majja.

KALEV: Aga Sirk on liiga noor, et saada riigipeaks.

MAADAM: Teil on õigus. Meil on vaja sobivamat kuju ametlikuks riigijuhiks. Meil on vaja vabadussõja kangelast, rinde vereputusest läbi ujunud sangarit.

(*Tuleb Larka. Vabadussõjaaegses univormis, kannab musti prille, pödura välimusega, seisab vaevalt jalgel.*)

LARKA: Kus on Vambola ja Lennuk?

MAADAM: Kindral Andres Larka.

LARKA: Kus on Vambola ja Lennuk? Nad pidid täna õhtu siin olema.

MAADAM: Nad on Peruus.

LARKA: Peruus? Minu väikesed miinirist-lejakesed on Peruus?

LEMBIT: Asjad on läinud liiga kaugele. Nad on müünud meie vabadussõja päranduse välismaalastele. Kindral Larka, Vabadussõjalaste Liit pöördub teie kui vabadussõja kangelase kui rinde vereputusest läbi ujunud sangari poole ... päästke meie riik!

(Lembit ja Kalev ära. Maadam ulatab Larkale kõne. Larka hakkab lugema.)

LARKA: Eesti rahvas! Seisame saatusliku ajaloolise otsuse ees. Vabadussõjas saime suurest Venemaast jagu üksinda, oma jõuga, ilma mingi abita. Nüüd on Toompea riigimehed müünud meie, vabadussõjalaste verrega kastetud maa ja laevad välismaalastele. Rahvast petetakse ja Toompeal mängitakse lasteaia demokraatia mängu. Niimoodi ei saa riiki valitseda. Vabadussõjalaste Liit nõuab uut põhiseadust. Põhiseadust, mis annaks kõik võimu riigis presidendi kätte, ühe ausa, tugeva mehe kätte — mehe kätte, kes oli Vabadussõjas kindral. *(Heakskiiduhüüded.)* Uus põhiseadus!

KÕIK *(lava tagant)*: Uus põhiseadus!

LARKA: Riigivõim ühe mehe kätte!

KÕIK *(lava tagant)*: Uus põhiseadus!

LARKA: Ja nüüd annan sõna oma noorele kaasvõitlejale. Ma tean, et mul ei ole vaja teda teile pikemalt tutvustada. Vabadussõjalaste juht, Artur Sirk.

(Tuleb Sirk, riietatud kui Eva Peron.)

SIRK *(hakkab laulma viisil „Ära nuta minu pärast, Argentina“ muusikalist „Evita“.)*: Nali ja tsirkus see meie vabariik.

Viha käärib mul südames.

Mis nali see on, et meil majanduskriis?

Kes on need röövlid, keda rikastab kõikide

higi ja vaev?

Me tunneme neid, neid ootab me viha ja raev!

Rusikas lõõ vastu lauda,
et lõpuks kord saaks ka Eestis majja,
et kaoks vargus
ja nõrkus, argus
ja kasvaks sirgus

ja vaimne kirkus.

Andke meile uus põhiseadus,
mis annaks võimu kõik mehe kätte,
kes sõdinud rindel,
kel meel on kindel,
kes austust nõuab,
kes võita jõuab.

SIRK: Uus põhiseadus!

KÕIK *(lava tagant)*: Uus põhiseadus!

SIRK: Maha vabadussõja päranduse müüjad!

KÕIK: Uus põhiseadus!

LARKA: Mõne kuu pärast võetakse uus põhiseadus vastu. Siis olen mina president ja minule annab põhiseadus peaegu diktaatorliku võimu.

SIRK: Kindral Larka, ärge nüüd ärrituge. Võibolla peaksite koguni pikali heitma. Ega te ei jäksa seda peaaegu diktaatorlikku võimu enda peale võtta, kui te ei lähe õigel ajal tuduma.

LARKA: Täitsa õige, pean olema ettevaatlik. Head ööd. *(Larka ära.)*

SIRK: Vanamehega on tegemist, aga mis parata? Kindralit on meil vaja ja Laidoner keeldus meiega ühinemast. Kui saan võimu enda kätte, võib presidendiks olla kas või laternapost.

(Tulevad kaks kaitsepolitsei agenti.)

SIRK: Elagu vabadussõjalased! Elagu uus põhiseadus! Elagu mina!

AGENT 1: Vabandage väga, aga paluks mitte lärmata.

AGENT 2: Kuss!

SIRK: Kas eesti rahvas ei tohi ennast ausalt väljendada?

AGENT 1: Muidugi tohib — aga vaikselt.

SIRK: Kui tahame lärmata, siis lärmame.

AGENT 1: Parem mitte.

SIRK: Kes meid keelab?

AGENT 1: Keegi ei keela aga, siiski ... kaitseseisukord on välja kuulutatud.

SIRK: Mis kuradi nali see nüüd. . .

AGENT 2: Kuss!

AGENT 1: Kuna poliitiline olukord on muutunud nii ... noh, imelikuks ... Riigivanem Päts ja vägede ülemjuhataja Laidoner on otsustanud, et oleks parem kui parteipoliitiline tegevus oleks peatatud.

SIRK: Nad on kuulutanud välja diktatuuri!

AGENT 1: Sugugi mitte. Kust teil niisugu-

ne mõte pähe tuli?

SIRK: Kas poliitiline tegevus on või ei ole keelatud?

AGENT 1: Mitte keelatud. Suspendeeritud. Teie olete muuseas areteeritud.

SIRK: Noh, tulge ja katsuge. . .

AGENT 2: Kuss!

AGENT 1: Parem mitte!

(Tulevad kõik teised näitlejad.)

VAMBOLA: Kas me võime ikka ütelda mida tahame?

AGENT 1: Muidugi. Aga vaikselt.

LENNUK: Kas lehed on tsensuuri alla pandud?

AGENT 1: Muidugi mitte.

LENNUK: Nii et ajalehes võib kirjutada ka valitsuse vastu?

AGENT 1: Võib — aga parem mitte. Ja nüüd liigume edasi ja jätame selle aja, mida praegust käsitleme. Tõtt öelda, seda ei oleks tohtinud üldse lavale tuuagi.

VAMBOLA: Kas nendest asjadest ei tohi siis avalikult rääkida?

AGENT 1: Muidugi tohib — aga parem mitte.

AGENT 2: Kuss!

SIRK: Mis minust nüüd saab?

PRENZLAU: Noh, kuna läheb areteerimiseks lahti, oleks ehk mõtet jalga lasta ja välismaale minna.

SIRK: Soome.

FSL: Liiga lähedal.

MAADAM: Minge Luksemburgi. Luksemburg on väga huvitav maa ja Echternach on ilus väike linnake.

FSL: Just. Minge Luksemburgi.

MAADAM: Võtke endale ilus tuba kusagile hotellil.

PRENZLAU: Võtke suure aknaga tuba.

SIRK: Miks suure aknaga?

MAADAM: Siis on teil kaunis vaade.

(Sirk hakkab laulma juba varem esitatud pala viisil „Ära nuta minu pärast, Argentina“. Kaitsepolitsei agendid seisavad teine teisel pool Sirku ja hoiavad teda kinni.)

SIRK:

Nali ja tsirkus, see meie vabariik

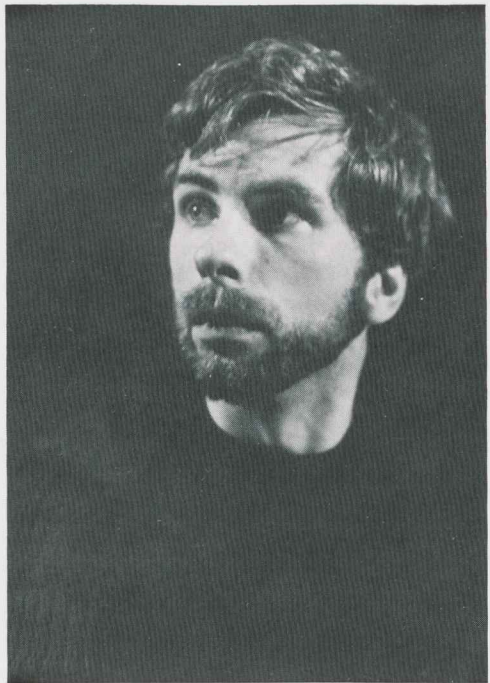
Viha käärib mul südames

Mis nali see on, et meil majanduskriis?

Kes on need röövlid, keda rikastab

kõikide

higi ja vaev. . .

Elmar Maripuu

Foto: Lembitu Ristsoo

(Kapo agendid tõukavad Sirku, kes kukub põrandale, silmnägu vastu lavalaudu ja jääb liikumatult lebama.)

AGENDID:

Vaps hüppas

Päts kargas

Laidoner löi trummi

Sirk aknast välja

tänavale alla.

(Kõik üheskoos kordavad sama salmi, ise läbisegi rõõmsalt ja vallatult kekseldes. Publiku hulgast tormavad lavale tõsised ja tursked mehed. Nende suust kostavad hüüded nagu: „Aitab naljast!“, „Katkesta da ajaloovõltsimine!“, „Lõpp tsirkusele!“ „Häbi! Häbi!“ „Ärge teotage vabariiki!“ „Lööge laiali see litsimaja!“, „Lava puhtaks!“ jne. Kõlab isamaaline marsimuusika. Kohkunud ja vastupuiklevad näitlejad tiritakse lavalt maha ja toimetatakse saalist välja. Lõpp.)

„Dos Grandes“ toodi lavale esmakordselt 1985. a. KLENK'i päevadel Indianapolises. New Yorgi Eesti Majas 1986 peetud Kultuuripäevadel anti kaks etendust. Lavastasid autor ja Heli Kivi-laht. Osalised: Peruulane, Diplomaat Ants Piip, Prenzlau, Andres Larka — Jaan Kuuse; Admiral Cochrane, First Sea Lord, allveelaev Lembit —

**Viinamäe rapsoodia
(Ühest suvest Delaware'i kaldal)
Ilmar Mikiver**

Elmar Maripuu; Number 2, Sakslane, Artur Sirk — Agu Ets; Poetess, Maadam — Heli Kivilaht; Talupoeg, Frau, Lennuk — Erika Luedig; Bolshevik, Vambola, Agent. nr. 1 — Juta Ristsoo; Madrus, Nekrut, Agent nr. 2 — Priit Vösari; Lauljanna — Rosemarie Lindau.

Inglismaal 1952 sündinud Elmar Maripuu eluloolised andmed ja ülevaade tema dramaturgilisest tegevusest on *Manas* nr. 52, samas trükitud näidendi „Sündmused sureval planeedil“ lõpus. Sealtoodule lisagem järgmist. Maripuu 1984 New Yorgis mängitud näidendit „Esiivanemate hääled“ on vaadelnud M. Valgemäe artiklis „Minevikunägemusi“, *Mana* nr. 54. (Sama tükki on mängitud ka inglise keeles pealkirjaga „Ancestral Voices“.) Kultuuripäevadel 1985 New Yorgis (kuhu ka Maripuu ise paari aasta eest elama asus) lavastas autor koos Heli Kivilahega oma näidendi „Armujook“ ja revüü „EstoMacho“ (vt. M. Valgemäe „Teatrikroonika“, *Mana* nr. 55). „Armujoogi“ ingliskeelne versioon „Love Potion“ kanti ette *Off-Off-Broadwayl* 1987 (vt. M. Valgemäe „Teatrikroonika“, *Mana* nr. 57). Samuti *Off-Off-Broadwayl* mängiti 1987 Maripuu ingliskeelset lühinäidendi „Ohm's Law“, mille elektritoolis istuvat kaht tegelast kehastasid Heli Kivilaht ja Jaan Kuuse.

I

Õelge, kontpuu, mänd ja haab,
mis mu koduks ükskord saab.

Valgesaar ja sükomoor —
teile näib mu elu noor.

Vaher, paju, kask ja tamm,
kuniks kestab minu ramm?

Tõuseb kuu ja luuderohi
vastab: öelda me ei tohi.

II

Kuu. Suga sünnib ja sureb mu tusk.
Kuu, mu sõber, mu kallim, mu usk.
Kuu — olles täis (nii sina kui mina),
meil on üsna sarnane nina.

III

Musta tamme profiil
mulle hästi ei istu:
koon lõikab taeva kui kiil,
laup — Issand! — see on Mefisto.

IV

Uduseil hommikuil päikest ootan.
Et hajuks pilvede rivi!
Vii oma niibelungid siit, Wothan!
Päev olgu prillikivi.

V

Sääl, kuhu kukkus Schlitz'i nupp,
sääl peaks kasvama kullerkupp.

Kullerkupp — armsaima ohvitõivuks
valan kogu pudeli sulle lõivuks.

Kullerkupp, palun, kasvama hakka.
Lükkan veel uute tõiviga takka:

ohverdan vandlit ja preese ja kingi,
oinaid ja mett ja inimhingi.

VI

Väike seedrihaldjas, kaua losutand
on su seeder mu mäeloorbereis,

vihm ja päike pole teda kosutand.
Ütle, kas on viga sus või meis?

Kas on viga ses, et kaksasin
ära ta säält, kus on teie hiis,

või et siia tuua jaksasin

sinuga koos? — Ütle. — Viska viis,
ära enam nuta, väike seedrihaldjas!

VII

Jõehaldjas nimega Mäkk
elab meil. — Ta pole näkk.

Näkk peab surmabilansse.
Mäkk annab elule shansse.

Näkil on Karl Marxi habe.
Mäki meelismäng on kabe,

kuid nooti ta ei loe.
Näki lemmikpill on oboe

ja seda ta mängib üle luha.
Haldjaile on see ükspuha.

VIII

Mõttele, kui ma oleksin
kontpuu verev viili.
Kontpuuoksal elaksin
veidi upakili.
Küpseks saanult krobinaga
kukuksin. Sääl kivi taga
õnarad on suured.
Kontpuu-piiblit loeksin,
kontpuu-koraalil poeksin
taas sinna, kus mu juured.

IX

Kontpuu, mänd ja haab ei kostnud
mulle palju vastu,
valgesaar ja sükomoor
ei ütelnud mul trastu.
Vahtrast, pajust, kasest, tammest,
kes kui Mefistofeles,
Delavaari jõelammest,
jõest ja kõigist, kes ta sees,
metsa heidet Schlitzi-nupust,
loodetavast kullerkupust,
seedrihaldjast, jõehaldjast,
kõigist siin Viinamäel neist,
kes tunnevad teineteist,
võiks rääkida veel juttu.

Kuid vaata, tänane täiskuu
on juba taga õunapuu,
selle vana-vana õunapuu . . .
ja mina lähen tuttu.

„Merele ja verele“

Kui Miki läks Piritalt merele,
polnd ta kooli veel lõpetand.
Siis paljudel hammas läks verele,
kes kooli polnd lõpetand.
Nad kõik läksid Piritalt merele.

Nii läksime Piritalt merele
ka me, kes polnd lõpetand —
et pöördä palg uuele terele,
seks lähed, hing, Piritalt merele,
ka kui sa ei lõpetand.

Nüüd saadan neid Piritalt merele,
kes miskit ei lõpetand.
Ah tuleks lõpp sellele verele,
mis peab minema Piritalt merele!

Miks pole elu meid õpetand!

IRIS astub bussist maha väikese rohelise platsi juures, et kohe siseneda järgmise maja uksest. Alles päällelõunal pilvist vabanend päike vabanab oma hillisust, paistes seepärast tavalisest soojemalt. Uued tenniskingad on hõõrond Irise kannad kibedaks ja ta astub ettevaatlikult. See on uus madal maja, ulatudes kaugele künkale oma kitsa kujuga ja mahutades endasse rohkem inimesi, kui väljast arvata võib. Siin elab oma vanaduse päevi Don Kammu, kelle alumine kehaosa sai halvat. Iris on teda siin juba paar korda külastanud, sest Don kunagi ei kõnelend kellestki halba. See on nii haruldane väärtus inimeses, et võitis kohe Irise poolehoidu.

Irisel on peos paar valget nelki, et rõõmustada neid silmi, mis kaugemale oma toa sulet seinest enam ei küüni. Don Kammul on hää külastada, sest tema kunagi ei kaeble ega nurise millegi üle. Ta naljab rohkem kui enne, tervete jalgadega tänaval liikudes. Maja maja kõrval paigutab inimesi. Ükski maja ei erine oluliselt teisest. Nende elanikud kannavad endas aga väga erivaid mentaalseid maailmu.

— Näete, nüüd mul on täielik vabadus mõtlemiseks, ütleb ta lõbusalt, Irisele tervituseks kätt ulatades. Iris vaatab pisut ringi kuhu asetada lilled. Samas siseneb keskealine lahkeilmeline teenistuja, pannes väikese vaasi lauale lillede jaoks. Iris on liigutat tähelepanust, tänades naist naeratusega.

— Ei saa kaevata tähelepanupuuduse üle, lausub Don. Nüüd on aega mõtelda kõikide asjade tühisuse ja illusoorisuse üle, mis on ristirästi koot päevade süstikuga põhjustist ja järeldusist, omadusist ja atribuutidest.

Iris vaatab ringi talle juba tuttavas toas. Ta silmad pörkavad tagasi Doni lähima naabri näolt. Don on kahe teise mehega ühises ruumis. Endise lõunamaalase ainiti kaugusse vahtivate mustade silmade asemel näeb ta üht närtsind, kuivetand nägu. Don mõistab Irise küsivat pilku.

— Jaa, temale oli see liikumatus liiga taluda. Lõikas läbi käesooned. Tahtis ikka ka nuga söömiseks, sest parema käega ta oli võimeline tegema kõik. Mõttlesin tema puhul teie arvamusele, et inimene ilma üleoluta teisist elada ei suuda. Tema polnud mitte vana, kuid see keha ühepoolne halvatus võttis talt võime tunda end üle teisist. Kord ta kirjutas paksule lehele, mis alati oli tal laual kirjutamiseks, ja viskas selle siis minule. Sää! oli: inimene ei tohi muutuda

vastumeelseks iseendale. Ta võib olla vastumeelne teistele ja ikka edasi elada. Aga iseendale — ei, siis ta enam edasi elada ei suuda. Iris ütleb: — Enesetapjal puudub sisemine hää, mis teab rohkem kui inimene ise. Ükski rada ei juhata enam rõõmu juure, ükski uks ei avane lootuste riiki. Elulõng läks umbsõlme ja pimeduses, ühegi valguskiireta, sõrmed seda sõlme lahti harutada ei suuda. See Midagi inimeses teab kõik tervikuna, mitte tükikaupa ega hetketi nagu me ise. Kes endal elu võtab, teeb seda vaid hetke mõju all. Meis on midagi, mis pole mitte juhuslik ja mis on tugevam kui need psühho-füüsilised virvlused.

Psühho-füüsiliste virvluste puhul vaatab Iris lõbusalt Donile, kes naeratab talle vastu.

— Siiski, kannatasin ikka nende tuhandete pärast Indias, kes peavad suurlinnades magama öösiti tänavail. Nad ei lahkund mul meelest hetkekski. Näete, nad ei võta endal elu. Mu meel rahunes siis, kui sain põhjuse jälile: nad võtavad seda oma pälvit saatusena, olles toimind kuidagi eelmises eksistentsis halvasti, mis nõuab nuhtlust siin. Ilma reinkarnatsiooni õpetuseta oleks seda võimata taluda. Taludes aga väärilt ja kaebusetu seda saatust siin, võib ta loota paremat saatust tulevas eksistentsis. Läänes, kus puudub usk reinkarnatsiooni, keegi sellast saatust vaikselt ei taluks. Inimesi on saand aga maailma liiga palju ja kannatuselt on kadund individuaalne ilme. Kannatus on muutund tavaliseks, odavaks, keegi ei pööra enam sellele tähelepanu.

— Just, see on õige sõna, kõik on muutund kuidagi odavaks, tavaliseks, ütleb Don.

— Käib teil külalisi? küsib Iris.

— Sõber Tom käib kaunis sageli. Te ju teate teda...?

— Olen märgand teda pargis. Liigub sää! väga kinniselt ja üleolevalt, vaadates kõigile alla nagu pööblile. Sellest ta ka on saanud teiste seas endale nimeks pööbel.

— Nii tuleb endale tagasi see, mis keegi teistele annab, naerab Don. Nüüd aga ta on hoopis teine inimene. Kui ta mõni aeg tagasi minu juurde tuli, ütlesin ma: Tom, sa oled ärgand. Kes äratas su? Ta oli hoopis vähem jutukas, ei kirund kedagi. Ja äkki — ma ei uskund oma silmi — nägin ta silmis pisaraid!

— Vennas, sind olen ma küll vähem kõigist näind emotsionaalsena.

— Ah, lõi Tom käega. Viimasel ajal see juhtub mulle sageli. Tõesti, ega see elu fassaad

mullegi midagi anna. Selle fassaadi taga on midagi, mille parimaks kehastajaks oli see Orion, kes siin liikus. See nähtamatu nähtava fassaadi taga on väärtuslikum sellest, mis kirendab ja virvleb fassaadi ees.

— Nii et Orion siiski tegi siin midagi. Tegi ühe pimedana nägijaks. Kes enne nägi vaid oma kahe ihusilmaga nähtavat, hakkas aimama selle taga nähtamatu põhjuse olemasolu. Muidu tundus mulle, et ta liikus siin niisama nagu teisedki kõik.

— Ta liikus nagu teised, oli aga midagi erivat teistest. Mitte ta liikumine, ta *olemine* oli midagi muud, millest nüüd mõeldes mul ikka pisarad tulevad silma.

— Jaa, Tomil oli sisemiselt pikk tee käia. Võttis vastu Orioni esmalt ajuga, siis aga ka südamega, ütles Don, kes sõbra muutuse üle oli üpris rõõmus.

— Kuidas see ime toimus? küsib Iris.

— Tom oli arsti juurde minemas — käis sääli maohaavade ja vererõhu pärast. Kohtas oma majast mööduvat Orioni, kes oli keskendunud endasse nii, et ta Tomi ei märgandki. Tom haaras tal kinni käsivarrest. Ütles, et teda läbis nagu elektrilöök. Ta tundis end äkki tervena.

— Ja see muutis ta?

— Jah. Orion oli vaadand talle naeratades; ütelnud — avage oma sisemine varamu. Mina olin talle enne sellest varamust kõnelend, siis ta ei mõistnud seda. Nüüd oli talle selle mõte äkki selge. Ja talle tulid pisarad silma siis. Et ta oli muutund, näitas seegi, et ta mulle seda pihtis. Endisena ta seda kunagi ei teinuks.

— Endine naeruvääristus ja üleolu sulas alandlikuks pisaraks. See rõõmustab mind väga. Müstikute ja pühakute looming on nende oma vaimse näo voolimine. Keegi ei lange ju taevast valmis törvikuna vaimupimedale teed valgustama. Orioni terve elu tundus meditatsioonina. Ta spirituaalne nägu, temal ta oli juba, oli ikka pöörat vaimse kodu poole. Spirituaalsed inimesed on ainsad, kes maailmas elades oma aega asjata ei raiska. Orioni sõna mõjus väga sugestiivselt. Tema juuresolekul uskus igaüks seda, mis ta ütles. Ka seda, et silmaga võib kuulda ja kõrvaga näha.

— Ütles ta seda? Teie hingekeeli näis ta ka tugevasti puudutanuvat.

— Sellaselt ta just ei ütelnud; naerab Iris. Aga nii umbes. Kõik oli usutav tema juuresolekul.

— Loodan, et ta lahkus siit kuhugi mujale ime-sid tegema, ütleb Don. Tal oli siia ehk mingi

ülesanne nagu Babal, reisis vahel teisele kontinendile, et sääli vaid kellegi silma vaadata, ja siis kohe tagasi reisida. Ta õpilaste seas on ekstrovertseid askeldusrõõmsaid läänlasi, seepärast nad tulevadki toime, ja arvatavasti rõõmuga, Baba seikluste raskusiga. Siin neid on vähe, sest inimesed on liiga rahuldet oma maise hääoluga.

— Orioni suurim ime seisnes minu arvates selles, ütleb Iris, et keegi talt midagi küsida ei suutnud ta enda üle. Kõik see muu unus lihtsalt. Ta oli mingi säälpoolse saadik, kelle juuresolul unus siinne maailm. Tal oli tõesti pühapildi mõju, nagu mõned ütlesid. Kes teab aga veerida neid sisemina tähti, mida igaüks eneses kannab ja mis välismaailmale reageerides moodustavad talle ka välissaatuse? Minule tundus teie sõber, keda vahel pargis juhtusin nägema, nagu kivist, nii jäiklikumata. Et kivi võib saada elavaks teadsin juba lapsest saadik. Mind muljestas lapsena loet legend Püha Beda üle, kes oli pime. Teda juhtiv poisike viis ta ühte tühja maakohta, üteldes talle narrides, et sääli on palju rahvast. Beda jutlustas. Ja jutluse lõpul kõlas kivide suust võimas aamen.

— Te uskuste, et kivid kõnelesid?

— Muidugi, miks mitte. Olin siis alla kümne aasta vana.

— Usute seda ka praegu?

— Usun küll. Te oma sõber on ju üks näide. On maailmas üldse midagi elutut? Iga asi elab oma elu, kuigi ehk teisiti, kui kõikide teiste elu. Kui inimene mahutab kõva elutu kivi endasse, muutub see inimese osaks ja vastab ka talle aamen. Vanas Testamendis Joosua pani tunnistajaks ühe suure kivi ühe tamme alla, sest see kivi oli kuulnud kõiki Issanda sõnu, mis ta Iisraeli rahvale oli rääkind.

— Jaa, Tom oli kivist tõesti. Teietaoline usk võib teha imet. See kõigutab mägesid. Te võite saavutada palju maailmas. Buda usk mägesid kõikumata ei pane. Ta on vaid arusaam, mis aitab mentaalsete mägede ronimisel, et hoiduda ähvardavate sügavike eest.

— Ma ei ihalda aga midagi, midagi mind ei veetle. Kuigi mul pole esitada mingit nähtavat saavutust elus — vabadus aga kõigest, ka surmahirmust, on mu ainuke saavutus. Kui seda saavutuseks üldse pidada.

— See on suur saavutus, kuigi suur hulk seda ei tea aga tunnusta.

— Buda tundis ise kõike seda, mis on koor-maks ja kannatuseks lihaverelisele inimesele.

Ta ei pidand end jumalaks, olles vaid õpetaja. Nelikümmend viis aastat ta rändas mõõda maad ja osutas teed inimestele välja kannatusest. Tema valgustus on saavutatav igaühele. Te olete pessimist.

— Kas massi odav optimism on mingi saavutus teie meelest?

— Odav jah, kuid selle optimismi najal nad purjetavad mõnusalt üle eluookeani vee.

Doni naaber saab tugeva kõhahoo. See tõmbab nii Doni kui Irise tähelepanu. Irisele meenub taas endine naaber, noorevõitu mustasilmne endamõrvar.

— Kuidas on Buda seisukohalt endamõrv? küsib Iris. See peaks olema õigustet, sest sellega on lõpp kannatusel. Jainausulised näiteks näljutavad ju end surnuks. Ristiusu seisukohalt see on patt, sest inimene peab suutma ületada kannatust, mitte seda vältima. Kannatus võib olla produktiivne, rikkastav. Inimene võib hakata armastamagi kannatust. Loomuliku inimese arvamise järgi see pole aga normaalne.

— Ma ei saa sellele vastata midagi kindlat. Ei tea, kas Valgustatu selle üle kunagi kõneles. Arvan aga, et ta endamõrva ei pooldand.

Don tõmbab oma lauakese sahtli lahti, kobades midagi. Käsi toob säält kolm väikese tüdruku pildikest, ulatades need Irisele vaatamiseks.

— Need on minu tütreid. Üks neist, see suuresilmaline, on hindu. Teised kaks on birmalased. Silmad on nagu kriipsud, mida südame raskus on litsund kõrgete sarnade ja kõrge lauba vahele. Kõik nad on tumedad väliselt. Sisemiselt, loodan, et nad saavad kord valgustet. Minu igakuisest toetusest nad elavad ja kasvavad inimesteks.

Iris hoiab pilte mõtlikult sõrmede vahel. Don aga jätkab:

— Tom toimetab nüüd rahasaatmise. Pole tähtis maa ega rahvas. Igal maal sünnib lapsi, kes vajavad abi, igal maal kasvab vili. Päevade hall lint rullib lahti kõikjal samu seiku ja sündmusi, millele tuleb reageerida elaval inimesel. Tomil on raha ja ta ei taha seda kellelegi omastest jätta. Ta vennalapsed pole ka seda just väärt. Mul on üks tuttav daam, kes aina reisib, et ära kulutada kõik oma raha enne surma. Tom on aga reisimiseks liiga mugav. Arvan, et nüüd ta jätab oma raha neile lastele.

— Niipalju on kohti ja inimesi, kes vajaksid abi, ja see daam kulutab asjata raha reisimiseks! Ma ei suuda seda mõista.

— Ka mina mitte, ütleb Don.

— Milline vahe on nende tüdrukukeste ja kuueaastase Susani vahel, keda hiljuti kohtasin tänaval. Kõik, mis Susanile on enesestmõistetav, nemad seda ei teagi. Nad unistavad kindlasti ka oma isast-emaast. Vaesuse rikkus on aga püsivam ja parem suure raha rikkusest. Jutt siirdub Meher Babale, kui ta kord oma Sõnade Sõna, jumaliku karje avaldab. Suure Lunastava Sõna, mis kõik loob uueks, toob esile pää ja südame ühenduse inimeses. Jumala poolt määrat Baba ülesanne olevat äratada inimeses jumalikku armastust.

— Mind häirib tema alaline mina ja minu rõhutamine, ütleb Iris. Tõelised pühakud väldivad neid sõnu.

— Raske on praegu midagi ütelda. Kuuskümmend aastat vaja oodata. Ka Jeesuse puhul ei teadnud keegi midagi ta eluajal. Psühholoogiliselt on aga siis tulevane katastroof väga sobiv. Katastroofide, sõdade, igasugu õnnetuste ajal on hoopis vähem õnnetuid ja endamõrvasid maailmas. Need on ikka õhupuhastuseks. Sellases õhustikus ei tunne ebaõnnestund ega puudulike võimeiga varustet inimesed end mitte nii halvasti, kui normaalses õhkkonnas. Vaheseinad kaovad inimeste vahelt. Kõik kannatavad samu ühiseid puudusi. Katastroof annab inimesele uued silmad, kõrvad, kõik meeled, sest eemaldab inimese silmadelt konventsionaalse kae, viib ta lähemale inimese tõelisele loomusele. Siis sünnib ka vahel mõni pühak ja müstik. Inimene näeb nii ennast kui teist uues valguses. Katastroofid teritavad inimeste võimeid.

— Aga mitte alatiseks, teat ajaks vaid. Müstiline ekstaas on midagi muud. See muudab inimese täielikult. Kõik konventsionaalne igapäevne kaotab mõtte ja huvi, arvab Iris.

Don on rahulik ja nagu unustand, et tal on eluks tarvitada veel vaid pool keha.

— Olen sellele, mille eest keegi ei pääse, käegakatsutavas läheduses, ütleb Don, Irise lahkumisel. Mu psühho-füüsilised komponendid vabanevad täiesti. Enam ma siia maailma ei naase, nagu kord juba teile ütlesin.

— Don Kammu on ka üks neid, kes elab unenägudest ja nägemusist. Hääl on olla koos temaga. Mul endal on ka see empiiriline relatiivne osa libisemas käest. . . mõtleb Iris.

Sammudes bussipeatuse poole mõtleb Iris ka Orionile. Neis mõlemis imetleb Iris seda vaba sunduseta olemist, spontaanset ideaali kehas-

tust. Nii kaua kui on olemas teadlik pinguldus, pole ideaal veel saavutat. Häädus ja tarkus väljub aga neist iseenesest nagu lõhn lillest. Kel valgus on oma hinges, sel pole vaja karta pimedust ei looduses ega teise inimese kurjas meeles.

Tulles maha bussist, siseneb Iris veel parki. Istub pingile, mis on eraldet vaid mururibaga inimkäega kaevat järvest. Pardid paterdavad kõikjal. Luigepaar oma kahe noore pojaga astub just murule.

Pingid on istuvaid inimesi täis, sest päike meelkitab ja soendab vanu ja noori, õigeid ja ülekohtuseid võrdset, vahet tegemata.

— Elu on kosmiline unenägu. Ärgates alles teame, et nägime und. Surres alles tõdeme, et see elu siin oli unenägu.

Luikede perekond jääb lebama murule. Pojad on veel looduse poolt viimistlemata tuhmide nokkadega ja halli sulestikuga, sarnledes pigem tavalistele alandlikele partidele, kes ahnelt jooksevad iga leivaraasu järgi, seda aplalt alla kugistades. Otse Irise pingi ees võtab aset luigepere. Isaluik puhastab end tiiva alt oma tugeva punase nokaga. Samas istub ta kohale palmioksale väike süsimust lind, kes sätendab päikeses musta atlassina. Luige valge selg näib fastsineerivat väikese linnu ümarmargusi pärlitaolisi silmi. Väike lind laskub oksalt ja hakkab lenneldes lähenema teda võluvale valgele pinnale, kuni tiilukesed jalad ongi luige seljal. Luik peatub puhastamishoos ja raputab end pahaselt.

— See võiks tunduda maaväringuna väiksele linnule, mõtleb Iris.

Väike lind ei näi aga märkavatki oma jalgealuse värinat, niivõrd on ta absorbeerit oma igatsuse täitumusse. Sellest hämmastet luik pöörab oma pää pika kumerkaela otsas taha poole, et näha olendit, kes sõandas võtta tema selja endale jalgealuseks. Kurjalt ähvardab ta lõõgivalmis nokaga musta tülitajat. Lind tõuseb lendu kõrgusse, kuhu luige nokk talle järgi ei ulatu. Luik pöörab pilgu ülespoole, kus päikese kiires tiirleb väike must täpp, saates õhust siristavaid helisid.

Luik andub taas puhastamisele, kuna emaluik ja pojad lebavad muretult rohul, hoomamata teisi olendeid enda ümber. Must sätendav tiivuline ei suuda aga vastu seista kiusatusesele. Lendleb taas valge meelitava pinna kohal, laskudes üha allapoole, kuni jalad on taas luige seljal. Luik peatub puhastamises. Ta kannat-

likkus näib olevat lõpukorral. Veel kord ähvardab ta vihaseks nokaga. Väike lind põgeneb taas kõrgusse, peatudes sääli musta sillerdava punktina.

Asjata ähvardamine on luigele alandav. Ta ajab rohult üles oma raske keha, astudes kohmaka sammuga järve poole. Emaluik ja pojad järgnevad talle. Kõik astuvad üksteise järel raskelt ja kohmakalt. Maapind pole nende element. Laskudes aga vette nad liuglevad graatsiliselt, sujuvalt. Nad on taas need, kelleks nad maailma ette on näht. Esmalt liuglevad kõik koos, uhkelt vaadates nagu läbi mustaraamiste prillide, mustade võrude tõttu nende silmade ümber. Siis jätab isaluik perekonna eemale, liueldes üksinda laias kaares mööda järve päikeses virvlevat pinda nagu tavaliselt.

Umbes samalaadi vaatlus oli siinsamas pargis, kui Iris tutvus Don Kammuga.

— Kõik kordub, mõtleb ta, tõustes pingilt lahkumiseks.

Kui Iris jõuab maja ette, teatab roosipeenart kastev perenaine, et nende nooremale pojapojale sündis poeg, esimese lapsena. Irist liigutab vana naise särav rõõm selle uue perekonnavõsu üle, sest ta naeratusest vaatab läbi süda. Irise õnnitlus on sama siiras, lähtudes soojast südamest.

— Lapsi peab sündima maailma, elu peab edasi arenema. Lõppenuks elu sada aastat tagasi, kuipalju uut ja vajalikku jäänuks leiutamata. Vaja välja arendada kõik, mis on talletet inimvõimesse.

— Jaa, nõustub perenaine hiilates rõõmust. Teil on õigus. Kui palju puuduks meil siis.

Irise sisenedes majja loendab perenaine ikka veel endamisi seda, mis kõik puuduks igapäevaelus, kui inimkond lakanuks olemast aastaid tagasi.

Hämaruse tihenedes õhtuks, mõtleb Iris kõikidele neile kahe- ja neljajalgseile ning tiibadega lendajaile, kes kõik poevad oma kodudesse, et sääli puhata unes. Indias aga need tuhanded ühegi päävarjuta kogunevad nüüd inimjalgadest tühjenevaile tänavatele. . .

— Hää, et kõigel on lõpp. Ilma lõputa ei saaks ka muutust ega uut algust. Ilma lõputa ei taluks inimene üldse elu.

Nukrana laskub Iris toolile rõdu ukse ees. Istub sulet silmi, kuni tunneb et midagi tõmbleb ta silmades. Avades, näeb, et täiskuu on astund aknast sisse, vaadates lirisele otsa heleda

laiguna kirevalt põrandavaibalt ja süües näljase suuga Irise nukrust.

— Söö aga söö, sa mahe ja vaikne külaline, kes tuled inimeste seltsi ikka, kui nad on jõude, pole enam tööle ega ruttamas. Midagi ei lähe kaotsi universumi ökonoomias. Sina saad söönuks sellest, mida minul on ülearu. Praeguse inimkonna juures ei tule sul toidust puudu kunagi, sest kõik see orgaaniline elu oma valu- de ja kannatusiga on toiduks sinule.

IRIS istub pesumajas pesumasinate taha paigutat pingil ja andub masina rütmilisele käigule, kus ta pesu loksus. Kell on vaevu kuus hommikul. Kõik on veel koristamata. Pabereid, seebipulbri pappkarpe, coca-cola pudeleid, mõni närune pesutükk vedeleb ümberringi. Ja teispoole vastasseina ääres lebab üks vana naine, kes nähtavasti veetis õo siin.

— Miks? mõtiskleb Iris. Vanadel ei peaks olema puudust millestki. Nende eest hoolitsetakse. On see seiklushuvi. . . ?

Teda häirib see rauk, kes nüüd hakkab tõusma, end lahkumiseks valmis seadma. See pesumasi- na rütm võiks aga suigutada meeli meditatsi- ooniks, mis ajaks koju tujukaima mõttegi. Iris vaatab tänavale, kus kiiresti vuravad autode tu- led nagu säravad nõelad torkides hommikust hämarust. Talle tundub, nagu näeks ta seda tänavat alles esmakordselt, nii uus ja huvitav tundub see.

Iris vaatab oma pesumasinat, mis vahel peatub käigus, siis aga taas töötama hakates. Ta on tä- nulik sellele tehnikale saavutusele, mis kergen- dab igapäevaelu. Tehnika on võimaldand palju, mis oli enne unelmaks, ideaaliks; palju erand- likku on saand tavaliseks, endastmõistetavaks. Tehnikaga ei pääse aga välja intellekti vallast. Salapäras- tarvet hinges ei saa aga mitte ig- noreerida. Seda ei saa toita vaid tühjade lõbu- dega ja mõnudega.

Irise kõrvad tajuvad masina rütmilist liikumist. Ta silmad näevad autode tulede jooni. Ta mõt- ted on aga jõudnud nende koju, jättes ta va- baks. Inimesi on kogund juba pesumasinate ette. On hääli ja kära. Inimesed vahetavad automaatides raha vastavaks, võtavad pesu- pulbrit automaatidest. Iris aga suigub raudtoo- lil. Äkki kõrvad ei kuule enam oma pesumasi- na käimist. Silmad ei näe enam autode tulesid, sest hommik on juba valge. Iris võtab masinast pesu ja kärutab selle kuivatusmasinasse.

Teel koju ta märkab, et aeg on jõudnud tähele-

panuta sügisele. Hommikune õhk puudutab jahedalt keha läbi õhukese kleidi. Inimesed aga astuvad rõõmsalt oma juhuslikke anonüümseid samme maapinnale, mis ajatuul kohe ara pü- hib. Kaduvus loob inimese ümber heroilisuse paiste. Elame, mõtleme, kavatseme. Keha lä- heb aga oma teed lõppevuse poole. Askelda- me, unistame, loodame — kehas aga ütleb väike rike: siit saadik ja mitte edasi. Ometigi on temagi ära eland muutuva mustriga päevi juba aastakümneid siin. Ja tüdind ta polegi. Kuigi teab, et muster jookseb tematagi ja tühja kohta ei jää kuhugi.

Hommik on veel varajane ja niiske. Päike ootab aga juba pilve taga esiletulekut, ajades õhust ja inimeste südamest kõik nukruse varjud, andes südamele lootuse tiivad.

— Igaüks elab oma vajaduste ja võimaluste ulatuses, mõtleb ta, astudes oma tupp.

Ta paneb vee tulele hommikukohvi jaoks.

Hiljuti luges ta ühe Portugali kuninga neljast pühast tütrest, kelle vajadused ignoreerisid nende võimalusi. Püha Mafalda toppis oma ma- gamiskoti õlgede asemel täis korgitükikesi. Kandis ihul karedat särki ja piitsutas end veriseks. Sõi vaid niipalju, et hing sees seis- is. Tegi kloostri- madalaimaid töid. Need olid tema vajadused. 97 imet sündis kolme kanoni- seerit kuningatütrel haul. Neljas, Blanca, pole kanoniseerit. Oli tema vähem püha oma õde- dest?

— Keha eest tuleb hoolitseda paratamatuse piirides. Teda piinates ta tasub kätte sellega, et vangistab endale kõik mõtted, ei anna vaba- dust vaimule olla ta ise. Keegi ei tee aga kunagi midagi, mis ei annaks talle rahuldust.

PÄRASTLÖUNAL kostab üksel koputus. Iris on üllatet, sest keegi tema uksele ei koputa muidu. Melody kolis juba välja siit, ja tema tuli vaid õhtuti. Irise avades ukse siseneb pere- naine väikese sinisesse vaipa mähit kompsu- kesega kätel.

— Käin üürilistele esitamas me perekonna noorimat võsu.

— See on tore, ütleb Iris tõelise häämeelega. Pange aga beebi voodile. Sää! on ruumi sipl- emiseks.

Perenaine asetab väärtusliku kandami ette- vaatlikult voodi rohelisele vaibale, mis lööb voltidesse. Vaibalt kostab äginat. Iris kummar- dub üle ägiseva kandami.

— Oo, siin on tilluke punane nägu, kus olemas

on kõik inimnäoks vajalik: silmad, suu, nina, laup, põsed . . . kõik on valmis arenema ja vormi võtma. Kas teate, kelle moodi see nägu kord kujuneb aastate pärast? Me praeguse pere-mehe kitsaks distingeerit näoks. Kuidas see küll ilmneb vaevu märgit joontel, on taas üks salapärane asi. Aga salapärasus piirab meid kõikjalt . . . Jaa, seemnes on juba puu, milleks ta kord kujuneb.

Iris vaatab üksisilmi beebile, perenaine vaatab aga Irielse, nagu näeks ja kuuleks ta teda esmakordselt. Tegelikult nõnda see ongi, sest seni polnud ta kunagi pöörand Irielse õiget tähelepanu.

— Teil on hää silm tundmaks seda, mida pole veel olemaski, ütleb ta Irielse tunnustavalt. Midagi sääl olema peab, sest teisigi on seda sarnasust märgand.

Perenaise igast kortsust vaatab heldimus. Kõik, mis ta südames on hääd, tõuseb praegu ta jumestet kortsulistele põskedele.

— Beebi saab elama uues sajandis, mida teadus töötab kujundada ideaalseks. Meie aja puudused ei koorma sääl enam inimest, ütleb Iris.

Pisike inimhakatis sipleb jalgadega, kätega, liigutab pääd ühelt poolt teise ja krimpsutab suud. Iris puudutab tillukest kätt. Sõrmed hakkavad sellest kinni.

— See salapärane habras elu, mis on usaldet inimese kätte üürikeseks ajaks. Mida tahaksite, et beebist saaks?

— Et ta saaks endale suure maja. Meie saime väikese, sellegagi nägime vaeva. Töö, töö, muud ei midagi.

— Jaa, töö on suur orjastaja, ta võib olla aga ka õnneks. Beebi saab pilvelõhkuja omanikuks. Selleks on vaja positiivseid omadusi, mis tal pärivuse teel peaksid olema juba. Beebi elu hakkab kuduma ehk sama mustrit nagu ta esivanemal.

— Üks me sõber rääkis, et oli lugend tuleviku üle, kus inimesele võidakse panna külge iga-sugu andeid. Inimene saab kõik ilma vaevata ja kiiresti. Sõber armastab muusikat ja tahab oma pojast muusikameest. Loodab tulevikus seda hõlpsasti saavat.

— Kui tal on huvi ja annet, siis saab ta seda isegi, ilma tehnika abita. Ja see on õigem. Senised suured saavutused on kõik igatsuse, loobumuse ja töö varal saavutat. Helide tõeline võime hakkab ehk kord tulevikus taas maksma nagu vanasti, kus ehitusi püstitati ja purustati

helide varal. Teate ju piiblist Joosuat, kes võitis Jeeriko linna. Seitse preestrit puhusid jäära-sarvest trompeteid. Enne neil oli aga vaja seitse päeva käia ümber linna, seitsmendal päeval seitse korda. Ja siis tuli rahvahulgal ka kaasa karjuda, koos trompetitega, kuni linna müürid varisesid.

— Ma pole seda kunagi uskund. Võtsin seda niisama nagu palju muudki, mis seisab piiblis ja mida ei saa uskuda. Kas teie usute, et trompeti helid purustasid linna müürid?

— Muidugi usun. Loodan, et kunagi saabub aeg, kus saavad sündima taas sellased imed. Rahvas peab aga olema siis vaimsem, mitte sellane nagu praegu kõikjal.

— Meid aga siis enam pole. Meie ei saa sellest midagi enam, ütleb perenaine.

— Rõõmustan nende üle, kes siis elavad. Meie aeg on raudajastu, mida nimetatakse mustaks. Vana heebrea muusika pani ka taimi kasvama poole tunniga, nagu olen legend. Niisugune muusika mõjub ka madudele. Vanas Kreekas oli Orpheusel ka sellane muusika. See pole niivõrd kõrvadele määrat, on emotsionaalselt mõjuv. Inimene ei saa aga mitte väliseile võimalusile usaldada oma üürikesse elujoone, õnne ja õnnetuse, edu ja äparduse. Kannatus jääb ikka maailma: sünd on kannatus, surm on kannatus, haigus on kannatus, ühendus eba-meeldivaga on kannatus, lahusolu meeldivast on kannatus; mitte saavutada seda, mida ihaletakse on kannatus. . . Kõiki neid kannatuse põhjusi olematuks teha, vähemasti suurele hulgale, ei suudeta ka tulevikus. Kuigi üksikuile see on võimalik praegugi, on olnud igal ajal.

— See, mis te ütlete kannatuse põhjusist, on tõesti õige, ütleb perenaine.

— Umbes nii ütles Valgustatu kakstuhat viis-sada aastat tagasi. Neid samu põhjusi kogeb igaüks oma igapäevaelus, nii teie kui mina. Ja ometigi kõlavad nad teisiti, kui keegi suur vaim nad välja korjab elust ja neile oma tarkuse veenva ilme annab. Nad tunduvad kuidagi kõrgemad, viisamad, kui need väikesed asjad, mis südamele teevad liiga.

Perenaise erepunased vanadusest lühenend huuled on surut kõvasti. Äkki aga ta küsib, nagu oluks see juba ammugi tal südamel:

— Kas teie pole kunagi igatsend endale oma maja?

Irist üllatab see küsimus nii, et jääb teisele sõnata otsa vaatama. Ütleb:

— Siis ta mul ka oleks.

— Minu arvates on see ikka olnud igaühe soov. Irise arvamust ta ei pea otsustavaks, sest temale on majaomanik mingi eesõigustet olend. Iris aga küsib:

— Kas arvate, et inimene tuleb maailma maise vara kogumiseks ja mõnuste pärast?

— Milleks arvate siis teie. . . ? Perenaise silmad on tavaliselt hoopis suuremad. — Näete ju ise, kui õnnelik on igaüks, kui saab raha. Olete kohand kedagi, kes raha põlgaks?

Iris peatub pisut mõttes, nagu loendades juhtusid oma elus. Ütleb siis:

— Teil on õigus. Ma pole kunagi kohand kedagi, kes ei hooliks rahast. Ka kui palju tal ei oleks, lisatulu ta nõutab endale siiski veel. Teie beebile ma sooviksin aga, et tal oleks sama suur rõõm lilledest nagu teil ja hool nende eest. Teie majaesine rõõmustab iga möödujat, annab kaasa igaühele kingituse. Minagi tuln siia elama lillede ja pöösaste pärast. Iga elu on aga elamisväärtne, kui tavaline ja raske see ka poleks. Igaüks peab elama *oma* elu, mis *talle* on õige ja rahuldav. Teie oleksite minu eluga õnnetu, sest ta ei annaks teile mitte midagi.

Perenaine noogutab pääd nõustuva naeratusega.

— Ja mina ei tahaks ka mitte kuidagi teie elu endale. Ma ei saaks temast midagi, ei oskaks midagi sellega päälle hakata, ütleb Iris.

— Kui teil oleks perekond, lapsed, siis te sellaselt elada ei saaks nagu praegu.

— Kindlasti mitte. Seepärast olengi tänulik ja õnnelik, et mul sellaseid kütkeid elus ei ole. Mul pole sisemisest ruumist kunagi tulnud puudu igavese jaoks. Kes on koormat kohustusiga ja omandiga, saavad vaevu anduda sisemise tee käimisele.

Beebi hakkab kisama. Perenaine haarab ta sülle, et lahkuda. Enne ukсени jõudmist ta peatub veel.

— Kas te oleksite nii lahke ja kirjutaksite mulle need laused kannatuse põhjusist, mida see suur mees kahetuhanda viiesaja aasta eest ütles.

— Väga, väga meeleldi. Kirjutan nii, nagu nad on mul meeles.

Irisele on see perenaise soov suurimaks rõõmuks.

— Valgustatu, su sõnad pole kadund. Nad leivad kõrvu ja südameid sellastegi hulgas, kes oma ignorantsuse õndsas rahuses pole su nimegi veel kuulnud.

ÕHTUL istub Iris oma rõdu lahtise ukse ette siemist inventuuri tegema.

— Taas üks vaesuse tunnistus, nendib ta endamisi. Aastad vaateid ja otsuseid palju ei muuda. Kuueaastase või 80-aastase arvamus on seesama. Need on tavalise inimkonna enamiku arvamus. Mis olen ma elult saand, et olla rahul ja mis on toetand mu samme raskusis?

Ta ei taotlend seda mida enamik. Nähtamatud võimud valvasid ta saatuse üle ja keegi ei suutnuks veenda teda vastupidises. Kes on ummistund oma igapäevaelu tarbeisse, muredesse, soovidesse, naudinguisse, need ei pääse kõrgemate võimude lähedusse. Esoteeriline, subtiilne maailm oli teda ikka veedelnd juba lapse-na. Ta vajas selle juhtivat kätt. Ja seepärast tal oli ikka „õnne“, nagu rahvas seda nimetab. Sõjakeerises ta hüppas kord välja liikuvast rongist. Langes otse liivahunnikusse, nagu oodanuks teda säääl see pehme liiv. Langenuks ta kividetele — kui ta saanuks surma, polnuks halb; kui aga vigastada — olnuks väga halb võõra, vaenuliku rahva hulgas. Ta poleks praegu siis siin. Nii juhtus talle aga ikka tavaliselt õnne, ka kohat hääde inimeste näol. See teadmine, tunne ise, oli ta õnnestavaim elamus elus. Mis on ainelise elu hüved ja naudingud Nähtamatu lähedalolu kõrval? See tõstis ta saatuse välja teiste tavaliste hulgast. Talle tundub, et mitte tema ei valind seda võimu, vaid see võim valis tema.

Täitund on ka unelm lõunamaa järgi. Igatsus võttis ta saatuse käekõrvale ja tõi ta siia neile teedele, kus enne olid kõndind vaid ta unelmate jalad. Need teed ootasid ta jalgu siia. Muidu pole tal eelistet kohta, sest kogu maailm on talle vaid selleks, et hetkeks peatuda ja puhata. Tundmata esivanemad olid Irisele pärandand väga vastandlikke omadusi, mida tal tuli viia leplikule tasemele, rahulikule kooselule. Eriti palju tegi halba talle uhkusetunne, milline pärand jättis ta ilma võimalusist seda rahuldada. Samas leidis aga ka vastandtunde — askeetliku vajaduse, malbuse, vajaduse spirituaalse järgi. Kellestki ei saa ideaali, täiust; igaühest saab aga midagi individuaalset, mida enne kunagi pole olnud.

Nähtav elu käib ikka koos nähtamatu eluga, nähtav ammutades jõudu nähtamatust. Ons elu üldse muidu võimalik? Kõik on nimes ruumis ning ajas. Enamik on aga vaid oma kitsa ruumi ja aja piiratuses. Üksikud on eland enda vabaks ruumi ja aja limitatsioonest. Need tunnustavad

ka Irise taoliste vajadusi, saates nende samme julgustava valgusega. Need üksikud helgivad sajandite laotusel, pidades kontakti kõigi nendega, kes sedasama igatsevad ja püüavad.

Hiilgav täiskuu vaatab sisse lahtisest rõduuksest. Ta on kindlasti näljane. Irisel pole aga praegu kurbust ega rahuldamatust, millega teda toita.

AEG lendab imekiiresti, nii et ei jõua seda hoomatagi. Iris puudutab vaid päevi. Kuna kõik on vaid mööduv, ajutine, üürrike, pikaajalise peatuse meeleolu pole tal seepärast kunagi olnudki. Rõõmust on vahel puudu. Rõõmuta elu aga elada ei saa. Igal uuel hommikul ta ootab päevalt rõõmu. Päev tuli aga tühjade kätega ja möödus sama ükskõikselt, tühjalt. Ometigi on Irisel mulje, et ta on sisemiselt lähenemas mingile uuele seisundile. Kalendris ta näeb aega lähenevat jõuluile. Juba kaunistavad majad oma esiseid tulede ja pärgadega. Üürilised panevad ustele jõulutähiseid: kas jõuluvana lai, hääsüdamlilikult naerata nägu hallis habemes, kepp lintide kaunistuses või astelpõõsa okkaline roheline oks punaste marjadega. Naised kannavad rinnal samasuguseid jõulutähiseid, luues meeleolu, mis on eriv muust aastast.

Päike ujutab üle lirise toapõranda. Irisel tuleb igatsus puude, lillede ja lindude järgi. Ta pole juba ammu enam käind pargis. Ta vaatab välja. Tuul kõigutab eesriideid ta lahtise akna ees. Palmi sulghelehelised oksad liiguvad tuule sõrmitsusis. Paneb pähe musta nailonsalli ja väljub majast. Esmakordselt märkab ta õitsvate hibiskuste kõrval tornitsevaid poinsettiaid, millede ladvad on juba punaseiks õiteks lõõnd. Seepärast kutsutakse neid jõululilledeks või jõulutähtedeks. Nende õite puna on erakordselt kaunis. Irisel oli aga nii palju tegemist endaga sisemiselt, et polnud hoomandki põõsaid, mis on palju pikemad temast. Seisatab nüüd ja rõõmustab.

Sammudes pikkamisi pargi suunas ta mõtleb jõulude tähendusele. Inimesed pole tavaliselt teadlikudki selles, mis nad Jeesuse olemasolule maailmas kõik võlgnevad. Tema käest sai igaüks, kui väike ja vilets ta ka ei oleks, oma inimliku väärtuse, mida keegi ignoreerida ei saa. Tema põõras inimese pilgu väljast sissepoole, surelikult kehalt surematule hingele, koondades inimese tähelepanu jäädavale,

igavesele. Seni oli hinnat ikka maist vara ja teiste inimeste lugupidamist. Nii eviksid ka praegu väärtust vaid võimukandjad. Praktiliselt nad evivad seda praegugi. Ometigi on aga väärtus igal inimolendil.

Pargis ta leiab endise tuttava pildi. Hiina päritolu hõlmikpuu, ginkgo biloba, on langetand oma lehed, olles nüüd alasti okstega. Teised puud kõik on aga endiselt oma okste ja lehtede rüüs. Linde on pargis praegu tavalisest rohkem, sest põhjast on saabund rändlinde külla. Inimesi on jalutamas ja pinkidel istumas. Ta ei näe aga neid, keda siin enne oli kohand, kes olid saand juba pargile omaseiks tüüpideks. Raukadest abielupaar on juba säälpoolses kodus. Väikest vanaprouat pingil ka enam ei istu. Temagi oli kindlasti lahkund siit maailmast. Pole enam vanameest prügិតunne sorimas. Ei naist sigaretiga jalutamas või istumas siin. Ka sinise linnu sõpra pole enam näha.

Iris istub dzhacaranda puu alla, kus tavaliselt istus sininäärde sõber. Mõtleb nukruses, et kadund on näod ja kogud, kes olid tuttavad vaid nägemisest, mitte nime ega isiku poolest. Mingi nimi neil aga oli, ja nad liikusid Irisega samaaegselt samul teil, purjetades samas ajasõidukis läbi samsara. Osa on maha läind lõppjaamas. Juurde on tulnud aga uusi.

Üks käsi viskab leiba murule. Tuvid marsivad taktis veetleva leiva suunas. Samas kuuleb ta tuttavat kraaksuvat häält: suur sinihäär seisab Irise ees liival sirgelt, pikk ja kõhn, sinine saba sorakile puudutades tee liiva. Paneb pää viiltu, vaadates uurivalt Irisele. Irisel pole anda talle midagi: ei pähkleid ega ka teateid ta sõbra üle, kes linnule pähkleid alati andis. Lind keksib minema pettunult. Ka mälestused Orionist ehivad pinke ja jalgteid. Pinkidel, kus Orion vahel istus ja mediteeris, peaks olema tõesti mingi fluidum, mis imbub neisse, kes sinna istuvad. Äkki ta näeb nelja lihavat jalga sirutuvat tõmbilt välja kilbi alt. Silmapraod näevad, millist rohtu närida hambutute lõualuudega: rohul liigub kilpkonn. Siis märkab Iris kõrvalpingil inimolendit pükstes ja piibuga suus. Pikad heledad juuksed ulatuvad õlgadeni. Iris tunnistab teda mõtlikult. Kilpkonn on juba kaugele läind. Inimolend tõuseb pingilt talle järgi sellaste rāpakate siksakiliste liigutustega, et kahtlustki pole, et püksikandja ja piibusuitsetaja on naine.

— Sellest loomast keedetakse suppi, mida saadetakse kõikjale maailmas erilise maiuse-

na, mäletab Iris, kes neid loomi nägi Key West'is käies.

Piibuga naine haarab kilpkonna, paneb ta turukotti ja lahkub. Vaadates järgi eemalduvale naisele märkab Iris siiski kedagi, keda ta pargi teedel enne oli näind. See on Don Kammu sõber Tom Kittel, kes praegu astub alla oma maja välistrepist, nähtava kavatsusega tulla parki. Iris nägi teda ikka tusase ebasõbraliku ilmega. Iris suutis ikka kujutella inimesi vastsündind beebidena. Seda meest aga ta kuidagi sellasena kujutella ei suutnud. Jäine kile ta siniste silmade ümber ei luband seda. Nüüd aga see kile on suland. Silmad on nüüd sooja pilguga ja näevad, et puud ja lilled õitsevad ka temale, ja et linnud laulavad temalegi. Don jutustas ju Irisele oma sõbra ülestõusmisest Orioni läbi.

Irise üllatuseks suundub mees otse tema ette.

— Minu nimi on Tom Kittel. Tean, et olete mu sõbra Doni tuttav. Tahtsin teid informeerida Doni üle. Tohin ma istuda te kõrvale?

— Muidugi, palun.

— Don on surnud ja maet.

— Surnud...? Pisut üle kahe nädala tagasi käisin teda vaatamas. Tal oli hää meeleolu. Oli muljetet ikka veel oma toakaaslase endamõrvast. Tema kui Buda jälgedes astuja ei suutnud seda mõista.

— Ta surm tuli kõigile ootamata, ehk pääle ta enese. Ta tahtis ja ootas seda. Andis mulle juba enne matmiseks raha. Sai oma soovi kohaselt tuhastet ja tuhk tulde heidet, nagu ta tahtis, et midagi temast enam maailma ei jääks alles. Doni perekonnal oli ka oma matuseplats, tema aga seljast ei hoolind. Ta oli aga enne katoliiklane ja ma lasksin teda matta katoliku preestril. Ta seda ise muidugi ei tahtnuks.

— Hää, et te mulle teatate. Ma läinuksin muidu asjata teda otsima. Kas teate, mis ta mulle kord usaldas? Teda ennast läbisid endamõrva mõtted. Toanaabri endamõrv aga eemaldas tast selle mõtte. Ta ei tahtnud jääda virelema kauaks halvatuna. Usun, ta oma igatsus kustutaski ta elu.

Iris on kuidagi vähesõnane. Ütleb siis:

— Igatsusel on väga suur jõud. Eriti inimese omal, kes on astund üle tavalise inimese limitatsioonide. Ja seda oli Don Kammu.

Tom Kittel vaatab Irisele mõtlikult. Jutustab siis veel, kuidas Don ühel õhtul süües kõõgis võileiba ja kohvi — ma ei tea, kas ta muud üldse sõigi, ta oli askeetlike kalduvusiga ikka

olnud — märkas äkki laual väikesi insekte, kes suurte rõngassilmadega teda silmitsesid. Õigemini seda, mis ta suhu pistis. Siis märkas seinal suuri pruune laike, liikumata silmad sihit temale. Donil hakkas piinlik ja katkestas söömise. Pani söödava kõik jääkapi. Ei taht tappa ühtki neist.

Iris naeratab.

— Jaa, elu on üks ja seesama, kas inimolendis või putukas. Mõistan teda. Igapäevaeluks teiste erivate seas vajab aga inimene teat annuse tervet inimmõistust. Muidu ei tule toime eluga siin. Olen tänulik, et mina oma terve inimmõistuse natukesega olen ikka seni toime tulnud.

Tomi suuris, enne nii jääkülmis silmis, säravad pisarad. Irisele tundub, nagu valaks neid kivikuju. See mees oli aga astund hoogsa sammu eksoteeriliselt pinnalt esoteerilisele, kuhu ei pääse ilma imeta või valgustuseta. Orion oli siiski valgus. Iris on õnnelik, et ta ei pettund. Iris istub veel mõni aeg üksinda pargis, mõteldes Don Kammu lahkumisele siit. Hakkab siis astuma tänavat pargi äärt mööda, mõteldes neile kahele kõikumata tõigale inimelus — et ta siia on sündind ja peab siit kord lahkuma surma läbi.

— Paratamata asi teeb inimese rahulikuks, sest seda ei saa ju muuta.

Jõudnud pargi ääreni, näeb ta samal pingil palmi all, kus ta esmakordselt nägi Orionit, istumas nüüd naist sigaretiga. Temagi pilk on suunat kuhugi ära ümbrusest ja enesest.

Iris seisatub, suunates silmad naisele nagu tolal ka Orioni puhul. Naine tõstab silmad Irisele ja neis peegeldub äratundmine. Iris aga mõtleb, teda vaadates:

— Ta on kannatand. Joobnuna või kainena ekseldes teel, otsis aga ikka teed hämarusest valgusele.

Naise äratundmises heitleb ka soov ja lootus.

— Jaa, ta ilme pole endine, ta kannatab millegi all, nendib Iris. Ta kannatab, sest teab, et ta tee pole õige. Tal tuleks muutuda. On aga liiga nõrk, et sellega toime tulla. See välismaailm, millesse me sünnime ja milleta me elu pole mõeldav, nõuab meilt oma osa.

Pääle vähest kõhklemist sõandab Iris istuda naise kõrvale pingile. Iris tahaks teda aidata, ei tea aga, kuidas seda teisele ütelda. Iris tunneb endal jõudu piisavalt.

— See mees, keda nägin kord teie seltsis pargis, on minu elus väga tähtis, ütleb naine lõpuks Irisele.

Reed Morn (Frieda Drewerk)

Ta kõneleb siis sellest päevast, kus ta lahkus pargist mõne kümnesendisege taskus, kuid Orioni pilguga hinges. Ta sai tagasi oma inimväärtuse, mis teised olid talt röövind. Ta haaras kramplikult kinni sellest pilgust, et selle najal end üles upitada. Ta polnud selleks aga mitte võimeline.

— Istusin tol õhtul akna all ja puudutasin oma silmadega täevtähti, mida ma pärast esimest noorust enam kunagi polnud märgand oma pää kohal. Tundsin, et tähed oma teelt kunagi ei hälbi. Siis aga mõtlesin: tähed saadavad siia vahel oma saadikuid. See mees pargis oli ehk üks sellane. Nutsin vaikselt, tundes valusat igatsust puhtuse järgi. Mu senine elu oli kõike muud kui seda. Pole kunagi kellelegi puistand oma südame koormat. Nukrutsesin ja igatsesin mõni päev. Siis kulgesid päevad endist rada, mis oli neile tuttav. Mu valus igatsus lebas kildudena argipäeva teravil kividel.

Iris kuulab teise tasase häälega jutustust ja mõtleb endamisi:

— Mis tähendaks praegu arutella — on maailm igavene või lõplik, on hing surematu ja muud metafüüsilised probleemid. Praegu on oluline vaid eksleva inimese kannatus, valu, ahastus. Inimene on juba siin maailmas, vajab tuge ja õiget teed. Iris pole kunagi tahtnud õpetada teisi, ega mõjutada. Tal on piinlik astuda võõra

hinge kambrisse, kuigi teine ise ukse sinna avab. Nii paljud Orioni pilgu poolt äratatud uinusid varsti uuesti. See naine, kuigi ei suutnud läbi viia ülesannet, ei uinund aga mitte. Ta kannatab oma võimetuse pärast. Teed saab teisele vaid näidata, teda astumiseks julgustada. Astuma peab aga ise oma jalgadega.

— Ma aitan teid, ütleb Iris vaikselt.

Tallinnas 1898 sündinud Frieda Drewerk, kirjanikunimega Reed Morn, oli tuntud kirjanik juba iseseisvusaegses Eestis, kus 1927 ilmus tema auhinnatud romaan *Andekas parasit*, millele järgnes romaan *Kastreerit elu* (1929) ja rida novelle. Filoloogiamagistri kraadiga Tartu ülikooli 1924 lõpetanud kirjanik on avaldanud ka esseesid kirjandusest ja kirjanikest (*Mana veerugudel näiteks käsitlused/tutvustused ameerika luuletajast Emily Dickinsonist ja Nicaragua rahvusvaheliselt tuntud poeetist Ruben Dariost*). Tema kodumaa perioodi loomingule on viimasel ajal silmapaistvat tähelepanu pöördunud ka Eestis, eelkõige E. Nirk peatükis „Psühholoogilise romaani tulekul“ raamatus *Avardumine* (1985) ja A. Eelmäe *Eesti kirjanduse ajaloo* IV köite 1. osas. Paguluses on Reed Morn avaldanud romaani *Tee ja tööde* (1956) ja mitmeid novelle ajakirjades *Kodukolle* ja *Mana*. Pagulasperioodi loomingu üks olulisemaid teoseid on pikem jutustus „Nimed ruumis ja ajas“, mille kolm esimest osa on trükitud *Mana* numbrites 40, 43, 44 ja mis käesolevas *Manas* on nüüd lõpule viidud.

Üle natside poolt okupeeritud Tšehhoslovakkia (kus me temaga viibisime ühe talve samas töölaagris), Saksamaa ja Rootsi Ameerika Ühendriikidesse saabunud kirjanik elas oma elu viimased kaks aastakümnet erakuna Los Angeles'i suurlinnas, olles hõredas kontaktis vaid väga väheste isikutega, leides inimlikku kommunikatsiooni juhuslikult parkides ja mujal kohatud marginaalsete, eluhoovusest kõrvalseisvate, aga mõnelgi puhul vaimsusele keskendunud inimestega. Jutustus „Nimed ruumis ja ajas“ on autobiograafilise koega ja Irist võib üldjoontes samastada Reed Morni/Frieda Drewerkiga. Kui Frieda Drewerk keset Los Angeles'i mõllu ja melu oma isiklikkus üksinduses ja vaikuses 1978. aastal suri, siis minu ema — peagu vist ainukene kohalik eestlane, kellega kirjanik kontaktis oli — suutis mu venna abil surnu juba linnavalitsuse poolt kinniplombeeritud korterist päästa ühe osa järelejäädud käsikirju ja kirjavahetust, mis peaks oma tee leidma sinna, kuhu see kuuluks — Tartusse, Fr. R. Kreutzwaldi nimelisse Kirjandusmuuseumi. H.G.

Laul Jumalaemast ja
lahkuvatest lindudest

Päikese kukeseen
pistab nipsakalt nina
taeva sinisest samblast.
Varsti valguse kuldkollane katedraal
Jumalaema peo pääl.

Maarjal küüned
pihlakakobarapunaseks lakitud
õhtu eel.

Loojangu eel
kukub kuukivi ta sõrmedelt.

Linnuteeks pimeduse tuulepuhangusse
lehevivad ta juuksed.

Sinna lendavad Maarjamaalt
lahkuvad linnud.

Suitsupääsuke

Jumala kanake Jeesuse linnuke
lõhkise sabaga sibinal-sabinal
sirts-sirts.

Pesa tal räästa all lõhutud.

Kus kõik ta pojad?

Laili Läänemaal
Võrumaal Virumaal
Lätimaal Leedumaal
Riias ja Roomas
Soomes ja Saaremaal

Siberis
sirts.

Suitsupääsuke Jeesuse linuke
tuulemaa linnuke Jumala kanake

siinik
viinik
vitter
mutter
viglaki
vaglaki

virrdi!

Thermopylai

Leonidas ja ta vaprad spartalased on langenud.
Valu voolab õudse jõena.

Pungad põlevad tuhaks põlvili langenud puudel.
Tagasi rändavate rändlindude jäljed on kirjutatud
eilsele lumele.

Enam ei tõuse merest lootuste uusi saari ja randu.
Meri sööb mõeldud mõttecki.

Liiga pikad on rännatud rajad,
mis viivad tagasi koju,
kus rannad raudsete lõksudena enam ei varitse.

Tõest ja tõesti sündinud Jumala tuleku eel
rebenevad taeva mustad lipud
ja hallide pilvede kohevile kohendatud seelikud
rābalduvad marutuule kohisemises.

Tähtede kuremarjad nopitakse saatuse suurde
vitstest punutud korvi.
Soolvette kastetud vitsad murtakse katki
Mahtra väljadel.

Tagasi rändavate rändlindude jäljed on kirjutatud
eilsele lumele.

Tief, Reigo, riigisekretär ja adjutant jäävad neljakesi Maapanga majja alles. Maide õiendab midagi autoga linnas ringi sõites. Võib-olla Omakaitse tühjas staabis. Major Kurgvel tuleb Tiefi kontorisse. Teised sõjaväelased teevad siia asja niisama või Maidet taga otsides.

— Linnas on kokkupõrked ägedamaks muutunud. Purjus eesti sõdurid paugutavad püsse. Ähmi täis sakslased sõidavad autodel mööda linna ringi. Tulistavad kuulipildujatest. Võtavad relvi käest ära ja arreteerivad.

— Peame otsima igasuguseid mooduseid korra säilitamiseks, seletab Tief. — Sobiv oleks linna tuua see Soomest tulnud rügemendi pataljon, mis paikneb Tallinna ees Saha-Lool Nehatus positsioonil. Peame need mehed kiiresti siia koondama. Saadan ühe lipniku Lagedile neile sõna viima. — Neil puuduvad ohvitserid, informeerib adjutant Alvik.

— Laseme Maidel uued määrata. Tema ülesanne on organiseerida. Kirjutan järgnevalt uued käskkirjad: nimetan kapten Karl Talpaku Tallinna komandandiks ja ülendan koloneliiks. Ülendan ülemjuhataja kolonel Jaan Maide kindraliiks.

Tief kirjutab alla. Uluots on juba in blanco alla kirjutanud.

— Võtke need ärakirjad trükkimiseks kaasa. Andke Maidele teada. Kandke talle ette linna korra säilitamise plaanid ja et on vajalik soomepoiste pataljon veel täna siia kutsuda!

Adjutant Johannes Alvik ei jõua kunagi Maide poole Omakaitse staapi teele asuda. Pärast pole enam mõtet. Kella nelja ja viie vahel (ei tule mõttesse täpselt järele vaadata) algab vene lennukite lõpplahingut ettevalmistav pommirünnak Tallinnale, kusjuures kontsentreerutakse tähtsate sadamarajoonidele. Põrgumürisevate pommiplahvatuste kakofoonia täidab õhu. Langevad pommid tühjenevad kiirelt linnatänavad. Paremini kui politsei kunagi. Relvastatud kokkupõrked vaibuvad isenesest. Kõik elavad jooksevad elu eest laiali, et lähemasse varjendisse jõuda. Intensiivse pommirünnaku kingitus, surmahirm, rahustab äreva linna. Soomepoiste pole enam tarvis. Üheksanda märtsi hirm oli suurem, aga siis valitses veel sakslas-

te kordapidav võim. Leegid ja mustad suitsusambad kerkivad. Lennukid sumisevad taevas nagu mesilased, et jagada eestlastele oma surmaõnnistust.

Õhtul kell kaheksa alustavad lahkuvad sakslased tähtsamate seadeldiste õhuklaskmist: lennuväljad, raudteed, sillad, vabrikud ja sadam (vähemalt muist sellest, sest viimased kaid peavad ärasõiduni tervetena püsima, aga mitte minutitki kauem). Plahvatus võnkumapaneva plahvatuse järel tõuseb purustavaks kontserdiks. Tulekahjud kerkivad põrgulikult naeratahes ja paisuvad. Vahele kukuvad uued hävitavad pommid. Öödvalgustavad „jõulu-puud“ põlevad üle Tallinna linna. Sadamarajoon helgib kuratliku tulekuma paistes. Hirmunud põgenikud voolavad linnast välja hoolimata pommide ja plahvatuste surmakülvist.

Pärnu maanteed katab algusest peale kuni paarkümmend kilomeetrit linnast välja, kasvav tõsine, enesesse klammerdunud, rusutub ja kurb rahvameri. Mehed, naised ja lapsed. Ka väetikesed. Komsud ja varanatuks seljas või kaenlas. Kärud ees ja taga. Jalgratas sülelapsega korvis pakiraamil. Pakid ripuvad rattakülgedel. Keskealine küürus mees lükkab kannatlikult käekõrval. Tagant tuleb paks mees pedaalile trampides. Komsude vahele peidetuna nagu kaameli seljas. Kõigi põgenevate inimeste vahelt trügib kolm valitsuse veoautot aeglaselt läbi. Enne pommirünnaku etenduse algust. Kaugenevate võpatamapanevate plahvatuste saatel teel Riisiperesse.

Adjutant Alvik vaatab Maapanga haigutavalt pööningult koos uudishimuliku riigisekretäri, peaministri asetäitja ja sisekaitseülemaga seda kuradi etenduse eelviimast pilti pealt. Tulekahjud kerkivad ja vaibuvad ikka veel. Plahvatused kestavad kella üheni öösel. Magamisest pole juttugi.

— Maide auto sai pommiga pihta. Süttis Raua tänaval uue pritsimaja kõrval põlema, teatab Johannes Alvik Tiefile edasi.

Põgenemiseks pole enam masinat. Kas kõik sillad on põletatud?

Kell kaks heliseb telefon kontoris:

— Siin valitsuse adjutant.

— Siin Omakaitse staap. Katsuge kähku linnast lahkuda. Venelased on Kurtnal parashütiste alla heitnud. Need võivad sealt varsti taganemistee sulgeda.

Aga autot ei ole ju. Väljas valitseb sügisöö pilkane pimedus. Üksikud sakslaste grupid jätkavad õhkulaskmisi. Peaasi, et käsud saaksid täidetud. Linnast oleks ohtlik niimoodi lahkuda. Kui kaugele nad jalgsi jõuaksidki.

— Ma loodan veel veoauto muretseda. Juht on sellega praegu kuskil Lasnamäe kandis oma omakseid ära viimas. Peaks varsti tagasi ilmuma, teab kindral Maide optimistlikult julgustada.

Vahepeal ilmub lipnik Imant Rebane kohale, et linnas edaspidise korralduse jaoks Tiefert uusi instruksioone saada.

— Vabastan kõik valitsuse käsutuses olevad mehed kõigist kohustustest. Soovitan linnas võimalikult kohe lahkuda. Päästa ennast, kuidas keegi saab. Vastupanu on lootusetu. Meie ootame autot ärasõiduks. Veoauto ei tule tagasi. Maapanga hoovile on neljapäeva õhtul kahe soomepoisiga Reichsposti omnibus sõitnud. Nad on bussi sakslastelt rekvireerinud. Üks neist kahest sõdurist on kohtuministri nõuniku Vodja poeg. Nõunik ise veedab öö koos naisega Maapanga varjendis. Poisid magavad ühes sama maja korteris. Adjutant Alvik vaatab bussi üle. Informeerib Tiefi.

— Äratage nad üles! annab Tief põgenemisvõimalust nähes vastava vajaliku käsu. Johannes astub unisesse magamistuppa. Raputab mehi, et neid üles äratada. Soomepoisid pööravad nohisedes teise väsinud külje.

— Tõuske kohe üles! Peame ära sõitma. Venelased on varsti siin.

— Ei, meie ei sõida kuskile. Laske meil magada! Minge ära! Minge. . . kus kurat! Neljandat korda proovides kobivad kinnijavuvate silmadega poisid istukile.

— Meie ei sõida siit kuskile! Meil on leivad bussis. Viime need hommikul Nehatusse oma pataljonile.

— Aga venelased on iga hetk linna tungimas. Siis ei pääse te siit enam kuskile! Ammugi mitte Nehatusse.

— Meie sõidame Nehatusse! Asi vask.

— Kas te aru ei saa, et enam ei saa. Venelased on varsti siinsamas hoovipeal. Kas

te lollid olete! Te peate mind uskuma. Mul on staabist kindlad andmed. Ma olen ohvitser.

— Nojah, aga nad jäävad ilma leivata. . . Aga, olgu pealegi. Mis me ikka saame teha. . .

Laeni täispakitud bussist laevad nad kolmekesi kõik leivad Maapanga hoovile põgenike vahele maha. Võtku ja söögu, kes veel näljane! Johannest on lapsest saadik õpetatud, et austa leiba ja raamatut. Täna peab aga leivapätsid maha jätma, sest elu on kallim. Talumehe vankril kraami vahel püherdab elus siga. Need leivad aga ei jõua isegi seatoiduks.

— Kus on kindral Maide?

— Ta läks oma korterisse midagi kontrollima. Pole veel tagasi jõudnud.

— Minge talle järele! Meil pole aega rohkem viivitada! käseb Tief nüüd juba kärsitult.

Reigo ja riigisekretär adjutant Alvikuga kannol ruttavad Maide korterisse. Politseiaial uue pritsimaja ligidal. Kell on kuus reede hommikul. Juba valge. Uduniiskus katab tänavaid. Linn on välja surnud. Kalkalikult tühi. Üksainus veovoorimees tuleb sõites vastu. Igal logiseva plaanvankri nurgal istub vana eesti mundriga sõdur püss põlvedel ja kast õlut keset vankrit. Kүүdimees kui sõdurid laulavad täiest kõrist:

— *Saa vabaks Eesti meri
saa vabaks Eesti pind,
siis tuisku ega tormi
ei karda Eesti rind.*

Politseiaias avastab adjutant Alvik pomikraatri hoone ja pritsimaja vahel ja et kõik ümbruskonna majade aknad on purustatud. Kindralite maja aknad ja ukSED on lahti. Korteriid täis mahalangenud krohvi ja klaasikilde. Mõned elanikud pakivad viimastel minutitel veel oma kraami. Inimesed vist ei loobu isegi enne surma oma maisest varast. Nad otsivad kolmekesi ülemjuhataja üles. Tõttavad koos tagasi, et mitte lõmastavatele vene tankidele jalgu jääda.

Kell kaheksa on omnibus leibadest täiesti tühi. Evakueeritavaid pakkidega inimesi täis litsutud. Mootorile lüüakse hääled sisse. Kõik istuvad sees: Tief, riigisekretär, Reigo, Maide ja adjutant Alvik. Nad

sõidavad Kaarli kiriku kõrvalt Paldiski maanteele välja. Mõned pommimurtud puud tahaks puiestee ääres kisendada. Mõned tulekahjud leegitsevad veel, aga siitpoolt paistab linn öisest pommitamisest üldiselt vigastamata. Sadamast kostab viimaseid prahvatavaid õhkulaskmisi. Mahajäetud laengud plahvatavad aegsütkutega. Viimased saksa sõjalaevad lahkuvad. Nende jaoks jääb Tallinn üheks paljudest mahajäetud sõjalinnadest. Pika Hermanni tornis lehvib selgete värvidega sinimustvalge Eesti lipp. Seda ei saa keegi ajaloost maha kustutada.

— Kes see kange mees oli, kes selle üles tõmbas? küsib keegi seljatagant.

— Ei tea, vastab adjutant Alvik. — Staabist pole kellelegi korraldust tehtud, aga kanged mehed on sellega muidugi ise hakkama saanud.

Üksikud viimased põgenikud ruttavad pingul kohvrite ja punnis seljakottidega linnast välja. Haapsalu suunas. Lääne suunas. Paldiski maanteel Tallinnast väljas tuleb liikuda põgenike hulkade vahelt siksakiliselt läbi sõites. Aeglaselt edasi roomates.

Hommikune udu üle Tallinna on kadunud, kui polkovnik Võrgu dessantgrupp oma tolmuste ja tahmaste tankidega Lasnamäelt üle vigastatud Narva ja Pärnu maantee kell pool üksteist jõuab Vabaduse väljakule, et seda uuesti okupatsiooni Võidu väljakuks ristida. Harju tänavalt varemete vahelt ei pääse üldse läbi. Masinad kihutavad üles Toompeale, kus agar leitnant Lumiste ruttab punase lipuga kaenla all üles Pika Hermanni tippu, et sinimustvalget maha rebida ja herostraatilise kuulsusega enda nime Eesti ajalukku kirjutada. Tulekahjud ja suitsuviine paistavad üle sadama ja Balti jaama, kus käivad veel võitlused. Vähemalt tulevahetused. Sõjalaevad tulistavad elektri- jaama, mis jäi õhku laskmata. Kopli poolsaarel ja Nõmmel võideldakse gruppidega, kes veel panevad vastu. Kostavad lasud. Likvideeritakse vastupanukoldeid. Tankid liiguvad sinna, et lootused lõplikult hävitada. Ilus ilm. Päike paistab. Tallinnasse tunginud 2. löögiarmee osad, Eesti Laskurkorpuse sõdurid, vendi ründavad vennad, tegutsevad plussiväel.

Kella kahe-kolme vahel on kõik otsas. Uued üksused ilmuvad linna lähistele.

Adjutant Alvik jõuab koos kõigi teiste bussiga venelaste eest põgenejatega Keila vallamaja juurde, kus lehvib optimistlik sinimustvalge. Üllad eesti sõjaväelased ja omakaitsemehed kõnnivad täies varustuses ringi. Tulvil vastupanutahet. Mis sellest, et Tallinn on langenud. Seda saab tagasi vallutada nii kaua kui elab veel eestlasi!

Laitsel laseb Tief bussi peatada, et maha astuda ja adjutandi saatel veelkord oma Jaanikese talust läbi käia. Nad jõuavad bussiga alles kell kaksteist Riisiperesse. Alev näeb välja kui sõjalaager. Tänavavahe täis põgenikke ja tolmuseid sõjamehi. Vabariigi Valitsuse liikmed ja nende kaaslastel on peatuspaigaks valinud Riisipere seltsimaja, kus põhud maas ja läinud öö ära magatud. Siin saab kokku terve valitsus.

— Vene tankid sõitsid kell pool kaksteist Tallinnasse sisse, teab keegi informeerida.

Nagu oodatud ja sama korraga siiski mitte. Meelt tusasemaks muuta ei suuda. Riisiperes paiknevad ja siit läbisõitvad eesti sõdurid sellevastu on täis optimistlikku võitlusindu. Enamus kannab häid automaatrelvi. Realistlikult olukorda hindav ülemjuhataja kindral Maide ja igalpool kaasasviibiv valitsuse agar adjutant lähevad nendega kõnelema:

— Ma arvan, et suurt mõtet pole enam vastu panna. Meid on liiga vähe. Peame Saaremaa suunas püüdma liikuda. Seal oleks rohkem mõtet võidelda.

— Mis jutt see on! Meie jääme siia võitlema. Meil on head relvad. Küll me neile veel anname! Aga meil oleks ohvitseri tarvis, kes meid lahingusse viiks?

— Ma arvan siiski, et ei ole mõtet. Peate ometi aru saama! Mõistusega.

Kahekümnemehelisest võitlusgrupist astub üks sõdur ette. Seletab pisarsilmil:

— Ei tule kõne alla, et vanka tuleb ja meie laseme jalga! Ei, meie mängime oma pillidega nii kaua, kui need hüüavad. Ütlen teile, et kaua need ei hüüa, sest meil ei jätku laskemoona. Me aga muud ei tahagi kui surmani võidelda. Vanka eest me maalt ei põgene!

Vastupanu organiseeritakse Riisipere-Ellamaa liinil ülemjuhataja abita. Isegi ohvitserid otsitakse välja. Kerged relvad ja tankirusikad seatakse vihaseks võitluseks valmis. Adjutant Alvik ei saa kunagi teada, kuidas nendel meestel läheb.

Evakueeritav valitsus sõidab maanteetolmuse bussi ja veoautodega edasi. Haapsalu-Lihula maanteelt Parila koolimaja juurest paremale ja Kiideva teelt Tuuru koorejaama juurest jälle paremale, Puise teele, kuni jõuab poolsaarele ranna äärde Muhu väina, Topu lahe ja Matsalu põhjakalda vahele. Adjutant Alvik võtab lootamikus algusest peale ühenduse Tauksi saarele ette välja saadetud Kannu ja leitnant Roosimannusega, kes olid määratud sidemeesteks Rootsist oodatava kiirpaadiga.

Tagasi läbi pilliroo ja kõrge mereheina.

— Paat pole kahjuks saabunud. Ei tea, mis juhtunud. Mis me nüüd teeme?

Adjutant Alvik raporteerib Tiefile, kes rahustab:

— Pole midagi parata. Peame ootama. Küll tuleb. On varemgi hiljaks jäänud. Olen kindel, et tuleb. Rootsi keskust võib igal ajal usaldada.

— Võib-olla jõuab öösel siia?

Veoautod ja buss pargitakse Sassi külas Poka talu õule. Põgenikud otsivad ümbruskonnas ajutist ulualust ja peatuspaika. Käivad läbi kõik talud kaasa arvatud Puise rannaküla tihedalt paigutatud kolmkümmend viis taret, alates sissesõiduotsas Vaheväljaga, edasi Liivakõrtsi, Järve, Jugasaare, Lükati, Tiiu, Sinema, Nurga, Kutseri, Lõpre, Ranna, Januse, Lõusi, Pihku, Soobasauna, Sooba, Jaagu, Kae-vandi, Sepa, Oosaare, Mäetaguse, Ringi, Reinu, Ringimardi, Kohla, Pruuli, Põllus-maa, Karjajaagu, Tee, Kõremäe, Kooli, Tänavoitsa, Kaasiku, Kiimäe ja lõpetades peale Puise kordonit Kõrtsiga enne Ninale jõudmist. Suur grupp naisi ja lapsi majutatakse Puise külast kolm-neli kilomeetrit Tuuru poole, baptistide palvemaja. Õled tuuakse põrandale. Teised peavad sügisjahedates heinaküünides magama.

Puise ja Sassi baptistide oma kulu ja kirjadega ehitatud Põgari palvemaja kõõgis peetakse reede õhtupoolikul kahekümne teisel septembril tuhat üheksasada neli-

kümmend neli Vabariigi Valitsuse viimane koosolek Eesti pinnal. Adjutant Johannes Alvik hoolitseb valve eest. Kuulab vaikselt pealt üksikasju rutiinikohaselt meelde jättes. Päevakorras seisab üksainus põletav küsimus: põgenemine.

— Külades tuleb üllatuste vältimiseks korralik valve sisse seada. Adjutant võtab selle organiseerimise enda peale!

— Tauksi valvet tuleb jätkata, sest kiirpaat võib ka sinna eksida. Kui sakslasi liigub väljas. Või merel muid sekeldusi.

— Kohapealsed paadid on vist juba väljunud, nii et nendest pole abi. Peame lootma Rootsi kaatritele.

Rahutu öö ei taha kunagi lõppeda. Laupäeva hommikuvalguse niiskeks vastuseks on:

— Paat ei ole öösel saabunud. Pole kuskil näha.

Selge ilmaga võib siit Muhu saart ja suvel isegi mõnikord Hiiumaad näha.

— Võib-olla ei pääsenud Soela väinast läbi? Võib-olla sakslased võtsid kinni?

Läbisegi.

— Siis ei jõua me enam kuskile.

— Nii ei lähe. Peame teisi võimalusi kaaluma. Kui kaua me siin ikka konutame.

Arutlustel puudub igasugune koosolekuvorm.

— Adjutant Alvik, uurige veelkord kõik ümbruskonna paadivõimalused välja! Võib-olla avastate midagi uut?

Lõpre pere juures möödub Johannes Alvik kaheteistkümnemeetri kõrgusest laiakroonilisest, kolme meetri ümbermõõduga vanast tammest. Rannas kivide vahel otsides leiab ta tühjad paadilautrid, mis aastakümnete vältel rulluvate lainete murdmiseks ehitatud. Kalipuudel puuduvad siinkandis nii tavalised suured suurte mõrdadega silgupüüdiipaadid kui muud. Teab kuhu need kadunud. Igal perel kulub kala igapäevasele toidule lisaks ära. Täna nagu poleks enam tarvis. Ka väikesed paadid on kadunud. Karske meretuul puhub Johannesele näkku. Kajakad lendavad karjudes edasi-tagasi. Pardid ujuvad siia-sinna. Kivil valvab punase nokaga tiir. Kaugel eemal valge luigepaar. Sügisvihased lained viskuvad kivikruusa-sele kaldale. Ainsal podiseval lahkuvall paadil on keskmine seintega eraldatud

vahe inimesi ja pakke ääreni täis nagu ülejäänudki. Nende ühesuunaga inimestega pole mõtet rääkidagi. Pealegi lahutab neist vesi. Soolamispunktis ei ole kedagi. Ninal tuultearjatud sadamas ja Kiideva kalurite sinna ehitatud paksudest plankudest kalamajade vahel ka mitte. Keegi ei tegele suitsuahjuga. Nii et märgade saabastega üle rannaniidu tagasi jõudes:

— Pole ühtegi mootorpaati meie jaoks. Kas rannast läinud või ülevõtmise eest hirmuga ära peidetud. Neid ei leia me kuskilt. See paat, mis viimasena lahkus, sõitis täie lastiga. Pealegi, keegi ei suudaks sellisega nii palju inimesi korraga üle viia, kui meid siin praegu koos on.

Puise rannas ootavad põgenemisvõimalusi peale valitsuse poliitiliste kaastööliste veel raudvarana kultuuriestlased Friedebert Tuglas oma Eloga, Tiit Kuusik, malemeister Keres ja teised, keda Johannes Alvik ära ei tunnagi.

— Täna on veel võimalik üle Virtsu Saaremaale pääseda.

Väike lootusesäde.

— Ei, sinna sakslaste kätte me küll ei lähe.

Veel on pretensioone.

— Võib-olla pole sealgi asi parem. Siin on igal juhul lootust, et Rootsist tuleb kiirpaat hilinemisega.

Rahutud suud. Nõutud pilgud. Keegi peaks otsustama mida teha. Kes vastustab, kui valesti läheb?

— Meid on ligemalt sada viiskümmend inimest. Kõik ei mahu ka sellele paadile, aga võime nad järkjärgult Hiiu laidudele vedada. Seal edasi. Bensiini on siin küllalt.

Olen Austraalias. Aeg ja ruum on omandanud minu jaoks mõtted. Kõnelen pojaga Tallinnas ja ruumi, mis asetab meid maakera vastaspoolele nagu ei oleks. Tohutut Austraaliat, India ookeani, Kesk-Ida, Ukrainat — kogu vahemaad Kodu-Eestini nagu poleks. Ka kõne on otse, ilma vahendajateta.

Aeg aga lendab. Olen siin kolmeks kuuks. Seda on kodu jaoks lõpmatult palju. Pojale, kes 12. Minule endale, sest Eestis toimub iga kuuga midagi kordumatut. Alles olime mineviku küsimuste ja isemajandamise juures. Nüüd aga on esiplaanil ka suveräänsuse, Rahvarinde ja eesti talu küsimused. Olen ajast maha jäänud. Pean ruttama. Teoga osalema oma rahva ja maa saatuses.

Kohtumistel eestlastega võõrsil omandavad äkki aeg ja ruum hoopis teised mõtted. Ometi lahutab aeg, mitte ruum. Enamikus kohtun inimestega, kes südamega kodus. Neljakümnendad aastad lahutasid killu rahvast ja paiskasid mööda maailma laiali. See ruum kodurahva ja ilma mööda laiali paisatute vahel tundub mõnikord mõõtmatuna. Ka aeg oleks nagu seiskunud. Neljakümnendad ja viiekümnendad aastad olid mis olid. Karmid kodus elajatele, rasked mööda ilma laiali paisatutele, kel tuli võõrsil alustada uut elu. Need ajad on nagu osale võõrsil olijatele muutumatult külge jäänud. Ometi oleme kodus edasi elanud ja meil on nüüd uus aeg, mida 1988. aastal nimetame uueks rahvuslikuks ärkamisajaks.

Mis siis on aeg ja ruum? Inimkonna aeg on kogu olemiselugu. Ruumiks kogu inimese elamisruum, kuhu iganes pilk ja vaim jõuavad. Sellisena on nii aeg kui ruum lõpmatud. Ühte valupunkti koonduvad nad siis, kui mõttes omandab reaalsuse tuumakatastroofi oht. Üliinimesed, kellel meeles vihkamine, mitte elu, olid ja on võib-olla veelgi valmis maailmavõimu, illusoorse maailmavalitsemise nimel tuhastama aja ja ruumi meie kõigi jaoks.

Rahva aeg ja ruum on tema ajalugu, olevik ja tulevik. Eestlaste ajalugu on olnud ränk. Meid on olnud vaid paar sajandit tagasi alla 150 000. Täna oleme kosunud 1 miljonini. Meil ei ole isegi tuhandet aastat

kirjutatud ajalugu ja oleme ühed viimastest Euroopa kultuuri lülitunud rahvastest. Oleme kogu selle aja asunud Euroopa ühel ristteel, kust suurrahvad pidevalt üle on käinud. Eesti omariiklus on alles käesoleva aastasaja sünnitus. Aga rahvas valib eluruumi vaid kord. Siitpeale ei ole tal enam valikut. See on tema kodu ja ükskõik, kui ränk on Maarjamaa kivine muld, oleme siin elanud ja tule koldes hoidnud läbi aegade.

Ka aega oleme saanud valida väga harva. Väikerahvana on meie aja koordinaadid antud suurrahvaste taotluste ja tegemistega. Läbi aegade on selleks ikka olnud nõrgemate ahistamine. Muistse vabadusvõitluse aeg on ju tagurpidi pööratud anastamise lugu. Ajale niisuguse nime oleme pannud ise, aga mõõtmel andsid saksa ristirüütlid. Edasi tuli pikk orduaeg, tuli Rootsi aeg, tuli tsaariaeg. Meie sajandil on Eestimaa olnud ligemale kümme-kond võimuvahetust. Eestlaste jaoks on ajal pea alati olnud väljast antud nägu.

Ometi omandab aeg meie jaoks oma näo. See on hoopis erinev inimkonna üldisest arenguloost, Euroopa ajaloost või teiste rahvaste ajaloost. Näiteks Peeter raius Venemaale akent Euroopasse. Eestlaste ellu raius ta tohutu augu. Peatas meie arengu peagu sajandiks. Iga rahvas hindab toimuvat (nii aega kui ruumi) enda kultuuri keskselt. Rahvuskultuur on see mõõdupuu, mida rakendame möödajärgi, oleviku ja tuleviku hindamisel. Rahva teha ei ole alati aeg ega ruum, kuid hinnangu annab ta alati ise. Rahvuskultuuri läbi teostab end iga eestlane ja eestlus tervikuna.

Aeg on räsitud meid ka siia-sinna. Lausa tuuseldanud. Suurrahvus võib üle olla kildudest, mis laiali pillatud. Vahel on killud ise elujõulised ja loovad kordumatu kultuuri nagu see inglasega mitmel pool juhtunud. Eestlastel on võõrsil olnud kaks suuremat kildu. Enne Eesti Vabariiki üle 100 000 väljarändaja Venemaal ja Teise maailmasõja ajal läände paisatud väliseestlased (keda võis olla ligi 70 000). Täna on Eestimaa praktiliselt peagu täielikult tagasi enda rüppe võtnud need, kelle esivanemad läksid tööd ja leiba otsima Venemaale ja kes läbi põlvkondade

ahela tunnetasid veel konkreetset sidet Eestimaa ja eestlusega. Kes koju pole tulnud on siirdunud või siirdumas teise rahvusse. Kaotanud oma eesti kultuurilise identiteedi.

Teisiti on olukord suure sõja jalus kodust läände põgenenud rahvaosaga. Suures osas noor, elujõuline põlvkond oli sunnitud juured lahti kiskuma kodust. Ka sel ajal ei olnud eesti rahval vaba valikut. Oli stalinlik Nõukogude Liit ja oli hitlerlik Saksamaa. See, et inimestele oli stalinistlik rezhiim poliitiliselt täiesti vastuvõetamatu ja et nad selle eest lahkusid, on hästi mõistetav. Ometi elas eesti rahva põhiosa kõik selle karmi aja kodus üle koos küüditamise, sundkollektiviseerimise ja muu vägivallega.

Poliitiline vastasseis, mis neljakümne-aastail sunnitud eestlaste keskel tekkis, on elujõudu saanud sõjajärgsetest Välis-Eesti ja Kodu-Eesti suhetest. Pärast sõda ei lastud naisel ja mehel, isal ja pojalt, emal ja tütrele suhelda. Mis siis rääkida teistest ligimestest. Enamiku inimeste sunnitud poliitilisest pagulusest tehti kodumaa reetmine. Suhted politiseeriti maksimaalselt. Kõige selle tulemusena kannatas eesti rahvas ja tema tulevik. Selle asemel, et väliseestlased oleks oma kogemuste ja sidemetega palju arenenumatest ühiskondadest andnud elujõudu rahvusele kodumaal, nii nagu seda on teinud juudid ja armeenlased, pidurdas rahva kahestamine arengut.

Täna on Välis-Eesti esimene ja ka põhiline põlvkond enamuses jõudnud ikka, kus tuleb elule tagasi vaadata. Järeltulevad põlved on üsna väiksearvulised. Kas on viljakas 40 aastat tagasi Suure sõja lahkelt nähtud ja kodust lahus oldud hoiak ka täna? Mida annab eesti rahva ja kultuuri tulevikuks see hoiak? Eriti nüüd, kus kodus on ületatud endine suhete politiseerimine. Kus uus rahvuslik ärkamine nõuab tegu. Tegelikku jõudu loomaks eesti rahva tulevikuks. Hoidmaks kultuuri, mis meid läbi sajandite viinud. On ju päris selge, et kodumulda juuri ajama tulevad Välis-Eestist väga vähesed. Peagu kõik jäävad ühiskonda, kuhu nende vanemad vastu võeti. See on üsna loomulik tee. Ometi niikaua, kuni loetakse end eestla-

seks peaks mõtlema, kuidas rahvast ja tema kultuuri aidata edendada. Kas ei peaks ka Välis-Eesti arvukad ühinged ajas ja ruumis end pöörama Eestimaa poole? Niikaua kuni poliitiliselt oldi kodust isoleeritud oli ju paratamatus see, mis sundis võõrsil eesti elu elama. Paratamatus ning väärt soov ja tahe eestlust ja eesti kultuuri välismaal ülal hoida. Nüüd on aeg tulnud eestlust alalhoidvast eksisteerimisest üle minna kultuuri ja rahvuse edendamisele kodumaal. Pöörata pilk, meel ja tegu Eestimaa poole. Seda on vaja Välis-Eestile, kes ilma emamaata paratamatult hääbub. Ja kindlasti vajab seda täna Eestimaa ja rahvas, sest meie ei ole nii rikkad, et lubada endi killustamist.

Maarjamaa elus osalemisel on mitmed tasemed. Eks enamik võõrsil olijaist on kodumaaga seotud mitte ainult mõtte, vaid ka vere kaudu. Usaldus võtab maad kindlasti siit kaudu kiiremini. Sugulus on edasise sideme aluseks lihtsalt ligimese, kaasmaalase, eestlusega. See tee ühte rahvasse on tuttav kõigile. Kasutagem seda inimlikku usaldust edasi viimaks kultuuri. On ju see eestluse alus. Välis-Eesti osa siin on tuntav olnud kogu aeg. Nüüd on aeg maha võtta piiritulbad ja üht rahvuskultuuri edendada ja ka sellest osa saada. Rahva Muuseum, uus Kunstimuuseum, Muinsuskaitse Selts ja ka kohalikud kultuuri keskused — nende edendamisel saab nõu ja jõuga olla nüüd abiks igaüks. Need ei ole enam ametnike ettevõtmised, kus meie — nõuandjad, annetajad ja tegijad — jääme anonüümseks. Need on meie rahva enda ettevõtmised. Mõte, tunne, hobi, nägemus ja tegu ühte eesti vormi valada. Mis oleks mõistlikum, kui kodumaa kultuuri esindajad Estol ja Välis-Eesti omad Saare, Mulgi või üldlalupeol? Mõtted kodumaalt *Manas* või mõnes teises väliseesti ajakirjas ja vastupidi *Loomingus*, *Vikerkaares*?

See kõik on tee ka professionaalse kultuuri ühisele edendamisele. Muusikud nagu Neeme Järvi, Arvo Pärt, Taavo Virkhaus jt. ning kirjanikud ja teadlased uuesti Maarjamaal ärkamisaega edendamas. Professionaalsust on meil hädasti vaja kodus enamikel elualadel. Maailmatasemel inseneritegevus, arstiabi, majandamine jne.

on see, mille poole peab Eesti pürgima. Siin on iga nõu ja toetus teretulnud. Eriti raskeks kujuneb meil majanduslike välis-sidemete arendamine. Oleme tõsisest majandamisest võõrdunud ja peame seda kunsti õppima üsna A-st ja B-st peale. Igal elualal on võimalik väliseestluse ja kodusolijate professionaalne side.

Elujõudu vajavad siiani täiesti soikus olnud Välis-Eesti ja kodumaiste ühingute, seltside, klubide vahelised sidemed. Miks mitte väliseestlane kodumaise ühingu, seltsi, aga ka konkreetse ettevõtmise — näiteks uue „Estonia“ teatri, Eesti Rahva Muuseumi, Kunstimuuseumi ehitamise toimekonnas? Ei ole ju need meil enam ülalt organiseeritud poliitilised organid, suures osas on siin nüüd tegemist rahva algatusega. Nii ehitatakse konkreetset eesti rahvuskultuuri tulevikku. Siin peab katsuma poliitilised hoiakud ja suhtumised kõrvale jätma. Kui Reagan ja Gorbatsšov suudavad ruumi ületada, siis oleks kurjast, kui meie seda ei suudaks.

Olgem ajas ja ruumis üks, sest Eestimaa ja rahvas on valupunkt, mis peab eestlasi ühendama, ka siis kui ollakse maailmas laiali pillatud. Seniks kuni ollakse eestlased.

Mai 1988, Canberra

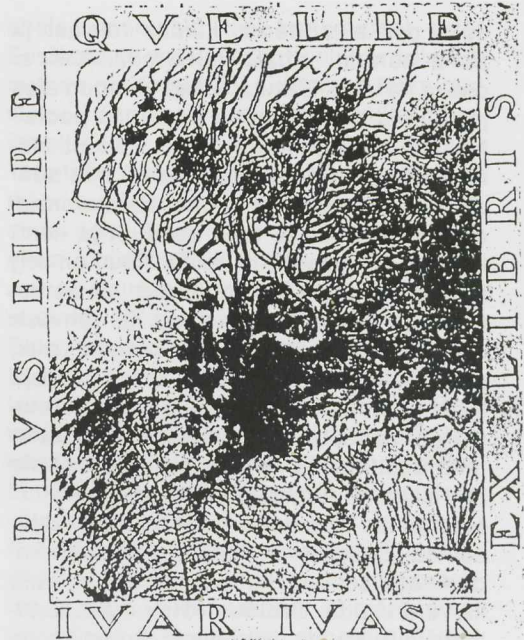
(Mikk Titma on sündinud 1939 Tallinnas. Töötab alates 1974 ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi noorsoosotsioloogia sektori juhatajana. Omandas 1977 filosoofiadoktori kraadi väitekirjaga noorsoo elukutsealast orientatsioonist. Avaldanud töid ja kirjutisi sotsioloogilistel ja filosoofilistel teemadel. Koos Siim Kallase, Tiit Made ja Edgar Savisaarega avaldas 24. sept. 1987 ajalehes *Edasi* artikli „Ettepanek: kogu Eesti NSV täielikule isemajandamisele“. See neljamehe ettepanek saavutas laialdase tähelepanu ning võeti oma põhijoontes omaks nii loominguiliste liitude kui Rahvarinde poolt IME (Isemajandav Eesti) projektina. Pärast esialgset tõrksat vastuseisu on selle kava elluviimisele rakendunud nüüd ka ENSV poliitiline juhtkond. Moskva aktsepti korral tähendaks IME laiaulatuslikku majanduslikku autonoomiat Eestile. *Toim.*)

Ühel 1985. a. hilissuvisel külaskäigul Erik Haameri juures oli meil arutamisel vanade mälestuste kõrval ka puulõike tehnika ja eksliibriste valmistamine. Vanameister mainis siis, et ta puu- ja linoollõiget suurt ei tunne — küll aga olevat ta kunagi ühe eksliibrise oma elus joonistanud. „Oota, oota vähe“, ütles ta siis jutu vahele, tõusis köögilaua tagant ja hakkas suures toas joonistuste kapist midagi otsima. Just siis jooksid aga kaks väikest naabri last õuest kööki ja nõudsid lapseliku selgusega, et onu Erik annaks nendele õuna või midagi muud mida tal on! Kohe selle järele tuli ka naabri naine vabandades lah-tisest köögiuksest sisse. Meie omavahe-line jutt eksliibristest jäi nagu noaga lõigatult selleks korraks sinna paika.

Septembri alguses olin jälle kunstniku juures kohvilaua taga külas. Siis rippus tal suuretoa seinal lõuend pooleli maalimisel. Motiiviks oli minu arust pihlakapõõsas. Samaaegselt kui ta mulle selgitas, et see on terve pihlakapuu ühest ja samast tüvest ja üldsegi mitte põõsas, hoidis ta ka sõrmede vahel väikest joonistuse äratrükki, millel võisin ära tunda sama pihlakapuud ja mille ümber olid paigutatud sõnad suurte tähtedega: *plus elire que lire Ivar Ivask ex libris.*

Selle poolelioleva õlimaali sünnilugu algas seega kunagi aastaid tagasi kui luuletaja ja kriitik Ivar Ivask endale soovis eksliibrist Erik Haamerilt. Kuna vanameister midagi selle tegemisest ei mäletanud, või ei tahtnud ta mulle sellest lähemalt jutustada, siis kirjutasin prof. I. Ivaskile Oklahomasse ja sain oma uudishimu rahuldamiseks nii Haameri enda seletuse kui ka Ivaski selgituse selle raamatumärgi tekkimisest.

Ivaski kirjast olgu siinjuures avaldatud järgmist: „Palusin Haamerit meie kohtumisel hilissuvel 1960: kas ta poleks huvitatud minule exliibrise joonistamisest. Soovisin teemana pihlakat, püha puuna. Selle ümber prantsuse luuletaja Paul Valéry sõnad: *plus elire, que lire* (rohkem valida, kui lugeda) mida P.V. soovitas motona raamatukogule kusagil ühes essees. Pihlakas pidi olema luuletaja võrdkuju, Valéry sõnad jällegi sobivad kriitikule — nõnda võttes kokku minu tegevuse mõ-

Erik Haamer
Ivar Ivaski eksliibris, 1961

Esikaanel:

Erik Haamer
Püha puu
Õli, 134 × 93 sm, 1985

lemad pooled. Haameri söe- ja pliiatsijoonistus kannab aastaarvu 1960, kuigi sain selle kätte Viinis alles veebruaris 1961. "Pildi kompositsiooni tekkimisest jutustab huvitavalt aga Haamer ise tema enda kirjas 1. veebr. 1961 Ivaskile: „Olen nüüd võtnud seda exlibrise asja siin õieti tõsiselt. Kui olin nii kaugel, siis kutsusin siia ühe fotografi ja tema tegi mõned võtted sellest asjast. Need saadan nüüd Teile lahkeks arvustamiseks. Ivar Ivaski üle panin sõnalajad, leidsin, et need kuuluvad asja juurde. Pihlaka leidsin Lyrölt, oma onni lähedalt, kivide vahelt. See on rohkem imetegu. Ma kardan, ta tüve on rõhunud rahnud kõrvale, kui ta on kasvanud. Lääne tormid on kuivatanud ta oksad sealt poolt. See pool on aga roheline ja õitseb ning annab sügisel marju. Kõige selle üle, kuidas selle puuga on — püha puuna — oskate kindlasti Teile rohkem mõtelda kui üks, kes ainult vaatab — vagusi vaatab! Kui mitte muud — siis olen katsunud mõtelda häid sõbra mõtteid — kui seda olen joonistanud ja selle pärast on mu oma süda rahul". Joonistuse suurus originaalina on 65 x 51 cm. See vähendati fototehniliselt Viinis 1961, tehti sellest klishee vastavas suuruses ja trükiti eksliibriseks.

Õlimaalina on Haamer sellele pooleldi ärakuivanud ja tuultest piinatud mitmeharalisele pihlakale andnud visad elutingimused. Kuid vaatamata Rootsi lääneraaniku kehvale ning kargele ümbrusele, suudab see puu siiski kivide vahele kindlalt kinnitatud juurte kaudu mitte ainult hoida ennast elavana, vaid ka aastast aastasse uuesti ja jälle lehis olla, õitseda ja marju kasvatada — et oma sugu edasi kanda.

„Püha puu“ maalina ja raamitult on 134 x 93 cm suur. Sellel puudub sõnalajapöösas. Maali esiplaanile on aga Haamer maalinud laia horisontaalse kaljurahnu — „millelt“ maalivaatleja saab nagu lihtsalt jälgida ja imetleda tervet pihlakat. Sügavamale pildi sisse aga ei pääse keegi, sest pihlakas on olemuselt tihe ja kangekaelselt ebasõbralik oma haraliste poolkuivanud okstega. Tehniliselt meenutab õlimaal väga eksliibrise mustvalget joonistust. Seda tõendavad eeskätt ka kuivanud pihlakaokste, mar-

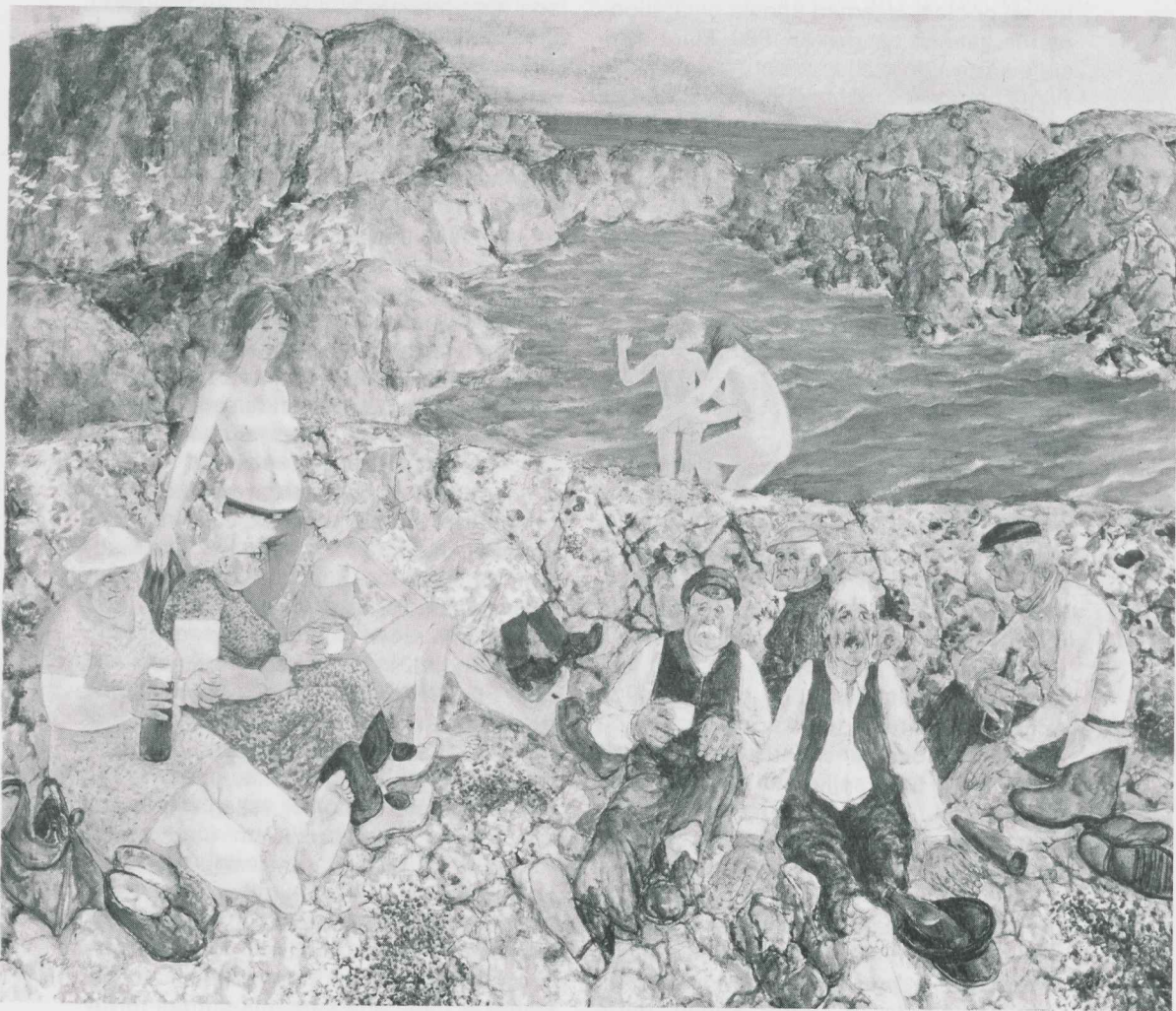
jade ning lehtede kontuurirohke ülekanamine lõuendile ja piasjade ning detailide küllus. Pintsli tõmbed on kitsad ja teravad. Värvitoon tagasihoidlik, kuid harmooniline ja loomult jõuline. Pihlakamarjad koos erilise merevalgusega kaugemal horisondil annavad tervele kompositsioonile selle keskse tõmbejõu ja sügavuse, mis äratavad suurt tähelepanu ning huvi selle näiliselt nii lihtsasisulise maali vastu.

(Haameri „Püha puu“ reproduktsioon on käesoleva *Mana* kaanel.)

Vanameister on meie kohtumistel mitmel korral ütelnud: „Ma pean nädala sees, siis kui Kajsas töö käib, ise endale seltskonda maalima“. Nii „tulevadki“ tema enda sõbrad, eeskätt 50-ndatel aastatel tehtud meresõitudel Põhjamere vetesse, tegelestena ta uutele maalidele. Üks Erik Haameri maal 1986. a. algusest kannab tiitlit „Pühapäev“. Suurus 103 x 120 cm. Selle taiese keskel tunne näiteks ära valgete merelõvivuntsidega laevakapteni Mollösundist, kellega koos Haamer käis kalal Fladenil. Edasi näeme vestiväel, paljajalgset ja suurte tugevate kalamehe kämmaldega kohalikku merekaru, kellega kunstnik püüdis makrilli kastide viisi ja vananenud noodapoissi maalilt „Kohtumine merel“, kelle pilk on alati terav, sonimüts vähe silmade peal ja ülemine huul närimistubakast punnis. Nagu näha on igal mehel ka oma viinapudel käejala ulatuses. Laevakaptenil on aga maohavad — tema joo tõenäolikt kohvi. Selles ei julge aga kunstnik sugugi mitte kindel olla, sest naabri pudel on ahvatlevalt liiga ligidal.

Vasakul on meremeeste küljelud ja lapsed — nagu kord ja komme — kohvi ja selle kõrvasega. Naispere kleidid on pühapäevased, lühikeste varrukatega, kusjuures soojad päiksekiired esmakordselt pääsevad valgustama ja soojendama ka käevarte päevitamata osi ja kriitvalget ihu või jalgu. Ainult pühapäeval on ju aega päikese käes istuda ja laiselda!

Pildi keskel kohtame ema lapsega — ühelt varasemalt rannamaalilt. Ka kuldkoltsed kukeharjad, värvirikkad samblikud ja võõrasemad on Haameri maalidel varem esinenud. Siin on need kõik aga ühendatud terviklikuks pühapäevaseks meele-

Erik Haamer
Pühapäev
Õli, 103 x 120 sm, 1986

Erik Haamer
Detail maalist „Pühapäev“

oluks, kus üle seltskonna jutusumina ainult kajakad teevad randlastele meeldivat ja tuttavat kisa (vasakul tagaplaanil) ja meistri hea elusõber Muri rahulikult oma sõbralikkude kivistunud silmadega jälgib randlasi üle lahesopi paremalt. Ja et pühapäev tõesti oleks tervele seltskonnale omaette ja segamata, selleks on kunstnik sügava lahesopi mere poolt madala kaljuse neemega tänaseks päevaks „kinni maalinud“ et kellelgi ei oleks tarvis kaugele merele minna — või isegi mitte sinnapoole vaadata! Terve see miljöö soojades, päikeseküllastes värvides

kujutab ühte suurt ja Haamerile nii tuttavat „õige“ sisuga rannarahva pühapäeva. „Ma loodan, et sul Elviga on palju rõõmu sellest „Pühapäevast“,“ ütles Erik, kui ma maalitud lõuendirulliga tema juurest koju sõitsin. Ta külaskäik mõni aeg hiljem maali vaatamisel meie kodus kinnitas tõesti seda eelmist meistri enda hinnangut maali kohta: „Pagana kanged värvid ja õieti kena pühapäevane tunne“ — oli Haameri muhelev arvamus kunstitööst.

Kunagi 1986. a. suvel oli meil kohvilauas jutuks vanad veskid ja nende tulevik. Siis

jõudis Haamer otsusele, et need viljajahvatavad on oma aja elanud ja nende töö on tehtud! Praegune aeg on nendest juba ammu mööda jõudnud. Ometi ollakse siin maal valmis nende eest välja astuma ja kas või jutlustama nende olemasolu ja tuleviku eest — et aga kuidagi nende vanade tuuleveskite eluiga pikendada. „Sellest asjast peaks midagi teha saama,“ jäi Haameri otsuseks sellel kohtumisel.

Augusti alguses, kui ta oma suvilast Lyrölt linna tagasi kolis, tõi ta kaasa ka pliiatsijoonistuse, millelt tundsin ära Mollösundi veski — selle ees jutlustaja talaaris ja suur rahvamurd tema ümber. Mõni päev hiljem naelutas Haamer umbes kahe meetri laiuse ja meetri kõrguse lõuendi seinale ja alustas söega visandimotiivide ülekanadmist maalimiseks.

Mul oli võimalus selle maali sünnilugu ligidalt jälgida sagedaste külastäikude kaudu. See oli elamusrikas periood: Haameri elutoa ateljee-osa lõhnas sõbralikult tärpentinist ja õlivärvist, meistri töölaud ja palett olid täis värskaid vikerkaarvärve ja tema igapäevaseks tuttavaks kommentaariks sai: „Mis küll sellest pudrust ja kapsast saab?“

Aega võttis. . . Pisitasa sai pildi peategelane sugulasest kirikuõpetaja kuju: „õndsas“ näoga, käed sümbolsest ümmarguse kõhu peal. Ka rahvahulgast „sirgusid“ välja elulised tüübid, kes silmnähtava põnevuse ja uudishimuga on jälgimas „tarka juttu“. Samaaegselt võttis kuju ka loodus terve seltskonna ümber, tüüpiliste lääneranniku kaljuste neemede, lahesoppide ning kahekordsete elumajade ja puudevaeste aedadega.

Maalimise ajal tegi meister rea „parandusi“, peaaesjalikult kompositsiooni pisiosade väljatöötamisel. Ta „vahetas“ tegelaste värvirikkaid riideid, maalisi juurde uusi kuulajaid või kraapis mõned hoopis välja ja asendas näiteks noore koolipoisi plikaga. Ka tagaplaani kaljune ja karge ümbrus muutus aeglaselt elavaks miljööks — „nii nagu see meeleolu ja loodus tõesti on siin läänerannikul“, oli Haameri selgitus.

See oli põnevusega täidetud looming, kus tihti peale ei osanud ette aimatagi kuidas meister tekkinud probleeme võiks lahendada . . .

Erik Haamer
Püha veski
Pliiatsijoonistus, 1986

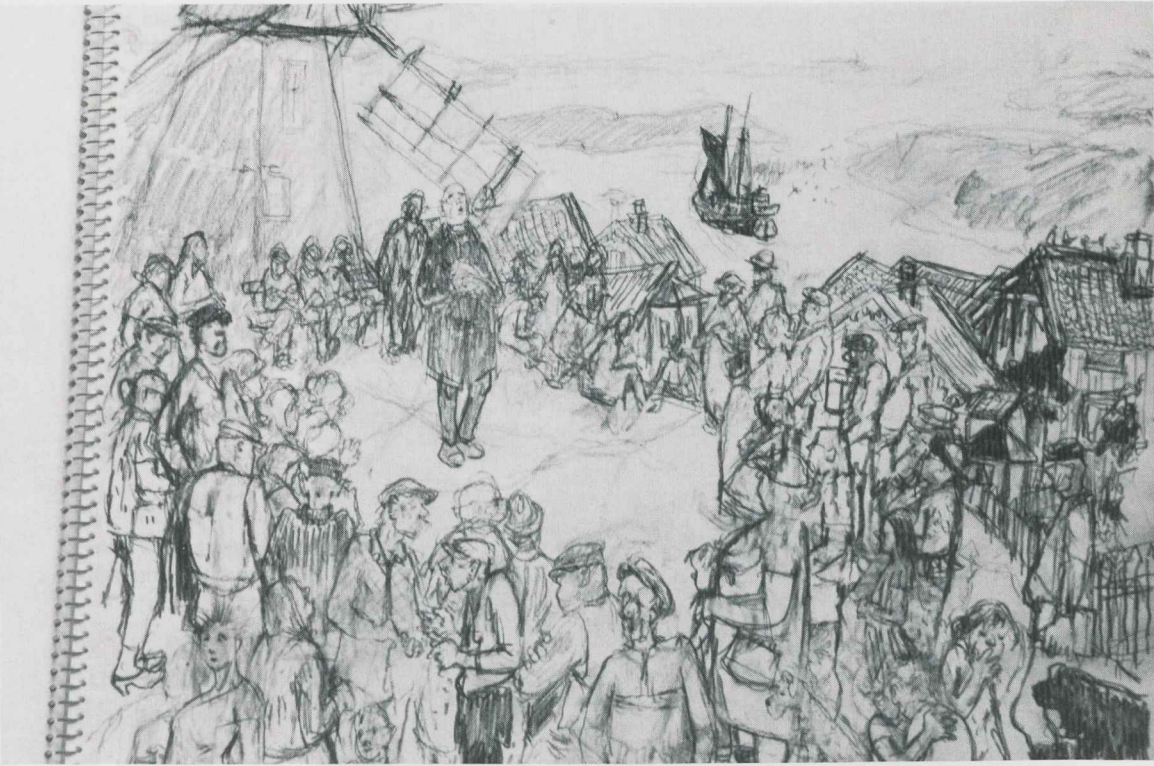
Erik Haamer
Püha veski
Õli, 1986

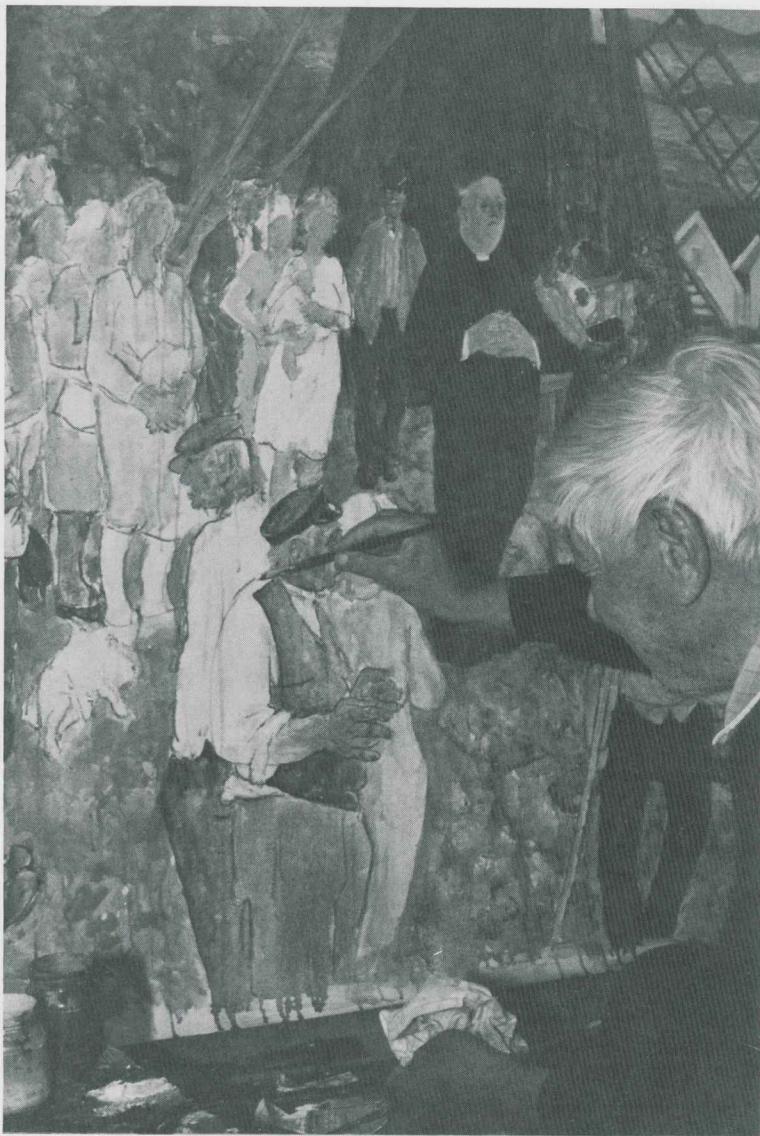
dada . . . kuid asja sai!

Kunagi novembris mainis Haamer, et nüüd ta ei oska enam selle maaliga midagi ette võtta. Töö oli saanud valmis. Ja milline meeldiv läänerannikut ülistav kompositsioon! Sealt leiame pealtvaatajate hulgas palju vanu inimesi — noori on väga vähe. Tunneme ära kerges suveriidis suvitajaid pealinnast ja kohalikkud rannarahvast. Keskel ees äraerutatud ristluudega kalur karkudega, paremal jahtklubi ülikonnas ja valgetes viikis pükstes „igavene“ purjetaja, vasakul peen daam valge puudlikoeraga ühelt varasemalt maaliilt, juba tuttav sonimütsi ja puukingadega noodapoiss jne. jne. Ja terve see kogunemine üle neljakümne tegelasega on ainult selleks, et hollandi tuuleveskile, sellele omal ajal nii uhkele ja võimsale tuultevalitsejale, katsuda uuesti „hinge sisse puhuda“!

Veel näib olevat ka uskujaid! Ja kirikuõpetajale lastakse koolitüdruku kaudu isegi lilli anda. Mitmed aga kahtlevad. Õiged randlased ei usu üldse seda peitemängu ja lähevad kaljasega hoopis merele ning kunstnik ise tööriietes, joonistusblokiga ja argipäevastes kummisaabastes, koos truu sõbra Muriga, vaatab väga umbusklikult seda tervet spektakliit paremalt. Ka kaugemal vasakul kivistunud hüljes on pealtvaatajana jäänud imestama seda lõbumängu veski ees.

Terve rahvahulk, kaljurahnud, veski ja asula sulavad sellel suurel maalil kokku meeldivaks Rootsi läänerannikut kirjeldavaks miljööks — millele Haamer on järjekordselt suutnud anda nii sõbralikku kui ka põnevat tegevust oma „igapäevaste“ tüüpidega pagulasaastate algusest.

„See oli kena nostalgiline tegevus“ — oli kunstniku arvamine maalist kui signeeris kunstitöö ja jättis selle seinale kuivama. Need kolm suurt õlimaali „Püha puu“, „Pühapäev“ ja „Püha veski“ (või „Nostalgia“) on tüüpilised näited Erik Haameri praegusest loomingust, kus ta suure huvi, innu ja hoolega tegeleb eeskätt figuraalkompositsiooniga, tihti-peale mälestuste najal ja Rootsi läänerannikuga tagaplaanil.

„Midagi lollust peab ju välja nuputama!“ on olnud vanameistri tavaline arvamine äsja valmissaanud ja signeeritud „asja“ kohta.

Paar merelauset Erik Haamerile

- 1
Mere põhjapanevad laused. Nagu rahnud
rannal.
- 2
Pooleks murtud sõnadelahmakad. Või häilitud
hoolega lainesiledaks.
- 3
Pihlaka sakkide vahel hüübinult kobarduv
tõde.
- 4
Meri kirjutab rahuga alla oma vahuga. Kehtiv
järgmise tõusuni.
- 5
Liivaluidete püsivalt looklev muutlikkus.
- 6
Kõik ilmakaared äkki samas tulipunktis.
- 7
Vaiksed rannapausid tõreleva tormi keskel.
- 8
Lausumata midagi upub öö.
- 9
Lambisõõri loojuv päevavalgus.
- 10
Unemeri veereb alateadvuse alla. Uhab
rannakivid valla.

(1988)

Härra Katzen

Härra Katzen oli minu isa vanu sõpru Riias.
Habras, hallipäine, lahke juudi farmatseut,
kes Rokokoo kohvikus mängis õhtul viiulit.
Mind sinna kunagi ei viidud, kuigi
ma päeviti säält möödusin.
Mu isa kiitis tema suuri teadmisi
nii kabalistikas kui teistes salaõpetustes.
Kas muusikat me peres harrastati?
Mu õele tuli klaveriõpetaja koju,
kuid kõrv mul oli parem, mispärast
härra Katzen astus vahel pealelõunal läbi
mind õpetama minu lasteviulil —
liig hilja minu jaoks, kes olin
imelapse east ammu juba väljas.
Ma mäletan veel täna, kuidas viiul
kõlas tema käes, nii jutustavalt kaeblik
just nagu inimhäääl. Ja minul oli selge,
et mina pidin jutustama teisel moel.
Mu isa kontor löödi kinni enamlaste aastal.
Siis härra Katzeni essentsidega
nad segasid odõõre ja parfüüme,
maailma peenemaid nii matkides,
mis vabalt turult ammu olid kadunud.
See aitas meile rasket aega üle elada.
Kuid kõige raskem alles ootas ees,
kui härra Katzen ilmus meile Riia getost,
Taaveti täht ta kuue käänisel:
ta tuli meile koduabilisena,
mis esialgu oli lubatud.
Ta vaikselt istus isa kabinetis
ja sirvis säälseid raamatuid.
Ma läksin teda vaatama ja küsisin:
„Mis küll nüüd saab?“ Ta pööras
oma kurvad sinisilmad minu poole,
on meeles tema sügav väärikus,
kuid vastus kustunud on mälust.
Üks päev ei ilmund enam härra Katzen
minu isa kabinetti. See viuldajast
kabalist, parfüümide alkeemik
nüüd asub Aabrahami süles
ning nendes mälestavais sõnades.

(1988)

Lauri Vaska Hamburgis 1946 teel Balti
Ülikooli poole

Kuulusin põlvkonda, kes Eestis ülikoolini ei jõudnud. Dokumente mul polnud, aga sisse ma sain. Kuidas see juhtus, jäägu seekord ütlemata. Nüüd siis avanes esmakordne võimalus oma hammast suurkoolis proovida.

Mida õppida?

Olen üsna kindel, et pärilikkusteguritest ei olnud mul mingisugust abi. Ei, ma ei kirjutanud luuletusi juba kuue aastaselt, ei andnud avalikku kontserti viiulimängus viieselt (põlvpükstega sametülukonnas!). Ei, ma ei paistnud eriliselt silma „suurte vaimuannetega juba varases lapseeas“. Lugema ja rehkendama õppisin suhteliselt hilja. Hiljaks olen jäänud mitmel puhul hilisemaski elus.

Agateismelise koolipoisina olin otsustanud hakata studeerima *filosoofiat*, „tarkuse armastust“, kus mujal kui Tartu Ülikoolis. Kust tuli äratus? Eks ikka raamatutest! Tookord lugesin läbi Will Durant'i *Filosoofia ajaloo* kokkuvõtte, mis ilmus *Elava teaduse* sarjas, ja vist kogu selle sarja, mis käsitles noorsandile ülihuvitavat teavet maailmast ja „mõnda, mis tema sees“. Siiaamaani on meeles Oswald Spengleri *Õhtumaa allakäik* ja raamatud või kapiitlid Schopenhauerist, Spinozast, Sokratesest ... Leerikingiks sain Immanuel Kanti *Kritik der reinen Vernunft*, uues, ilusas, peene linase riidega kaetud roheliste kaantega köites. See raamat jäi lugemata, jäi kodutalu raamatukappi. Ja pole võimatu, et roheliste kaantega Kanti traktaat veel praegugi „elab edasi“ ühe kolhoosi või sovhoosi raamatukogu tagumisel riulil, ruumitäiteks, täitmaks viis-aastaku plaani.

Kui nüüd, 1946. aasta hakatusel, tuli kõrgkooli jaoks peaaegu valida, siis seisis mu sisseastumise sooviavaldusel siiski mitte filosoofia, vaid hoopis *kunstiajalugu*. Filosoofia jäi kõrvale kui ebapraktiline ala, et mis sa siisugusega paguluses ikka peale hakkad, pealegi veel puuduliku keeleoskusega. Mis samuti näitas, et mu „armastus tarkuse vastu“ ei olnud piisavalt kirglik. Millega ma oma kunstiajaloo stuudiumit tookord motiveerisin, ei

Mis kellestki „saab“? Mis määrab ühe inimese elukutse, „mida kutsub elu“? Kas on kutse geenides või tuleneb see välismõjudest, kodunt, koolist, eeskujust? Või on mängus juhus, saatus või koguni „vaba tahe“? Miks saab ühest torusepp, teisest raudsepp, kolmandast sõnasepp? Mõnel on juba neljandast-viiendast eluaastast selge, et temast võrsub üks Heidegger, Heisenberg või Harry Houdini. Mõned kahtlevad, kas ikka Heisenberg või siiski Houdini. Mõned jäävadki kahtlema, aga ka neist saab *midagi* sellegipoolest. Minust sai keemik. Siin on see saamise lugu.

Kui Hamburgi linnas Saksamaal asutati Balti Ülikool aastal 1946, siis oli mu esimeseks mureks kuidas sinna sisse saada.

Lauri Vaska pojapoja Peter-Jakobiga 1985

ole enam üksikasjalikult meeles. Küllap aitasid kaasa vahepealsed lektüürid esteetikast ja Detmold-Hiddeseni eesti põgenikelaagri põningult leitud Eduard Hanslick'i *Vom Musikalisch-Schönen*, mis mind enda arvates üleöö musikoloogia eksperdiksi edutas. Kirjutasin Balti Ülikooli eesti osakonnale pikema kirja, ja kui peaks alles olema B.Ü. arhiiv ja seal ka mu kiri säilinud, siis saab ajalugu vastuse mu põhjendustele ja kvalifikatsioonile kunsti-ajaloo aspirandina.

Kuid juba tükk aega enne rongisõitu Hamburgi hakkasin oma peaaime valikus kahtlema. — Miks mitte õigusteadus!? Juura olevat suhteliselt kerge ala, Tartus lõpetanud mitmed mehed stuudiumi paari-kolme aastaga. Nii anti nõu tutvuskonnas, kes Tartu olusid tundsidi. Juriste leidis ka meie lähimas sugukonnas. Ei olnudki suurt peamurdmist. Jõudnud Hamburgi, vahetasin teaduskonda ja minust sai *õigusteaduskonna* tudeng.

Balti Ülikooli õigusteaduskonnas pidasin vastu mõne nädala. Kuulasin Karl Auna loenguid õigusfilosoofiast, küllastasin Nikolai Maimu ja paari läti-leedu õppejõu lugemisi, kuid leidsin peagi, et juura mulle ei istu. Verivärske tudengina polnud ma veel teadlik — või ei sõandanud endale tunnistada — et igasugune teadusega tegelemine on üks puruigav ning tüütu askeldus. Elulõpuni jääb meelde Ristikivi poolt kuskil kirjapandud analoogia saepuru-hunnikuga, millest läbipuremine on üks lootusetu ettevõtte. Seisin jälle küsimuse ees: mida õppida?

Nõndanimetatud juurastuudiumist on mul hilisemas elus küll mitmel juhul-puhul kasu tulnud. Vähemalt nii olen tavatsenud poolhummorikalt väita, kui olen jutustanud oma sekeldustest seaduse võimuga. Pärastsõjaaegsel Saksamaal oli üleemeelikul tudengil paar arusaamatust seaduse silmaga, Ameerikas on tulnud käia kohtus väidetud eksimustega liiklusmääruste vastu autojuhtimisel. Enamasti olen end puhtalt välja rääkinud. Ka praeguses professoriametis olen oma „juurastuudiumist“ abi saanud. Ameerika argielus on ju

legaalsed küsimused pidevalt päevakorral, kes paneb kellele jala taha, kes vaatab sulle viltu otsa . . . Ja kui on läinud suuremaks õiendamiseks, olen retooriliselt hüüatanud: „Ärge minuga vaielge, ma olen õppinud ülikoolis õigusteadust!“ Ime küll, niisugune hüüatus on nii mõnegi mehe suu sulgenud! Kuid ärgem üleliia hoobeligem, võimalikud kafkalikud protsessid võivad veel seista ees. . .

Mida õppida?

Arstiteadust! See elukutse on ikka paelunud eesti poegi ning tütreid Faehlmannist-Kreutzwaldist peale. Prestiizh ühiskonnas ja jõukas elu pealekauba! Siirdusingi arstiteaduskonna dekaani, lätlasest professori Vetra jutule. Kuid oh häda, dekaan Vetra oli kohe jutuajamise alguses

tõrjuv. Ei, meditsiinis pole enam vabu kohti, juba praegu on teaduskond liiga ülepaisutatud. Olin isegi märganud, et arstiteaduskond on täis rinnakaid neidusid kõigest kolmest balti rahvusest; iga teine kolmas, kes laagrivahel vastu tuli näis kandvat põues Hippokrates vannet.

Juurast olin ma loobunud ja ei kuulunud ühtegi teaduskonda. Aga kuhugi pidi kuuluma! Ilma kuulumata ei olnud õigust ei maisisupile ega voodikohale. Balti Ülikooli elamine-olemine Zoo barakk-laagris (nimi viitab kunagise loomaia asukohale) vastas ühele tavalisele põgenikelaagrile, kus elati UNNRA armust. Ainult selle vahega, et siin pidi iga laagrielanik olema ametlikult registreeritud kindlaks määratud õppealaga üliõpilane, või muu B.Ü. tegelane. Uut teaduskonda leidmata ähvardas mind Zoo laagrist väljajähtmine, lõppu mu embrüonaalsele tudengimängule, mille pillid alles häälestamata. . .

Vanasõna ütleb, et kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem. Häda? Abi? Noh, selle jätame ajaloo otsustada. Keegi kaastudeng sosistas kõrva ja andis nõu: keemia dekaan olevat sõbralik mees, proovi sinna! *Keemia*? Keskkooli keemiast olid vaid udused mälestused . . . sulfaat, tshiili salpeeter . . . õpetajateks kaks kena tädi (eri koolides). Ei mäletanud mingit inspiratsiooni, ei keemia definitsiooni.

Oma napile eelharidusele vaatamata seadsin sammud eestlasest keemia dekaani Voldemar Kirsi poole, kaasas põhimõtte, et küsija suu peale ei lööda. Balti Ülikooli õppejõud elasid samasugustes primitiivsetes tingimustes kui tudengidki, puubarakkides, enamasti mitmekesti toas, küljealuseks kahekordsed voodimoodi narid. Oli lõunatund. Too professorite barakk asus laagri keskel, aadress, st. toa number, oli teada. Käes hoidsin väikest sedelit, millele oli vaja dekaani allkirja. Koputasin, vist paar korda, enne kui keegi ümises „sisse“! Avasin ukse. Hämaravõitu toas lebasid professorid kahekordsetel naridel, ameerika sõduritekid peal, leiba lusse laskmas pärast kasinat einet lahja laagrisupi näol. Küsisin dekaan Kirsi järele. Ta voodi asuski kohe ukse kõrval

vasakut kätt. Kirss lamas teisel korrusel. Kui kuulis oma nime mainitavat, ajas ta end voodiäärele istukile, silmis vaevalt-märgatava uinakujälje kõrval lahke pilk. Seletasin lühidalt oma tuleku põhjuse ja ulatasin talle kaasavõetud paari tolli laiuse paberikese.

„Kas olete nõus mind keemiasse vastu võtma?“ Otsekohe tuli sõbralik vastus, „häämeelega, häämeelega“, ei küsimusi, ei arupärimist. Dekaan hüppas ülevalt voodist alla, astusime mõlemad akna all asuva suure laua juurde, tühjad supipotid lükati kõrvale, asetasin sedeli laua krobelinele pinnale ja dekaan kirjutab oma nime ettenähtud joone kohale — *accepted* (vastu võetud).

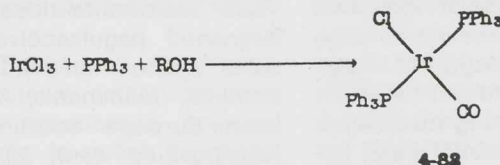
Toimetuse järeilmärkus

Lauri Vaska on saavutanud rahvusvahelise tunnustuse keemiliste ühendite sünteetilisemises ja keemiliste reaktsioonide avastamises ning nende tõlgenduses. Tema avastuste hulka kuulub üks sünteetiline ühend, $[\text{Ir}(\text{C}_1)(\text{CO})((\text{C}_6\text{H}_5)_3\text{P})_2]$ (1961), mis kannab tema nime, ja millel on olnud kaugeleulatuv mõju mitmele distsipliinile, nagu metallorgaaniline ja bioorgaaniline keemia, homogeenne ja heterogeenne katalüüs, ning metallikomplekside reversiivsed reaktsioonid vesiniku ja paljude teiste molekulidega. LV uurimistöö üheks tähtsamaks ja silmapaistvamaks tulemuseks kujunes hapnikku kandvate metallühendite avastamine (1963) ja nende olemuse määramine ning teoreetiline interpretatsioon. Neil ühendeil on seos hemoglobiiniga ja nende uurimise eesmärgiks kunstliku vere prepareerimine. „Vaska Compound“ e. „Vaska's Complex“ esineb tänapäeva keemia õpperaamatuis kui üks olulisemaid avastusi 20. sajandi teisel poolel. (Vt. juuresolev ofsetäratrükk Akio Yamamoto raamatust *Organotransition Metal Chemistry*, New York, 1986, lk. 135—36.)

LV sündis 7. mail 1925 Rakveres; alg- ja keskkooli omandas Nõmme, Tallinna ja Rakvere koolides; kõrgkoolitee kulges Balti, Göttingeni ja Texase (Ph.D., 1956) ülikoolides. Ta töötas fundamentaaluurijana Northwestern Ülikoolis (1956—57) ja Mellon Instituudis (1957—1964); alates a. 1964 on LV keemia professoriks Clarksoni Ülikoolis, Potsdamis, New Yorgi osariigis. Lauri Vaska kuulub Eesti Üliõpilaste Selts „Veljesto“ liikmeskonda.

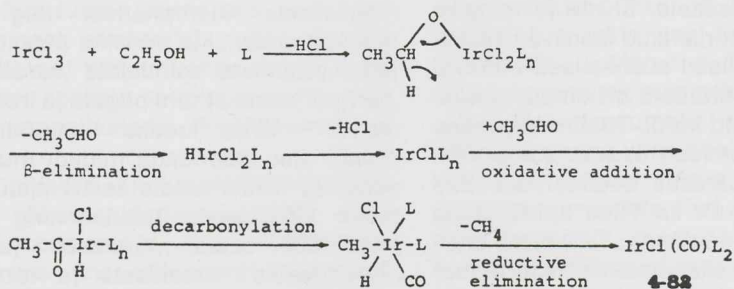
Intermezzo - The Discovery of Vaska's Complex

Among the many metal carbonyl complexes so far reported, Vaska's complex stands out, both for the variety of its reactions and for its historical significance in the development of the basic concepts of organotransition metal chemistry. The complex was discovered by Lauri Vaska when he was studying the reaction of IrCl_3 with triphenylphosphine in alcohol.⁷⁹

Although the formation of other hydride complexes such as $\text{IrHCl}_2(\text{PPh}_3)_2$ and $\text{IrH}_2\text{Cl}(\text{PPh}_3)_3$ had been reported, the formation of complex **4-82**, which has a carbonyl ligand, had been overlooked. Vaska and co-workers have firmly established by ^{14}C labeling that the CO ligand in the complex comes from the alcohol.

The precise route by which Vaska's complex is formed has not been clarified, but in terms of the elementary reactions to be discussed in Chapter 6, a plausible sequence is as follows.

The low-valent Ir(I) complex was soon shown to have an extensive chemistry, as summarized in Figure 6.20. It reacts, often reversibly, with addenda such as H_2 , RX , CO , acetylene, and O_2 to give either octahedral or penta-coordinated square pyramidal and trigonal bipyramidal complexes. The advent of Vaska's complex established the concepts of oxidative addition and reductive elimination in organotransition metal chemistry, concepts that have had a far-reaching impact on related fields such as catalytic chemistry and organic chemistry.

Kuigi kreeka filosoof Herakleitos arvas, et samasse jõkke ei ole võimalik astuda rohkem kui üksainus kord, tundub loomulikuna piitlikult kujutada Lääne-Euroopa kultuurikontinuiteeti just laia ja laisa vooluga jõena, millest iga loov isik võib tuukrina välja tuua niipalju traditsiooni kui ta heaks arvab või suudab. Ehk nagu väitis anglo-ameerika suurvaim T.S. Eliot, „ajalootaju kohustab inimest kirjutama mitte ainult omaenda põlvkonna tundega kontides, vaid ka tundega, et kogu euroopa kirjandus Homerosest peale . . . eksisteerib ühtses ajas ning moodustab ühtse korrastatud struktuuri.“¹ Eesti kirjanduse parnassile jõudnute kondid on harva tunnetatud dooria või atika meloodiaid. Võimalikuks erandiks tuleb aga pidada Eduard Vildet, kelle 1914. aastal esmakordselt lavastet näidend „Pisuhänd“ sisaldab üllatavalt tugevaid klassikalise, täpsemalt uus-atika komöödia sugemeid.

Kultuurikontinuiteedijões õngitsejad ei takerdu ka krampliku algupärasusenõude kammitsaisse, kuigi tänapäeval pannakse rõhku originaalsusele. Ei ole ju mingiks saladuseks, et kirjanikud laenavad eelkäijailt. Arhetüüpilised süzheelised motiivid ja tegelaste põhitüübid on olnud kasutusel loendamatu kordi. Tõeline algupärasus seisab peamiselt osavas ümbertöötuses ja isikupärasel detailistikus. See kehtib loomulikult ka Vilde kohta. Juba tema esimene näidend, „Tabamata ime“ (1913), sisaldab skandinaavlaste, eriti just Ibseni lavateoste motiive. Tema kolmandas ning ühtlasi viimases näidendis „Side“ (1917) võime peale Ibseni mõju märgata teatud sarnasust Kitzbergi „Kauka jumalaga“. „Pisuhännaga“ aga ammen das Vilde (kas teadlikult või mingi ebamäärase kondisurve ajal) olulisi dramaturgilisi tõekspidamisi antiiki tagasiulatuvast kultuuritraditsioonist. Tõuke sellesse sukeldumiseks võisid anda 1905. aastal Egiptuses leitud Menandrose uus-atika ehk nn. uue komöödia fragmendid. Uus komöödia oli muidugi tuntud roomlaste Plautuse ja Terentiuse tööde kaudu. Sellegipoolest tekitasid 1905. a. leiud sensatsiooni, sest Menandrose kreekakeelsed papüürid (millele leiti hiljem veel

lisa) on siiani jäänud ainsaiks meie ajastuni jõudnud uue komöödia ehtsaiks näiteiks. Abel Nagelmaa, kes on Eestis leiduvat arhiivmaterjali kasutades lähemalt uurinud Vilde kokkupuuteid varasema näitekirjandusega, ei registreeri oma ülevaates ühtegi Shakespeare'ist vanemat dramaturgi, aga ta on sunnit konstateerima, et me ei tea tegelikult kuigi palju Vilde teatrikontaktidest 1905. aastale järgnenud pagulaspõlve jooksul.² Just sellel ajastul, kui Vilde elas Zürichis, Berliinis, Münchenis, Viinis ja teistes Lääne-Euroopa suurlinnades, võinuks teatrihuvilise eesti ajalehemehe silm tabada arutlusi värskest päevakorda sattunud uus-atika komöödiast või vähemalt mõnd teadet Menandrose-leiust. Viibis ju Vilde põhiliselt saksa keelt kõnelevail mail, ning antiigi uurimine oli tollal eriti pädev just Saksamaal.

Kuigi nüüd vist lootusetult tõestamatu, on selline stsenaarium siiski ehk võimalik, kuna 1913. aastal, kui ta juba kirjutas „Pisuhända“, nimetab Vilde „Tabamata ime“ ilmumisele järgnenud poleemikale reageerides Aristophanest ning küsib: mis küll saab, „kui inimliku ühiskonna ja tema tüüpiliste esindajate ‚närusust‘ ja ‚narrust‘ enam ei tohi pilgata ja ironiseerida. . .?“³ Vihje kreeka komöödiale ei pruugi siin tähendada midagi muud kui seda, et Vilde tundis teatri ajalugu (ta reisis 1903. aastal Itaalias ning mainis juba 1886. aastal „Virulases“ ja 1888. „Postimehes“ kreeklaste ja roomlaste saavutusi näitemängu alal), ent me lahkume oletustevallast niipea kui vaatleme lähemalt Kopenhaagenis kirjutet „Pisuhänna“ tegevust ja tegelasi.

Enne aga kui asume seda teostama, määratleksime paar kvalifitseerivat üldistust. Esiteks. Uue komöödia omapärasusi kirjeldades ei ole siin otstarbekohane hakata vahet tegema Menandrose, Plautuse ega Terentiuse näidendite vahel. (Esimeseks teadaolevaks teatrietenduseks Eestis, muide, oli Terentiuse „Andria“, mille saksasoost Tallinna koolipoisid esitasid, muidugi ladina keeles, aastal 1529.) Samuti jätame kõrvale meie mitteolulised uue komöödia koostisosad, nagu näiteks tegevuse toimumise tänaval,

intriigi sagedase keerlemise kurtisaani ümber jne. Terminoloogiagi suhtes pole mõtet peenutseda. Mõningad siin tarvitusele võetavad oskussõnad pärinevad kreeka teatrist, teised on ladinakeelsed. Ühesõnaga, käesolev lähenemiskatse „Pisuhänna“ dramaturgiale kasutab nime- tust „uus komöödia“ selle termini kõige laiemas ja üldtuntumas mõistes, nii nagu Vilde võinuks sellest mitte-eriteadlasena aru saada.

Teiseks. Kuna „Pisuhänna“ miljööl ega väringul ei näi olevat palju ühist uue komöödia *välis*te tunnustega, ja kuna näidendi põhiintriig ja puänt pärinevad Vilde 1892. a. lühijutust „Kuidas saadakse miljonäriks“, võib järgnev analüüs tundu- da pisut võõrana, nagu oleks tõepoo- lest iga kriitik — Piibehele sõnadega — „tennü... esi omale ‚Pisuhänna‘ ja arvust[ab] palehigin sedä“.⁴ Vilde ironi- seerib selle lausega muu hulgas retsen- sendiametit, mida tal endalgi oli vahete- vahel vaja pidada. Piibehele järgmine repliik, mis tegeleb „toote sügavama mõistmise[ga]“, viib meid aga tagasi kriitika õige tuuma juurde, mis, nagu draa- maloomingki, ammendab materjali meile juba tuttavast kultuurikontinuiteedi jöest. Seepärast peaksid ka allpool esitet mõt- ted aitama paljastada „Pisuhänna“ süva- struktuuri.

Arhetüüpiliseks uue komöödia sündmus- tikuks võime pidada tegevust, mille jooksul noormeest ja neidu köitvale armu- vahekorrale ühe või teise asjaosalise irisev ning tihtipeale ahne isa mitmesu- guseid tõkkeid veeretab. Pärast süzheelisi keerdkäike, tavaliselt välja nuputet kavala orja poolt, saab tütarlaps tagasi oma hea nime või noormees suurema summa raha, mis võimaldab neil abielluda. Nagu märgib meie sajandi nimekamaid kriiti- kuid Northrop Frye, nihkub seega näiden- di sümboolne raskuspunkt välistamiselt omaksvõtmisele ja tüki kangelane lülitub „pruudikleitide ja rahatähtede rõõmsal sahal“ ühiskonda.⁵ Just sellisele põhistruktuurile ongi rajat Vilde „Pisu- händ“.

Tiit Piibehele, andekas, ent kodukooli- õpetaja ja kirjanikuna maailma silmis „puupaljas poiss“ (lk. 33), armub suuräri-

mehe Vestmani nooremisse tütresse Laurasse, kes omakorda on kiindunud temasse esimesest kohtumishetkest saa- dik, kui noormees päästis neiu täna- vanurga tagant sõõstva auto eest, mis „tuiskaj[s]... täie iiliga [Laura] poole nagu näljane hunt!“ (lk. 11) Piibehele tun- nistuse järgi võiksid nad abielluda ilma Laura isa nõusolekuta, ja kaasavara ega pärandus ei ole neile ka oluline, aga Tiit muretseb oma tulevase naise materiaalse heaolu pärast ning lihtsalt ei taha jätta kõike seda varandust Laura õele Matildele ja tema mehele, Ludvig Sanderile. Nälli- selt ületamatuks takistuseks noorte õnne teostumisel osutub vana Vestmani vastu- seis Piibehele-taolisele kosilasele. Mõrs- jaisa arvamuse võtab kokku Sander järgmises kõneluses Piibehelega:

„Sina aga kui kodukoolmeistriks ja sulemeheks — kui *luuletaja*, vennas, kelle profession ei maksa vana Vestmani silmis mitte rohkem kui leierkastimehe või palaganiveiderdaja oma, — kuidas tahad *sina* eesmärgile jõuda! Liiatigi nüüd, kus vanamees näeb, et ta esimese väiga mööda pükse on saanud! *Kahte* luuletajat ei võta see mees ilma peal perekonda... Ma usun, Tiit, kui sa oma kosjajutuga tema ette astud — ta pistab sulle sõna lausumata rubla näppu ja tähendab peaga ukse poole.“ (lk. 33)

Vestmani kujus leidis 1914. aastal *Päevalehe* arvustaja Karl Menning saksa lustmängude „koomilise isa“ jooni. Aastal 1973 ilmunud mahuka Vilde mono- graafia autor Villem Altoa lisab, et Vest- manil „on kahtlemata ka maailmakirjan- duses (mitte ainult saksa omas!) käibel oleva põikpäise pruudiisa jooni — nagu... Piibehelele olevat leidliku kosija omi“.⁶ Arvan, et võime astuda veel ühe sammu, otsimaks kultuurikontinuiteedi- jõe põhjamudast „Pisuhänna“ nii meie- lähedaselt realistlike tegelaste vahe- mereäärset päritolu — või „juuri“, nagu nüüd on kombeks ütelda.

Vestmani maalt linna tulnud sajandivahe- tuse eestlase rinnus tuksub uuest kom-öödiast pärit „vanamehe“ ehk *senexi* süda. Athena õökulli silmadega Piibehele isikus koonduvad armunud noormees, siin juba täisealiseks saanud *adulescens*,

ja eriti silmatorkavalt kaval ori ehk *servus dolosus*, kes Vestmani enese rahadega Laurale kosja tuleb ja sealjuures tulevase äia „esimese oina[na].. puhtaks niidab“ (lk. 45). Põhiliselt sama võtet kasutab ka Plautus oma „Persas“ ja pisut kaudsemal kujul „Pseudoluses“; kallima vabaksostmist võõra rahaga esineb klassikalises komöödias mujalgi. Nagu paljudes uus-atika naljamängudes — ning meie Kaval-Antsu ja Vanapagana lugudes — tõmbab siin sulane ehk ori peremehel naha üle kõrvade, millist pööret Vilde väljendab rahva keelepruuki läinud ütlusega „Kord on Vestman all ja Piibeheht peal — kord Piibeheht all ja Vestman peal“ (lk. 45). Teisedki osalised pärinevad samast allikast. Laura, kelle kassil on ladinakeelne nimi Auroora, on ilmselt neitsilik *virgo*. Matilde esindab siin majaema ehk *matronat*. Toatüdruk Liinale kuulub *ancilla* pisiroll. Sander, nagu Piibehehtki, on koondkuju. Temas leiame tubli annuse kavalat orja, sest Sander on see, kes viib tegelikult täide Piibehehe mõtte „rakendada ‚Pisuhända‘ . . . kosjavankri ette“ (lk. 36). Sander muutub hetkeks isegi Piibehehe teisikuks, kui ta kirjeldab Vestmanile kuidas ta sõitis koos „võistlejaga“ Peterburi maju ostma. See lühike seletus ennetab kolmekümne kuue aasta võrra Eugène Ionesco kuulsat kahe inimese teineteise leidmise stseeni näidendis „Kiilaspäine lauljatar“:

„Pole ka mõni igapäevane võistleja, kes meile selle vingerpussi mängis [ütleb Sander], vaid keegi, kelle ees saladusi ei ole, kes näib vanakavala endaga ühenduses seisvat. — Ja mõtle, papa: me sõidame *ühes* rongis — istume *ühes* vagunis ja *ühel* istmel — ajame kogu tee teineteisega sõbralikult juttu!“ (lk. 42)

Aga Sander on ka rahalaenuaja (*trapezita* või *danista*), teatud mõttes parasilt ning eelkõige variant hooplevast sõdurist ehk *miles gloriosusest*. Sõjatandri asemel võitleb ta aga ebakindlal ja reetlikul kodurindel.

Insener Sanderi kokkulangenud ehitused on teeninud temale nii äia kui naise põlastuse, ja ta püüab oma au päästa kirjani-kuna. Hooplemine loomingulise tööga ajab ta lõplikult lõksu. Juba Matilde

kosilasena pühendas ta oma tulevasele laenat luuletusi. Nüüd peab ta auahne naise käsul kolme kuu jooksul lõpetama aastaid teeseldud usinusega kirjutet romaani, millest aga pole valminud ühtegi lehekülge. Kui Piibehehe käsikirjaline teos toob Sanderile Kirjandusseltsi esimese auhinna (millest ilma jäämine „Tabamata ime“ puhul ajendaski Vildet kõne all olevat näidendit kirjutama), puhub ta enast enne lõhki minemist veelgi rohkem täis:

„Kõik see kiidukahin ei üllatanud mind ju sugugi [ütleb Sander]; ma ei kahelnud kunagi, et minu raamat saab laineidlöövaks sündmuseks. Sest kui Ludvig Sander istub lauda ja ütleb: ma *kirjutan* midagi — siis *kirjutab* Ludvig Sander midagi!“ (lk. 26)

Kreeka teatris anti selliselt ärplevale petturile ja teistele naljamängus esinevaile telgasile erilised nimetused (ühte neist kohtame tänapäeval isegi eestikeelse sõnana). Lühikeses ja äärmiselt skemaatilises tekstis, mille autoriks mõned eriteadlased peavad Aristotelest ning mida tuntakse Coislinianuse traktaadi nime all, jaguneb komöödia tegelaskond kolmeks põhitüübiks: narrid, hooplejad ja teesklejad. Teeskleja, kellele pandi nimeks *eiron* ehk ironiseerija, aga mitte tähenduses „pilkaja“, vaid „skeptiliselt suhtuja“ (kust tulebki meie sõna „iroonia“), varjas oma oskust ja jõudu ning lõi näidendi lõpuks hooplejat ehk *alazoni*. Kolmanda peaosali-sena esineb narr ehk *bomolochos*.⁷

„Pisuhänna“ tegelaskond peab kinni samast jaotusest. Tuntud eesti poliitika-tegelase ja New Yorgis *Uut Ilma* toimetanud Peeter Speegi järele loodud, murrakut kõnelev, päevalilleaseemneid näriv, veidralt riietat, kohmakas, kuid visa ja andekas Piibeheht teeskleb võimetust. Sanderile näib ta „leierkastimehe[na]“ ja „palaganiveiderdaja[na]“ (lk. 33). Vilde kirjeldab teda lavale ilmudes täieliku *eironina*: „Piibeheht *paistab* kohmetuna, . . . aga — ta . . . ilmutab *kindlat kavatsust*“ (lk. 12; minu kursiivid, M.V.). Ta vallutabki mitmeti naeruväärse Vestmani, kes on näiteks valmis oma tütart telefoni teel võhivõõrale mehele sokutama, ja hoopleva ning oma võimeid ülehindava *alazoni* meenutava

Sanderi, keda ta nimetab „argpüks[iks]“ (lk. 40), nagu oleks siin tegu tõelise *miles gloriosusega*. Et Vilde nägi Homerosele vihjavad Piibelehte, kes tahab oma „õnesüskä äiapapa Skyllast ja Charybdisest mööda“ juhtida (lk. 34), positiivse tegelasena, ilmneb tema 1914. a. kirjast Eduard Virgole, kus ta kurdab, et K. A. Hindrey ei mõistvat „Pisuhända“: „Tema arust on minu Piibeleht kah suur kelm — „kõlbeline“ kaabakas, nagu Laipman ütleks!“⁸ Kaabakaks ei saa me Piibelehte küll kutsuda. Kriukamees peab ta aga kui *eiron* olema.

Paralleelselt meeste võitlusega kulgeb „Pisuhänna“ naiste tegevuslik areng. Marta Sillaots, kes muidu mõistab Vilde naistegelasi paremini kui paljud meessoost kriitikud, eksib siiski pahemat jalga kergesti lonkava Laura iseloomustega. Sillaots väidab, et Laura (kelle nimi ja füüsiline defekt, muide, aimavad ette Tennessee Williamsi kuulsat neidu „Klaasmenazheriis“) on „alistuv ümmardaja“: „see selgub ta suhetest õega, kellele ta pompaduuri ja kindad kätte toob, kelle käsutamist ning tõrelemist ta pikameelselt kannatab“.⁹ Sillaots tabab siin ainult osa Laura hingeelust ning ajab segamini pinnapealse tegevuse. Laura ei too õele mitte pääkatet ja kindaid (Matildel on kübar juba peas kui ta lavale ilmub), vaid *rahakoti* ja kindad. Ja kui Matilide saadab ta kalosse tooma, vastab Laura otustavalt „Ei!“ (lk. 8) ning lahkub rahulikult toast. Välise veaga, ent seesmiselt kindel Laura, kes näib vaid mängivat „alistuva ümmardaja“ ehk orja osa, võidab mitte ainult selles etteastes, vaid ka tegevuse lõppedes oma tõusiklikult õnna ning tüüpilist *alazoni* kehastava õe.

Vaatamata Coislinianuse traktaadile, ei kuulu *eironi* ja *alazoni* vahekorid ainuüksi komöödiasse. Seda võib rakendada ka kurbmängu lahtimõtestamisel, kuna Aristoteles kasutab samu termineid — ja *bomolochost* — *Eetika* teise raamatu seitsmendas peatükis, kus ta käsitleb inimest üldiselt, eritledes tema häid ja halbu omadusi, ning väidab, et tõepärasuse kaheks äärmuseks tuleb pidada liialdavat hooplemist ja alavääristavat ironiat. Püüaksime seepärast ära tunda *eironi* ja

alazoni siltide taga seisvaid tegelasi Vilde esiknäidendis „Tabamata ime“, mida võib nimetada traagiliseks draamaks. Mõnele kommentaatorile näib, et see on Lilli, kes oma lauakõnega hävitab Leo Saalepi.¹⁰ Tegelikult on see aga „päikesenaine“ Eeva Marland, kelle apollonlikult kaine hinnang, et ta ei tabanud Leo klaverimängus imet, purustab Saalepi ülespuhut ja kahtlustevaba interpredikarjääri, millele järgneb kunstniku kurvalt dionüoslik hullumeelsus. *Eironi* esindab siin Eeva. Lilli mängib pigem teisejärgu hooplejat. Tema ärplemine on küll nähtavam kui Saalepi oma, aga sellel puudub demonile sõrme ulatanud muusiku hingeline sügavus. Vilde annab Saalepile ka sümboolsed narrikuljused, aga tõelist tola kehastab „Tabamata imes“ tolleaegne eesti kultuuripublik, nagu näiteks daam, kes ütleb Saalepi mängu olevat teda halvanud ristluist ja eriti too härra, kes aina deklareerib kuidas kunstnik klahvidel mässas!

„Side“ peakonflikt areneb isa ja poja, Hans ja Voldemar Ilvese vahel, kus ka nõrgem lõpuks võidab tugevama, mis avab tee noortele abiellumiseks, aga see kõik sünnib „linna-Antsu“ egoismiga vürtsitet südametunnistuse ja üldsegi mitte Voldemari kavalsuse sunnil. Määravaks teguriks osutub siin vana Ilvese arusaam, et veri on siiski paksem kui sapp. Narri osa veeretab Vilde oma viimases näidendis Agnes Schönfeldti võistleja, proua Kurvitsa lihavatele õlgadele. Kuivõrd lopsakat veiderdajakuju see saksastunud linnamamsli karikatuur välja kannatab ilmneb pisiseigast seoses 1981. a. New Yorgi Eesti Teatri „Side“ lavastusega. Proovide ajal komistas üks näitlejaist tekstiga ning ütles „proua Kurvitsa“ asemel „proua Kõrvits“. Rezhissöör Urmas Kärner tajus eksituse koomilist potentsiaali ning jättis vea parandamata, lisades üheainsa sõnaga uue mõõtme volüümidega lihunikulese lavalisel kujundamisel. Vilde draamaloomingu kõige täisverelisemaks *bomolochoseks* tuleb aga pidada vana Vestmani. On ju ka tema sädelev narriroll ainus, mille Vilde lõi pesuehtsa komöödia jaoks. Narri mängimine — ka tõsistes tükikides, nagu näiteks „Kuningas Learis“ — viib

meid tagasi näitemängu, eriti komöödia sünni juurde. Kuna Vilde valis oma tuntuima lavastuse peakujundiks (osaliselt küll Kitzbergi „Libahundi“ eeskujul) rahvapärismusliku krati ehk pisuhänna, mille variant „puuk“ viitab sugulusele Shakespeare'i Puckiga „Suveöö unenäos“, leiame „Pisuhännas“ mitte niivõrd „kodanluse kiskjamoraali“ või „võitlus[t] progressiivse ühiskondliku mõtte levitamise eest“, nagu seda hindab nüüdisaegne kriitika,¹¹ vaid lihtsalt vahemereäärse viljakusriituse eesti variandi, mis tegeleb uue võiduga vana üle ning looduse ja inimese igavese uuestisünniga. Just sellest kõneleb meile ka uus-atika komöödia, milles näib juurduvat Vilde näidendi süvstruktuur.

Paar aastat enne „Pisuhänna“ kirjutamist elas Vilde lühemat aega New Yorgis. Kuigi Ühendriigid talle ei meeldinud, poetas ta kahel korral näidendisse ameerikaliku väljendi „*all right!*“ (lk. 16, 35). Ja kui Sander selgitab Vestmanile Piibelehe ärilisi plaane, kiidab ta varjat muigega ameerika ehitustehnika rakendamist Maarjamaal:

„Tema plaan on umbes seesama, mis sinulgi, kuid võrdlematu suurem, julgem, ja seejuures poole odavam! ... Ameerika süsteem. — Kõige uuem. Ehitustehnika viimane sõna. — Muidugi raudkonstruktsioon. — Vähe tööd, vähe materjali. — Ja mis peasi. . . : õhku — õhku, papa, — õhk ei maksa midagi — — ühe sõnaga: esimene eesti pilvelõhkuja — viiekümne versta peale ümberringi näha!“ (lk. 43—44)

Piibelehe äriajamisest ei tule midagi välja. Terve see manööver oli ju mõeldud Laura kosimiseks. Vilde „Pisuhänd“ jääb aga püsima eesti näitekirjandusse pilvelõhkujana, mis eestlase silmale on tõepoolest kaugele näha. Kuna näidend on nüüd ilmunas ingliskeelses tõlkes Ameerika Ühendriikides (Waveland Pressi kirjastusel), tahaks loota, et sealt omakorda midagi niriseb ka läänekultuuri kontinuiteedijõkke.

Märkused

¹ T. S. Eliot. „Traditsioon ja individuaalne talent“. *Valik esseid*. Koost. ja tõlk.

Jaak Rähesoo. Tallinn, 1973, lk. 12.

² Abel Nagelmaa. „Eduard Vilde teatrist ja näitekirjandusest“. *Vaateid Vilde elusse*. Koost. Jaan Toomla. Tallinn, 1965, lk. 92.

³ Eduard Vilde. *Artikleid ja kirju*. Tallinn, 1957, lk. 183. Tsiteerit artikkel ilmus *Päevalehes*, 28. ja 29. I (10. ja 11. II) 1913.

⁴ Eduard Vilde. *Pisuhänd*. Tallinn, 1982, lk. 31. Järgnevad viited on antud sulgudes artikli tekstis.

⁵ Northrop Frye. *Anatomy of Criticism*. Princeton University Press, 1971, lk. 44. Uue komöödia osas vt. George E. Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*. Princeton University Press, 1971, eriti peatükid II ja IX.

⁶ Villem Alttoa. *Eduard Vilde sõnameistrina*. Tallinn, 1973, lk. 393. Menningu osas vt. sealsamas.

⁷ Coislinianuse traktaati käsitleb põhjalikult Richard Janko. *Aristotle on Comedy*. University of California Press, 1984. Klassikalise komöödia põhitüüpe eristab ka Francis M. Cornford. *The Origin of Attic Comedy*. Cambridge University Press, 1934. Aristoteelse draamateooriaga, eriti mis hõlmab komöödiat, tegeleb fantaasiarikkalt itaalia semiootik Umberto Eco 1980. a. ilmunud romaanis *Il nome della rosa*.

⁸ Vilde. *Artikleid ja kirju*, lk. 504.

⁹ Marta Sillaots. *Eduard Vilde naistüübid*. Tartu, 1925, lk. 38.

¹⁰ Vt. näiteks Alttoa, lk. 360.

¹¹ Karl Mihkla. *Eduard Vilde elu ja looming*. Tallinn, 1972, lk. 396. Alttoa, lk. 396.

(Andres Langemets, sündinud 9. III 1948 Rapla rajoonis, lõpetas Tallinnas 42. Keskkooli. Aastatel 1966—70 töötas lihttöölisena, algkooliõpetajana ja tehnikuna ning tegi läbi sõjaväeteenistuse. Õppis 1970—75 Tartu Riiklikus Ülikoolis eesti keelt ja kirjandust. Pärast ülikooli lõpetamist oli kultuurilehe „Sirp ja Vasar“ korrespondent ja alates 1976 ajakirja „Keel ja Kirjandus“ kirjandusteooria ja kriitika osakonna toimetaja. Septembris 1987 valiti Kirjanike Liidu juhatuse poolt ajakirja „Looming“ peatoimetajaks, millise kohal asus tööle jaanuaris 1988. Alates 1970. aastate keskpaigast hakkas A. Langemets silma paistma uut kirjanduspölvkonda esindava kriitikuna. Luuletajana debüteeris 1965. On avaldanud luulekogud „Omadus“ (1981) ja „Üleminekud“ (1987), viimase eest sai J. Smuuli nimelise aastapreemia. Toim.)

Avalikustamine Eestis ei ilmne vist kuskil märgatavamalt, kui kultuuri- ja kirjandusväljaannete veergudel. Küllastades Eestit mai lõpus 1988 otsustan teha visiidi *Loomingu* toimetuse Kirjanike Majas Tallinnas. Lähen sinna umbes kella kümne paiku hommikul. Toimetajate kabinettide ukseid on aga veel kinni ja oma töölauda tagant leian sedapuhku vaid sekretäri Aino Tennovi, kadunud kirjaniku Endel Tennovi lese. Temalt siis kuulengi, et palju enne keskpäeva ei maksa toimetuse rahvast oodata — eriti nüüd, kus toimetajate aega hõivavad igasugused põnevad koosolekud ja muud nõupidamised. „Meil on väga huvitavad ajad“, ütleb proua Tennov rõõmsalt. „Igasuguseid huvitavaid materjale saadetakse nüüd sisse, küll te varsti loete.“

Kas järgmisel või ülejärgmisel päeval istun aga siiski vastamisi peatoimetaja Andres Langemetsaga, kes on auhindu saanud luuletaja ja ütlebki kohe, et kõige parema meelega pühenduks ta loometööle, aga mis parata, kui ajad nõuavad praegu teistsugust tegevust. Üks päev nädalas on tal aga siiski reserveeritud oma muusale. Olles küsinud, kas tohib vestlust helilindistada ja saanud kiirelt jaatava vastuse, lülitangi masina käima. Järgnev on helilindilt täpselt mahakirjutatud tekst, mille edastas otse helisalvestusest Eestisse ka „Ameerika Hääle“ eestikeelne saade. (Ka selleks küsisin muidugi Langemetsa nõusoleku.) Vahele on lisatud (sulgudes) vaid mõne teose ja näidendi pealkirjad ja üks mõtteline lõik, mis on samuti märgitud.

Peatoimetaja Langemets, kuidas on glasnost mõju avaldanud kirjandusele, kirjastamisele ja loominguvabadusele Eestis?

Tänaseks päevaks võib öelda, et ikka on mõju avaldanud. Ma usun, et seda on „Loomingu“ lugejad ja eesti kirjanduse jälgijad ka raja taga kahtlemata märganud, et ühte-teist on muutunud ja muutunud ikkagi aususe, tõe ja avameelsuse suunas. Loomulikult mingisugused piirid eksisteerivad. Eksisteerib, ütleme, puht sõjaline tsensuur. Need tingimused ei ole kuskile kaotatud. Mäletatavasti võttis ju Gorbatsšov ka ise omaks, et meil selline asi on ja nähtavasti ei või öelda, et see kuidagi originaalne oleks, et kuskil mujal maailmas selliseid asju ei oleks ja tehtaks. Aga meil tavapärase tsensuuri, nii ütelda sõjasaladuse varjamise sildi all tehti tegelikult aastakümneid sellist ideoloogilist rookimistööd ajakirjanduses, et kadusid eriarvamused praktiliselt ära. Ajakirjandus oli lihtsalt puhas propaganda tööriist. Nähtavasti olete märganud, et Nõukogude parteijuhid on kasutanud ja kasutavad järjest intensiivsemalt väljendit „sotsialistlik pluralism“. Selle mõiste sisu on esialgu meile võibolla ebamäärane, sest ühepartei süsteemis on selline pluralism ebamäärane määratlus. Pluralism tähendaks ikkagi poliitilist pluralismi. See tähendaks ka erinevaid poliitilisi vaateid, erinevaid poliitilisi vaateid, mida küll esialgu ei ole, aga mulle tundub, et ei ole võimatu ka nende ilmumine mingisuguse lähema aja jooksul. Eestis on näiteks kujunemas praegu välja täiesti selge poliitiline liikumine Rahvarinde nime all. Samasuguseid ettepanekuid on vene ajakirjanduses lugeda olnud. Nad ei ole küll tegudes nii kaugelt jõudnud kui meie.

Kuidas on olukord Lätis ja Leedus. Kas on seal umbes samasugused arengud nagu toimuvad praegu Eestis?

Ma tunnen väga vähe Lāti ja Leedu olukorda. Mul on asetäitja, leedu keelest tõlkija Mihkel Loodus, kes oma tähelepanekuid on mulle edasi andnud ja öelnud, et Eestis olukord siiski tunduvalt erineb praegu Lāti ja Leedu olukordadest. See tähendab, et me oleme selles avameelsuses ja ka tegudes võibolla kaugemale jõudnud, eriti Leeduga võrreldes. Lāti kohta ma ei oska öelda.

Meie Välis-Eestis märkasime kõigepealt suurt muutust kui ilmus *Loomingu* veergudel Heino Klige romaan *Maria Siberimaal*. See nagu tekitas mingi pöörangu. Kas oli suuri raskusi saada luba selle teose avaldamiseks?

Noh vaadake, sel ajal kui see teos ilmus, oli siin veel eelmine toimetaja Kalle Kurg ja seega ma

pean selle teose ilmumist toleaeegse toime- tuse, selle kogu koosseisu saavutuseks. Mina olen ehk ise natuke ehk selle uue ajastu sün- nitus siin toimetuses, terves selles Nõukogude riigis esimene valitud toimetaja, pealegi veel parteitu. Sellist praktikat ei ole varem olnud. Peatoimetajad on üldiselt nomenklatuurset määratud ülevalt poolt. Nii et seda teenet ei saa ma kuidagi enda peale võtta. Ma arvan, et Kiige romaani ilmumine oli oluline asi. Küllap aga autor oleks praeguste võimaluste korral nii mõndagi asja teisiti kirjutanud. Meie kohalik eesti kriitika ei ole seda romaani mitte ka väga suure hurraaga vastu võtnud. On peetud seda isegi leebeks. Sest praegu on näiteks vene kir- janduses selliseid teoseid avaldatud, milles stalinistlike koleduste, hirmutegude ja repres- sioonide kujutamine on julgem ja julmem.

Näiteks Rõbakovi Arbati lapsed?

Jah, neid on nüüd hulgi tulnud. On Platonovi seisnud käsikirjad, on Bulgakovit, on Rõbakov jah. Mihhail Dudintsevi „Valged rõivad“ ja Beki romaan. Need on kõik väga tõsised. Nad on küll publitsistlikud. Osa on aga ka kunstiasemelt lausa vapustavad.

Kas Loomingule tuleb nüüd palju käsikirju sis- se, mis seisid aastaid laualaegastes ilma et neid oleks saanud avaldada?

Kahjuks ei tule. Jah, vene paksud ajakirjad praegu elavad sellest ja võidavad tohtu hulga lugejaskonda. Nende tiraazhid on väga suureks läinud. Meil Eestis ei ole kuhjunud selliseid ilu- kirjanduslikke teoseid sellisel määral, et nad oleksid nüüd võtta ja sisse panna. Võibolla Kiige romaan ja Valtoni pikk romaan („Masen- dus ja lootus“), millest me katkendeid andsime kolmes esimeses selle aasta numbris, on ehk ühed vähesed. Meil olid trükiolud ikkagi natuke vabamad ühest küljest, võrreldes suurte Moskva kirjastustega, ja teisest küljest — eks autorite endi mingi ettevaatus on kah mõju avaldanud. Varasematel aegadel lihtsalt ei kir- jutatud palju lausahtlitesse, mida sealt oleks nüüd võtta. Mõningad märgid siiski on. On näiteks Rein Saluri („Minek“) ja Jaan Kruusvalli („Pilvede värvid“, „Vaikuse vallamaja“) näiden- did. Inimesed on tulnud oma ettevaatlikkusest välja ja kirjutanud mälestusi ning meenutusi noist aegadest. Küll on aga meil võtta, ja mida kavatseme ka pikalt ja jätkuvalt anda, inimeste mälestusi. Siin on juba üht-teist tulnud. Meil on Muinsuskaitse Selts asutatud. Nemad korjavad lausa rahva hulgast selliseid mälestusi ja palu- vad, et inimesed paneksid kirja oma meenutusi.

Oleme saanud võrdlemisi põnevaid asju. Veel kõike välja käia ei taha, võibolla mõne avalda- mise pärast tuleb võidelda ja ei taha seepärast liiga palju vekseid anda. Tõenäoselt peaks see ka paljudele väliseestlastele huvi pakkuma.

Kuidas tsenseerimine praegu tegelikult toi- mub. Kas juba käsikirjas või tagantjärele, siis kui see on juba trükitud?

No tsenseerijaks on peamiselt peatoimetaja ise, sest ainus, kes midagi kärbib või välja jätab, on tegelikult selles mehanismis toimetaja. Teised on nõuandjad meil.

Kas ka Partei Keskkomitee ei vaata järele, mida kirjutatakse?

Jah, ikka vaatab. Nemad kah vastutavad. See on nende otsene töökohustus ja kui kellegi karistamiseks läheb mingisuguse lubamata as- ja ilmumise pärast, on selge, et vastutavad ülemused. Ka toimetaja muidugi. Aga selle poole aasta jooksul, mis ma olen siin toimetu- ses peatoimetaja olnud, peab üttele, et on õn- nestunud suhteliselt normaalsetele kokkule- petele jõuda. Noh, sellised asjad on ju poliitili- sed tavaliselt ja mingisugune kauplemine ja tingimine ju käib.

(Eestis on hakatud pagulaskirjandusest nüüd juttu tegema, raamatuid ja ajakirju retsenseeri- magi. Öeldakse, et eksisteerib vaid üks eesti kirjandus, üksainus ühine kirjanduspuu, mille ühed oksavõrsed on Eestis ja teised Välis- Eestis. Siinpool on neid, kes seda aastaid tagasi ütlesid. Näiteks Mana veergudel kirjutas H. Grabbi juba a. 1966: „Vahesein kodumaa ja pagulaskirjanduse vahel on kahanemas, vaata- mata nende tagurlikele jõududele mõlemal pool, kes veel ikka kramplikke katseid teevad vaheseinte alalhoidmiseks. Lõppude-lõpuks on ikkagi olemas ainult üks eesti kirjandus — ükstapuha kus see siis on kirjutatud või trükitud.“ Paguluses loeti Kodu-Eesti kirjan- dust ja võeti selle kohta ka sõna, ilma et Eestis võimud oleks lubanud samaga vastata. Sellest mõtteliinist tulenes mu järgmine küsimus.)

Te olete hakanud silda ehitama Välis-Eesti kir- janduse ja kirjanikega. See on samuti uus nähe. Kavatsete seda jätkata?

Kavatseme seda kindlasti jätkata. See on üks olulisi praegusi tegutsemisüüdi. Mitte ainult meie toimetuses, vaid selle eest võitlevad ka teised toimetused, mis meil on, nagu „Viker- kaar“, „Sirp ja Vasar“, ning mõned muud väl-

jaanded võibolla veel. See on ju eesti kirjandus, suur osa eesti kultuurist ja täiesti ilmne on poliitilistel põhjustel tekkinud suur lõhe selle rahva kahe osa vahel, kellest suurem lugejaskond on kahtlemata Kodu-Eestis, eks ole „Ulguestlased“, nagu meil siin kohtumisel öeldi. Nad ise tarvitasid seda väljendit. Ma ei mäleta, kes tookord seda väljendit „ulguestlane“ soovitas kasutada. Ma veel pakkusin sinna kõrvale „Umb-Eesti“, s.t. Kodu-Eesti, et oleks nagu samas stiilis. Aga nüüd „ulgu“ ja „umb“ vastandeid enam teravalt ei esine ja ma arvan, et eesti lugejaskond — kohalik, kes siin Eestis on, oleks väga tänulik kui ta saaks tutvuda selle kirjandusega. Meil on ka raamatukogudes leiduvad vähesed pagulaskirjanduse teoste eksemplarid tehtud viimasel ajal — mõne kuu jooksul — suures hulgas kättesaadavamaks. Sinna pääseb lugema. Muidugi, seal on füüsiliselt neid eksemplare niivõrd vähe, et raamatukogutöötajail on väike hirm, et need loetakse narmasteks või varastatakse ära, nagu ikka kipub raamatukogudes mõnikord juhtuma. Nii et see osa väliskirjandusest on tingimata tarvis kodueestlaste juurde tuua. Siin muidugi ajakiri ei saa palju ära teha. Me saame luuletusi avaldada. Me oleme kirjavahetusse astunud mitmete juhtivate kirjanikega, väga soodsaid vastuseid saanud ja üht-teist püüdnud juba avaldada. Näiteks retsenseerinud oleme „Loomingus“ kõiki sel aastal ilmunud pagulaskirjanduse teoseid, vähemalt üritanud sedavõrd kui meil õnnestub raamatuid kätte saada. Ja teine oluline suund, mis nüüd ka pagulasi ehk huvitab on see, et oleme sellest jõhkra hoiakust Eesti Vabariigi ja selleaegse kultuuri suhtes üritanud üle saada. Meil on kasvanud mitu põlve noori üles, kellele see osa eesti kultuurist on jäänud kättesaamatuks. Mitte küll kõik. Ilukirjandusest on osa ikka kättesaadav olnud. Aga siin peaksid edaspidi põhitoõ kirjastused ära tegema Suur hulk raamatuid tuleks välja anda. Tutvustavate artiklitega saame me natuke julgustada kirjastusi ja anda informatsiooni, mida me näiteks tegime oma artiklis pagulaskirjanduse üle.

Kas te vaatate optimistlikult tulevikku?

Ma ei oska ütelda ... Ma ütlesin: eestlase loomus on alati skeptik olla ja ülisuurt optimismi ei ole ma suuteline esindama. Aga ma arvan, et kui on mingid poliitilised võimalused, tunnused avameelsemaks ja poliitiliselt mitmekülgsemaks eluks, siis võimalused tuleb ära kasutada. Nende kasutamata jätmine oleks kuritegu.

Andres Langemets

Rudolf Paris, Eevi End. *Kunsti leksikon*. Stockholm, Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut, 1986. 331 lk.

On hea, et eesti keeles ilmub aegajalt nn. kapi-
taalteoseid. Mõtlen nende all teaduslikke või
üldhariduslikke ülevaate- või teatmeteoseid,
millede lugejaskond on mõne puhul ehk vähe-
ne, aga kultuuriline tähtsus suur. Üks selline
teos on *Kunsti leksikon*, mida hakkas koosta-
ma juba mõnda aega tagasi Rudolf Paris, en-
dine „Pallase“ õppejõud, viljakas kunstipublit-
sist ja *Eesti entsüklopeedia* kunstiosakonna
toimetaja. Tema surmaga a. 1973 Lääne-
Saksamaal jäi aga ettevõtetud töö lõpetamata.
Tööd jätkas ja viis lõpule kunstiloolane ja kriitik
Eevi End.

Kõigepealt võib nentida, et leksikonide
koostamine on üks rängemaid vaimutöid, mis
peale suurte eriteadmiste ja mitmekülgse
keeleoskuse nõuab erakordset sitkust, püsi-
vust ja entusiasmi. Kuigi lehekülgede arvult ei
ole see raamat just kõige kapitaalsem, sisaldab
see ometi üllatavalt palju. Väliseestlaste ma-
janduslik kandepind ei võimaldanud kõiki
autorite ambitsioone läbi viia, teisest küljest
on aga võimatu seda sorti teosele kindlaid piire
tõmmata — raamatut võinuks ju tuhande
leheküljeni paisutada, kui ressursse leidunuks.
Tuleb rõhutada, et see ei ole biograafiline
leksikon, ega ka mitte kunstiajalooliselt üles
seatud, vaid kunsti *oskussõnastik*. Mõni ar-
vustaja pole seda printsiipi tähele pannud ja on
nurisenud puuduste üle, mis teose plaani ei
kuulu.

Maali, skulptuuri, graafika, arhitektuuri ja
tarbekunsti terminid on antud mitte ainult ees-
ti, vaid ka inglise, prantsuse, saksa ja rootsi
keeles, millele järgneb iga märksõna eestikeel-
ne seletus. Teose lõpus on märksõnade regist-
rid inglise, prantsuse, saksa ja rootsi keeles.
See võimaldab teose kasutamist ka nendest
võõrkeeltest lähtudes kui nende nelja keele ja
eesti keele kunstiterminoloogilist sõnaraama-
tut, mida tõlkijatel või muidu asjahuvilistel tar-
vis on, kui tahetakse võõrkeelsetele terminitele
eestikeelset vastet otsida.

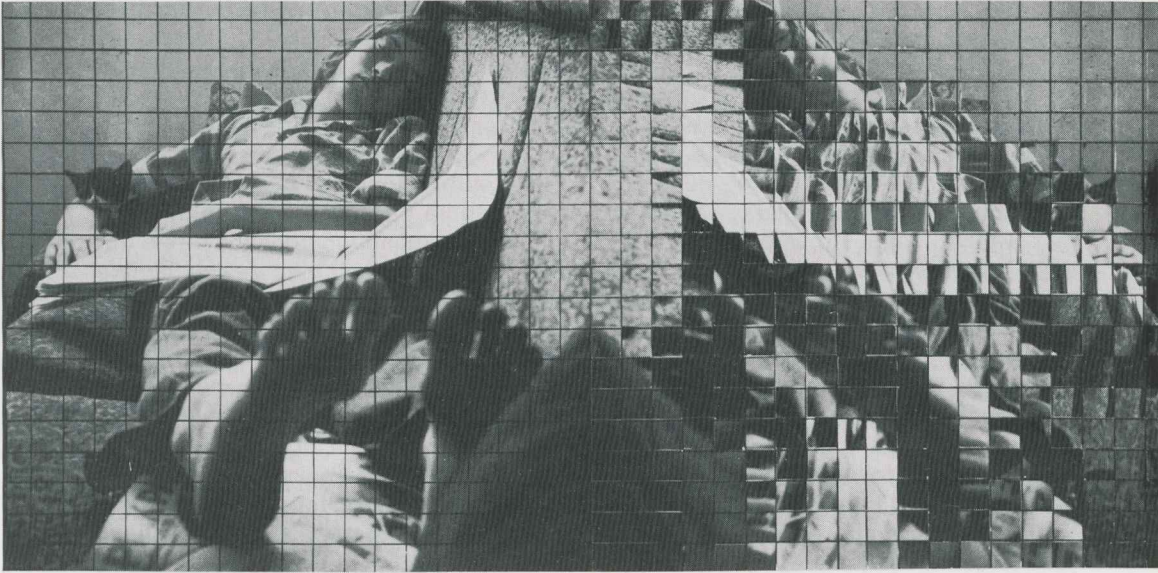
Kuidas selle imposantse töö eest autorite
vahel teeneid jagada, seda teised muidugi ei
tea. Ilmne on, et Eevi End on käsitlenud
uuemaid mõisteid, samuti on tema poolt korra-
lik rootsikeelne osakond ja nähtavasti kogu

teose trükivalmis seadmine. Aga see polegi
tähtis, kiitust jätkub mõlemaile! E. Endi
eessõnast selgub huvitav tõik, et R. Paris on va-
jaduse korral ise loonud eestikeelseid termi-
neid — näit. *kellakandmik* (*belfry*, raamistik
kiriku- või kellatornis), *täksurimärk* (kiviraudu-
rimärk, meistrimärk).

Põhiliselt ma ei ole kriitiline tüüp, vaid rohkem
kergestivaimustuv, pole tähenärija, vaid jagan
meelsamini kiitust. Ometi nõuab retsensendi
eetika, et kus viga näed laita, seal tuleb seda
mainida. Muidugi ei ole ma ka kodus kõigil
aladel, mida leksikon hõlmab. Näit. tekstiil-
tehnikas tean hädavaevu, mis on ristpiste, aga
mis on *labane kude*, seda õppisin alles leksi-
konist. Mida ma arvan mõnevõrra tundvat, on
maali- ja teatrtehnik. Peamiselt neist sektori-
test toongi mõned märkused.

Sõna *emulsioon* puhul on antud selle kasutus-
viis, kuid mõiste ise on defineerimata, nimelt et
see on kahe vedeliku või vedeliku ja tahkaine
segu, kus osised omavahel keemiliselt ei ühine
(näit. lõuendi kruntvärvi puhul värnits ja vesi).
Värnitsa mõiste ise vajab täpsustamist. Eesti
keeles tähendab see lihtsalt keedetud linaõli,
rootsi k. *kokt linolja*. Teistes keeltes vastab vär-
nits rohkem lakitaoliste ainetele, nagu rootsi
fernissa. Mõningad sõnad tunduvad ülearus-
tena, nagu *auditorium* ja *dimensioon*, mõnel
pole teadupärast kunstilist seost — *hacienda*.
Kivi-, pronksi- ja rauaaega on dateeritud Põhja-
Euroopat arvestades, seda aga mainimata.
Kultuuri hällimail algasid pronksi- ja rauaaeg
oma pooltuhat aastat varem.

Teatrikunstile pilku heites torkab silma, et
puudub tsentraalne termin *stsenograafia*. See
on võrdlemisi uus sõna, võeti rahvusvaheliselt
kasutusele umbes 30 a. tagasi. Kuivõrd seda
Eestis kasutatakse, pole mul teada, Rootsisis on
see igatahes täiesti läbi lõõnud, Saksas esineb
paralleelselt endise *Dekorationmalereiga*. Va-
jadus sellise uussõna järele oli akuutne, sest
dekoratsioon ja *dekoraator* võivad tähendada
palju muud kui teatrimaalimist, resp. -maalijat.
Sedasi võib märkusi, korrigeerimisi, õiendusi
teha üsna palju ja on ka tehtud teiste poolt.
Tihtipeale on tegemist vaieldavate eriarvamus-
tega, mitte vigadega. Ja muidugi on väga lihtne
autoritele ette heita, miks see või teine mõiste
puudub leksikonis. Isiklikult ei leia ma põhjust
sel moel aega viita. Oleks raamat ka poole
paksem, oleks ikkagi midagi välja jäänud. Selle
asemel on tulusam lugeda leksikoni enesehari-

Olev Muska
Geomeetriline peegeldus
Fotomontaazh, 1978

mise sihiga või sõnavara rikastamiseks. Kas lugeja teab, mis on *kohrutus* või *jõudejalg* ja *tugijalg*? *Klaasoterdus* või *küütlemä* või *kaaristu*? *Või* *vuuk* või *ulgkivi* või *karika kabi*? Mis vahe on *savi* ja *sauve* vahel? Ei ma püüagi siin seletust anda. *Kunsti leksikon* seletab nii-kuinii lahkelt ära.

Üks imelik sõna on *molbert* (ingl. k. *easel*). Seda selle poolest, et ma pole kunagi kuulnud eesti kunstnike seda sõna igapäevases elus kasutatavat. Küll esineb see aegajalt kirjanduses, näit. Hindrey kunstnikunovellides. Praktilises elus olen kuulnud ainult saksa laensõna *stahvelei*. Võib-olla oleks siin vaja uussõna. Leksikonis esinev *tugim* tundub liiga üldsõnalisena. Apostlitest ja pühakutest on mitmes seoses juttu. Oleks võinud ehk meenutada, et Püha Luukas on kunstnike kaitsepühak.

Kõike kokku võttes on mul hea meel seda raamatut kõigiti kõigile soovitada. Ülaltoodud ääremärkused ei vähenda teose väärtust ja tähtsust eesti kultuurielus, olgu kodumaal või siin välismaal.

OLEV MUSKA on sündinud Sydneys 18. detsembril 1953. Lõpetanud sealsamas Riikliku Kunstikooli maalikunstniku diplomiga ja Randwicki Tehnikakolledzhi graafilise kujunduse alal. Töötanud reklaamiagentuuride kunstilise direktorina. Praegu vabakutseline maali, disainer, foto- ja filmikunstnik. Osalenud Austraalia ja eestlase kunstinäitustel ja sai X Austraalia Eesti Päevade kunstinäitusel auhinna prima taiese, maali „Ruudu teotamine“ eest. Ta on viljelenud kaasaegseid kunsti-suundi popkunstist kontseptuaalse kunsti ja fotorealismini. Siin reprodutseeritud „Geomeetrilise peegelduse“ efekt on saavutatud pöörates peegelduse igat üksikut ruutu 90 kraadi, kusjuures ruudud on jäetud täielikku vastavusse algpildiga.

Olev Muska on ka muusik, kes on loonud ja esitanud eelkõige elektroonilist muusikat. Tal on valminud mitmed heliplaadid ja kassetid. Ta on seadnud kooridele Veljo Tormise runoviise ja komponerinud elektroonilist muusikat Hando Runneli sõnadele. Olev Muska on Sydneys aastal 1986 asutatud eestlaste noorema põlvkonna muusika-ansambli KIRI-UU algatajaks. Nii kunstis kui muusikas taotleb ta vanaaegse rahvakultuuriloomingu töötlemist moodsa kunsti vormides.

New Yorgi vanima ja tuntuima avangard-teatri, La Mama E.T.C. üheks mällusööbivamaks etenduseks viimase veerandsajandi jooksul võib pidada Andrei Serbani lavastet Euripidese „Trooja naise“, mis tugines ritualistlikule liikumisele ja kreekakeelsele leelutamisele, ning mida allakirjutanu käis omal ajal vaatamas tookord siin viibiva Jaan Krossiga. Veebruaris 1988 esitas samas rühmitus La Mama direktriksi Ellen Stewarti loodud ja lavastet teatritüki „Oidipuse muistend“, milles kaasa mängis eestitar Marika Blossfeldt.

Nagu Serbangi, rajas Stewart oma lavastuse tantsule ja häälsusule (osaliselt Elizabeth Swadose seades), matkides seega oletatavat klassikalise teatri esitusviisi. Serbani rezhii esines aga Artaud' julmuseteatri sugemeid, mis vormisid küllaltki shokeeriva lavalise dünaamika, kuigi Krossi arust oleks vaenlase vägede sissemarssi ja Trooja naiste küüditamist võinud näidata veelgi tooremalt. Ellen Stewarti lavastus jättis seevastu palju taltsama mulje.

Sellegipoolest sisaldas „Oidipuse muistend“ tabavaid lavalisi hetki ja omapäraseid tegelaste iseloomustusi, nagu koori viljakusriitusele sarnanev hobusetants, jumalanna Hera pidev tegelemine peos hoiatud kivikestega ning tumelilla huulepulga ja sulgedega alatasa sisese sfinks. Kui Oidipus esitas püüti küsimusi oma päritolu kohta, leelutas koor kreekakeelse „isa“ (*pater*) esimest silpi korrates traagilist laulu, mis kujunes üllatavaks vastandiks Mozarti „Võluflöödi“ koomilisele „Pa-Pa-Pa-Pa-Pa-Pa-Papagena/Papageno!“ duetile.

Süzheeliselt käsitles Stewarti tükk peamiselt Sophoklese näidendi tegevusele eelneva sündmustiku käiku, keskendudes nimategelase esivanematega seot needuise ilmutamisele ning esitades muude vähetuntud Oidipuse muistendi koostisosade kõrval kuningas Laiose homoseksualismi. Ent seal ei puudunud ka sellised obligatoorsed stseenid, nagu lokaste enesetapp, kui ta tajus, et ta mees on tegelikult ta poeg, ning Oidipuse enesevigastamine silmade väljatorkamise teel. Tantsitarina tuntud Marika Blossfeldt

esines kõnealusel lavastusel kooriliikmena, Hera poolt Oidipust kiusama saadet fuuriana ning Aphroditena. Viimane etteaste kujunes eriti ilmekaks. Riieatuna punasesse ja kulda, ning kandes pikka blonde juustega parukat, laskus Blossfeldt tõelise *dea ex machina*'na La Mama suure saali lakke tehtud avausest köit mööda mängupõrandale, tantsis hurmavalt ja erootiliselt ning osales seejärel stiliseerit orgias.

Osaledes aprillis 1988 Torontos peetud Õpetatud Eesti Seltsi 150. a. juubelpidustuste vaimses orgias, ei võimaldand kahepäevane tihe kava rohkem kui ühtainsat kõrvalepõiget sealseisse teatreisse, mis tol momendil pakkusid enam kui 40 lavastust. Antud olukorras langes valik Tarragoni Teatritele, sest selle kunstiliseks juhiks on eestlane Ürjo Kareda.

Kareda, kes on olnud Kanada suurima päevalehe, *The Toronto Star*'i teatrikriitikuks ning Stratfordi Shakespeare'i-pidustuste dramaturgiks, kutsuti 1982. aastal Toronto kaalukaima draamateatri direktoriks. Kahe saali ja kolme stuudioga töötav Tarragoni Teater, mis asutati 1970, seadis oma sihiks Kanada näitekirjanike arendamise ja nende tööde lavastamise. Sama põhimõtte järgi tegutseb ilmselt ka Kareda, sest Tarragoni suures saalis etendus parajasti kanadalase Don Hannah' uusim näidend „Maailma vähjapealinnas“ (*In the Lobster Capital of the World*).

Teos käsitleb inimvahekordi perekonnas, mille üks poegadest on omasooihar. Kirjanik oli andnud tegevusele küllaldast psühholoogilist pinget, rezhii (Andy McKim) osutus mõjuvaks ning näitlejaskond sukeldus tegelastevahelistesse intriigidesse laitmatu realismiga. Kareda, kes loeb ligi 500 verivärsket käsikirja aastas, avastas Hannah neli aastat tagasi, ja „Vähjapealinn“ on selle autori kuues Tarragonis esitet näidend.

Tarragoni Teater on lavastand ümmarguselt 90 Kanada algupärandit. Ühes neist, George Walkeri „Teadus ja hullumeelsus“, mängis kaasa ka Toronto ja New Yorgi eesti lavadelt tuntud näitleja Alar Aedma.

See, et rahvusvahelise mainega rootsi rezhissöör Ingmar Bergman oli kord abielus eestlannaga ja poetas ühte oma filmi eestikeelseid sõnu, või et ühes teises tema filmis mängis kaasa rida eesti näitlejaid — see ei tähenda veel, et peaksime temast siin juttu tegema. Küll aga sunnib meid selleks Bergmani suurepärase visuaalse maagiaga lavastet „Hamlet“, millega Stockholmi Kuninglik Draamateater andis juunis 1988 külalistetendusi New Yorgis.

Kuna Shakespeare'i tuntuima näidendi traagiline tegevus johtub nii Hamleti arusaamast, et ta isa ei surnud loomuliku surma kui äratundmisest, et ta ema on olnud vaid näivalt vooreslik, alustab Bergman õigustatult esimest õukonnastseeni kuninga ja kuninganna-vahelise suguaktiga. Selline allteksti ilmsiks toomine aitab pealtvaatajail mõista miks Hamlet hüüab „Oo, hukatuslik naine!“ ning lõpetab järsult armuvahekorra Opheliaga. Bergmani lavastuses sündis viimane eriti toorelt, ent täiesti loogiliselt, tänu üldisele rezhiiilisele kontseptsioonile, mis lõi verepilastusliku vahekorra Ophelia ja tema venna vahel (nii nagu Hamleti ja Horatio sõprust võis pidada homoerootiliseks), lasi kuningal püherdada voodis joobnud rändnäitlejatariga, andis hullund Ophelia kätte lilled asemele suuri raudnaelu, nihutas „Olla või mitte olla“ monoloogi näillejate etteastesse ning saatis kuninga tapmise hetkel Hamletile appi tema isa vaimu.

Kui õukondlastest stiliseerit liikumisega koori vormimine lisas lavastusele kreeka kurbmängule omase paratamatuse tunde, siis mõningate tegelaste hiiliv laval püsimine stseenides, kus neil ei ole dialoogi, tugevdas lahtirulluva tegevuse üldist pahaendelisust, mis kulmineerus Fortinbrase futuristliku sõjaväe metsiku sissetungiga näidendi lõpul. Mitte ainult ei lasknud diktaatorlik Fortinbras tappa Horatio (toiming, mis ei esine küll tekstiraamatus, ent tundus siin loomulikuna), vaid kui sõdalased täristasid püstolkuulipildujaid ja nende hiigelsuurtest käsiraadiotest hakkas kostma kõrvulukustav ning

jälk rokkmuusika, tunnetasid saalisolejad — ja seda täiesti füüsiliselt — et Hamleti surmaga on jäädavalt kadund tükike tsiviliseerit maailma.

Poola teatriteoreetik Jan Kott kirjutas kord raamatu *Shakespeare, meie kaasaegne*. Inglise rezhissööri Peter Brooki märkimisväärsed Shakespeare'i-lavastused võlgnesid palju selles teoses esinevale mõttekäikudele. Kus asuvad Ingmar Bergmani inspiratsiooniallikad, seda me ei tea, aga Stockholmi Kuningliku Draamateatri suurepärase ansambli mäng (Hamletit kehastas erilise jõulisusega Peter Stormare) ja Bergmani lavaline geenius on järjekordselt teinud Shakespeare'ist meie kaasaegse.

Elmar Maripuu ingliskeelne „Armujook“ (*Love Potion*), millest on „Teatrikroonikas“ varem juttu olnud, tuli 22. juunil 1988 kordusetendusena lavale New Yorgi *Off Off Broadwayl* asuva *Double Image Theatre*'i lühinäidendite festivalil. Seekordseks lavastajaks oli Linda Pakri ning osi mängisid Heli Kivilaht ja Elmar Maripuu.

1988. a. tähistatakse Austraalias esimeste valgete asukate siia mandrile saabumise 200-a. juubelit. Kavandatakse ja ehitatakse imposantseid *Bicentenary* rajatise, mille pidulik avamine on ette nähtud juubeli puhul. Kogu eelolev aasta on täidetud mitmesuguste hiigelürituste ja rahvapüüdistustega, Brisbane'is toimuvast maailmanäitusest EXPO 88 kuni Melbourne'i eestlaste ülemaailmse ESTO 88 festivalini välja. Ainult Austraalia pärismaalased protesteerivad juubeldamise vastu, sest neile tähendas Inglise kolonisatsioon ju maa kaotust ja rahva hävingut. Vaieldakse, kas *Terra Australis* tõesti oli *terra nullus*, kui Inglise kapten James Cook selle 1770. a. oma kuninga valduseks kuulutas. Valitsuses kaalutakse nüüd tagantjärelegi mingi lepingu sõlmimist ja vähemalt osa maa-aladest algelanike järglastele tagastamist.

Lõunamandri asustamine valgetega algas 26. jaanuaril 1788, mil pärast 252 päeva kestnud merereisi Inglismaalt praegusesse Sydney lahte saabus 11-st alusest koosnev nn. „Esimene laevastik“. Kaldale pandi 1030 inimest, neist 736 karistusvangi. Ülejäänud olid valvesõdurid ja halduspersonal. 26. jaanuar — *Australia Day* — on nüüd riigipühaks.

Eestlased on põline meresõitja rahvas. Millal jõudsid nemad esmakordselt Austraaliasse?

Arvan, et vastus sellele küsimusele on nüüd olemas. Küllap lõplikult on kindlaks tehtud nende eestimaalaste (tõenäoselt eestlaste) nimed, kes esimestena astusid *Terra Australise* pinnale.

Juba kolmveerand sajandit enne seda, kui kapten Cook mandri idaranniku ametlikult avastas ja kaardistas, sooritas Hollandi kapten Willem de Vlamingh Hollandi Ida-India kompanii ülesandel uurimisretke salapärase Lõunamandri (algelt Uus-Hollandiks nimetatud) läänepoolsele rannikule. Esimesel jõulupühal 1696 ilmus silmapiirile maa kaldajoon. Neli päeva hiljem jäädi ankrusse saarel, mille Vlamingh nimetas säääl elunevate kummaliste kukkurloomade järgi Rottnest'i saareks. 5. jaanuaril 1697 maabuti maismaal, kus pan-

di toime mõõtmisi ja kaardistati ranna-joon. Seni tundmata floora ja fauna isendite kogumiseks rännati kuni 80 kilomeetri kaugusele sisemaale. Luigejõeks nimetatud jõel nähti esmakordselt musti luiki, kellest varem oli kuulnud vaid muinasjutudes.

Vlaminghi laeva rahvusvahelise meeskonna munsterrollis on kirjas järgmised nimed:

Barent Jansz, madrus Tallinnast;
Martinus Styphen, seersant Tallinnast;
Christian Clajus, alamkapral Tartust;
Carel Hindrick Kriel, sõdur Liivimaalt.
Hollandipärasele nimekirjutusele vaatamata on küllaldaselt põhjust neid kaugeid mereretklejaid eestlasteks arvata. Munsterrollis on kirjas veel kolm nime, kelle kodukohtadena on märgitud asulad praeguses Lätis. Eesti- ja Liivimaa kuulusid tol ajal Rootsi kuningriigi külge. Teame, et 17. sajandi teisel poolel teenis Rootsi sõjavägedes eestlasi. Seega on ka võimalik, et sõdade vaheajal mõni neist sõdureist ja meremeestest sattus Eesti sadamaid tihti külastanud hollandi laevadele ja võis astuda Hollandi Ida-India kompanii teenistusse. Võibolla saavad geneaoloogid Eestis siia mõningat valgust heita.

18. sajandi jooksul allutati Baltikum Vene keisririigile. Kohalik aadel astus tsaari teenistusse. Ja sajandi lõpukümnendil ilmus maailmameredele Eestimaalt pärit noorte meresõitjate ja maadeavastajate pleaad, kes oma nimed jäädvustas ka globoose Austraalia-poolsele küljele.

Mitmed neist teenisid vabatahtlikena Inglise mereväes, paistes silma admiral Nelsoni juhtimisel peetud merelahinguis Napoleoni ja tema liitlaste vastu. Hagudis sündinud Adam Johann v. Krusensterni eluloost loeme veel, et juba ca 1797. aastal kohtus ta Kalkuttas liivimaalase Torkleriga, kes Vaikse Ookeani randade hea tundjana soovitas avada meritsi kaubatee Hiinasse. Aastail 1803—06 juhatas ki Krusenstern esimest Vene ümbermaailma-ekspeditsiooni, möödudes Austraalia põhjarannikust. Uus-Lõuna-Walesi kuberner King oli saanud käsu teha kõik tema abistamiseks ja vastuvõtuks Sydney.

Oodati asjata, sest Krusenstern pööras otsad põhjakaarde.

Esimese Vene lipu all sõitva laeva tõi Sydney sadamasse hoopis kapten Ludwig v. Hagemester, nagu Krusensterngi Tallinna Toomkooli kasvandik ja paljude merelahingute kangelane mitmel maailmamerel. Tema nime kannab üks saar Vaikses Ookeanis.

Saaremaa mees Fabian Gottlieb v. Bellingshausen, kes esimesena silmas Antarktilise jäist rannikut ja avastas 29 saart, viibis Sydneys koguni kahel korral. Muuseas sooritas ta ratsaretke alles mõni aasta varem läbitavaks tehtud Sinimägedesse ning pani kirja oma tähelepanekud Sydney sunnitöölaliste koloonia ja selle ümbruses kohatud pärismaalaste kohta. Bellingshauseni 1819—21. a. valmistatud Vaikse Ookeani merekaardid olid nii täpsed, et Briti Admiraliteet kasutas neid kuni käesoleva sajandi kolmekümnendate aastateni. Lääne-Antarktilisega külgnev meri on nimetatud Bellingshauseni mereks.

Otto v. Kotzebue, kuulsa näitekirjaniku Tallinnas sündinud poeg, sooritas Lõunamere piirkonda kaks teaduslikku uurimisretke, milles osales nimekaid loodusteadlasi Tartu ülikoolist. Ühe kaasasolnu, Pärnu arsti Johann Friedrich Eschscholtzi järgi on nimetatud Lääne-Austraalia maastikule värvikust andev kevadlill *eschscholtzia*. On teada, et neil avastusretkeil osales alamvæelaste ja madrustena ka eesti talurahva poegi.

Kui Bellingshausen 1820. a. Sydneyt külastas, koosnes Austraalia elanikkond umbes 300 000-st pärismaalasest ja 33 500-st valgest, kellest 25 500 olid vangid. Kakskümmend aastat hiljem oli valgete arv tõusnud 190 000-ni, needki valdavas enamikus kas sunnitöölised, nende valvurid või emantsipistid — endised vangid. Austraalia oli veel ikka Inglismaa Siberiks, kust põgenemine oli raske. Siis aga levis kulutulena erutav uudis: Austraalias oli leitud kulda!

Kullapalavik haaras inimesi ja kannustas neid kohale sõitma kogu maailmast. Laevad jäid sadamaisse tühjalt seisma,

sest meeskonnad jooksid kullaväljadele, kust leiti kuni mitmekümnekiloseid kamaikaid. Rahvaarv kolmekordistus mõne aastaga ja kasvas üha. Toimus sotsiaalne revolutsioon. Kullaleiud töid Austraaliasse rahvast, ettevõtlikkust ja jõukust. Sajandi lõpuks jõudis Austraalia elatustasemelt esimeste maade hulka maailmas.

Tol perioodil hakkas Austraaliasse saabuma ka üksikuid eesti päritoluga sisserändajaid. Peeter Lindsaare kogutud andmeil (MK 13.11.85) on nimeliselt teada 11 möödunud sajandil saabujat. Üks esimesi oli Tallinnast pärit 30-aastane Karl Botsman, elukutselt sepp, kes maabus Melbourne'is 1852. a. Alles 1905. a. revolutsiooni järellainetused töid Austraaliasse arvukamalt eestlasi. 1912. a. paiku loendati neid siin 200—300 piires. Asutati esimesed eesti seltsid Sydneys (1912) ja Melbourne'is (1914). Sydney selts „Lõunamaa“ lagunes Esimese maailmasõja päevil, kuid Melbourne'i Eesti Ühingu „Kodu“ tegevus on kestnud tänini, kulmineerudes eelseisva ESTO 88 korraldamisega. Praegu tohiks see ühing olla vanimaks eesti ühiskondlikuks organisatsiooniks üldse.

(järgneb)

Arvo Mägi. Aeg kirju ei kuluta. Vaatlusi kirjandusest ja ajaloo- st. Lund, EKK, 1986. 255 lk.

Kirjandusteadlane ja prosaist Arvo Mägi on möödunud aastakümnete jooksul kirjutanud rohkesti esseesid ja ülevaateid eesti kirjandusest ja kirjanikest ning raamatuarvustusi. See ulatuslik, aga sageli pikemas perspektiivis unustusse jääma kippuv töö väärinuks ja vajanuks juba ammugi erikogumiku väljaandmist. Paraku pagulasoludes pole see nii kergesti lahendatav. Nüüd lõpeks siiski ilmunud valimik A. Mägi sellelaadsetest artiklitest tõestab oma vajalikkust, sest paljud ta kirjutised on algrü- kis kujunenud raskelt kättesaadavaks.

Esmalt mainigem sissejuhatavaid ülevaateid pagulasajastu silmapaistvate teoste nagu ta enda koostatud kahekõitelisele antoloogiale *Eesti lüürika* (1959) ning G. Suitsu (1963), H. Adamsoni (1963) ja H. Visnapuu (1964) kogutud luuletustele. Need on põhjalikud ülevaated ja uurimused, millega luuletajate looming tehakse lugejale mõistetavaks ja lähedaseks.

Teise valikukategooriasse kuuluvad eseed Tammsaarest, Gailitist ja Vihalemmast. Arutlus Tammsaare elu mõttest ja tõest pärineb ajast enne pagulust (ilmunud *Postimehes* 1942) ja „Dostojevski, Thomas Mann, Tammsaare“ ilmus algselt ajakirjas *Sõna* (1946). Ühes artiklis vaatleb Mägi noort Gailitit, mis oli vajalik Gailiti romaani *Muinasmaa* uustrüki väljaandmise puhul (1965). Pikem Gailiti loominguga analüüs ilmus koguteoses *August Gailit 1891—1960*, mis anti välja mälestusteosena pärast kirjaniku surma. Nende suurte eesti kirjanike käsitlused on olulised, kuna neid on kodumaal kohandatud nõukogude sotsialistliku realismi mõõtudele. Juubelikirjutuses Arno Vihalemma 60. sünnipäeva puhul antakse pädev ülevaade poeedi loomingust, kelle A. Mägi asetab Arbujate lähikonda.

A. Mägi on olnud pagulaskirjanduse viljaka- maid ja juhtivamaid kriitikuid, kes aastaküm- neid on andnud omapoolseid seisukohti jooksvalt ilmuvatele kirjandusteostele. Sellest zhanrist on kogumikku valitud neli retsen- siooni K. Ristikivi, K. Lepiku, I. Jaksi ja Helga Nõu teostele. Valik on kahetsusväärsest väike A. Mägi ulatusliku ja tänuväärse arvustajatöö taustal. Kanada tuntumaid kirjanikke Margaret Atwood on ütelnud (ajakirjas *World Literature Today*), et „kriitiku töö pole mitte kirjanikule öelda, mida teha, vaid rääkida lugejale, mida ta on teinud“. Nii on ka A. Mägi oma ülesandest aru saanud.

Neljanda liigi kogumiku artiklitest moodusta- vad üldisemad analüüsid ülevaated nagu

„soomepoiste“ osast eesti kirjanduses, „Eesti kirjanduse eeldustest siin ja seal“ (1965) ning „Uuemast kodumaisest eepikast“ (1973) ja teine samasugune sealsest lüürikast (1974), mis mõlemad tutvustavad kodumaa kirjandust objektiivsest aspektist ja lähtudes kirjandusli- kust kvaliteedist. Neid lugedes tekkis vajadus, et selliseid ülevaateid kodumaa kirjandusest pidanuks hiljemgi keegi kirjandusteadlane kir- jutama, et laiemalt oleks teada, kes seal mida teeb ja milliste tulemustega.

Sellekõrval on A. Mägi haardesse mahtunud vaatlus „Soome eepika põhihoovusi“ (1965) ja ülevaade rahvusvahelise tudengilaulu ajaloost. Sellega jõuamegi kirjandusest ajalooteema juurde. Leiame kirjutise „Talu eestluse aren- gus“, mis algselt ilmus pilditeoses *Eesti talu*, meenutuslik „Tartu tagantjärele“ ja konspek- tiivne „Eesti kultuuriloo põhijooni“. Valimiku viimane artikkel „Euroopa maailmas“ on välja- võtte A. Mägi raamatust *Euroopa rahvaste aja- raamat* (1984).

Kogu teos annab tõhusa ülevaate Arvo Mägi — kirjaniku, näitekirjaniku ja luuletaja neljandast pärisalast, mis seni oli laiali eriteostes ja ajakir- jade veergudel. Lugejale on antud olulist ma- terjali eesti kirjanduse autorite ja nende loo- mingu analüüsiks ja mõistmiseks. Need artik- lid on eriti olulised ajal, kui kodumaal tehakse katseid pagulaskirjanikele koha leidmiseks üldises eesti kirjandusloos.

Nagu kirjanikuna, on A. Mägi ka kriitiku ja kir- jandusloolasena elava keelepruugi ja kaasaela- mist võimaldava stiiliga. Ta artiklid on loetavad kõigile. Mõne kirjutamisest on mitukümmend aastat möödunud, aga võime tõdeda pealkirja valiku õigsust — „Aeg kirju ei kuluta“.

Ivar Ivask. *Tänusõnu.*
Lund, EKK, 1987. 71 lk.

Ivar Ivask. *Baltic Elegies.*
Norman, 1987. 16 lk.

*Kolmkümmend aastat tagasi tekkis / mu esime-
ne eesti luuletus*, ütleb Ivar Ivask 1987. aastal
kirjutatud luuletuses „Isiklikku“. See juhib tä-
helepanu asjaolule, et luuletamist alustas eesti-
läti segaabiellust sündinud poeet oma vanema-
te kodukeeles, saksa keeles, sest ei osanud
ju isa lätit, ega ema eestit.

Tsüklis „Riia-raamatust“ siirdubki luuletaja
tagasi oma lapsepõlvelinna ja lapsepõlveko-
dusse. Need luuletused on paralleeliks ta eel-
misele kogule *Verandaraamat*, milles elustusid
samal ajal veedetud suved Rõngus:

*See maja Kooli tänav 13, Riias
oli talle kodu, kodusaar,
kuhu võis naasta talvelumes koolist
või sügiseti, taskud pungil kastaneid,
kuid suvel mitte kunagi:
sest suved olid Eesti päralt alati,
veranda kutsus Rõngu maile meid.*

Tänusõnu on Ivaski seitsmes eestikeelne luu-
lerraamat, või õigemini kaheksas, kui kaasa ar-
vame kümme aastat tagasi tiitli all *Elukogu* il-
munud kogutud luuletused. Eestikeelsed luu-
letused on kirjutatud aastatel 1980—87. Nende
kõrval leiame kogust pika inglise keeles kirju-
tatud tsükli „Balti eleegiad“, eesti keelde
tõlgituna luuletaja abikaasa Astrid Ivaski
lätikeelseid luuletusi ja hispaania keelest
ümbert panduna mehhiko kirjaniku Octavio Pazi
luuletuse, mille see nimekas autor kirjutas oma
Oklahoma külaskäigu mälestuseks „Ivarile ja
Astridile“. Rohkelt leiame luuletusi Soome
teemal, mis on ka varem Ivaskit hõivanud. Need
on kirjutatud suvepuhkustel viibides, mille
sagedust näitab möödunud aastast pärinev
„Viisteist suve Soomes“. Luulepudemeid on ka
teistelt reisdelt, nagu kaheosaline, inimelu ja
-saatuse üle mõtisklev „Lissaboni fado“. Ei
puudu ka omas kodus, Normani ülikoolilinnas
Oklahomas, tunnetatud ja kirja pandud värsid.
Tsiteerin riimidelt teadlikult-südamlikult va-
namoodse, kujunditelt aga uudse neliku:

*Õõ taskust tõuseb päike
nii nagu kuldne taskukell.
Maailm on saamas teise läike,
vaid kõrv veel tähetiksumisest hell.*

Luuletuskogus domineerib minevikuline aines.
Eks sellele viita ka pealkiri *Tänusõnu*. Tänu-
meelselt ja südamesoojalt mõtleb luuletaja
tagasi sellele, mis on olnud. Ta meenutab oma
päritolu, isa ja ema, lapsepõlvekodu, abikaasad,
aastaid ja aegu, suvesid Soomes, mis avasid
tee ta eestikeelsele luulele, kirjanduslikke
sõpru nagu hispaania luuletaja Jorge Guillén ja
Kalju Lepik. *Inimese elu pole kindel kest, / vaid
mitmekihiline palimpsest*, tõdeb luuletaja.

Mõtisklusetekedel ilmuvad uni ja ulmahanged,
tähistaevas, igavik — isegi surm, seda eriti mõ-
juvalt leebesõnalises luuletuses „Hoi mu
kätt“. Siin jõuab Ivask ringiga tagasi oma 30
aasta eest kirjutatud esimese eestikeelse luu-
letuse juurde, kus ta ütles: *surm on lahkumas
mu rinnast / nagu rändav lõhi*. Surm, nii nagu
tõde, kord siiski jääb. Rinnast on aga lahkunud
luulekeelsete sõnade ja mõtete rändav lõhi,
mis sillerdab ja viipab ka teiselt poolt surma.

Tänusõnade lõpus trükitud ingliskeelsed „Balti
eleegiad“ ilmusid ka eraldi luulevihikuna. On
üpris haruldane, kui luuakse ulatuslik luuleteos
üldbalti teemal. Eesti keeles on seda teinud
Henrik Visnapuu, kes põgenikupõlves sõjajärg-
sel Saksamaal 1947. aastal trükitud kogus *Mare
Balticum* avaldas samanimelise, üheteistkümn-
nest luuletusest koosneva tsükli, milles ta
hoogsalt paatoslikus, ent siiski haaravas sõ-
nastuses kujutas Eesti, Läti ja Leedu ajalugu ja
saatust.

Visnapuu „*Mare Balticumile*“ on nüüd lisandu-
nud Ivaski „*Baltic Elegies*“. Kümnest eleegiast
koosneva tsükli iga osa pikkuseks on 20—30
värsirida, moodustades kokku ulatusliku, üle
veerandtuhanderealise poeemi. Eleegiate va-
bavärss on rütmiline. Rohkelt esineb kokkulange-
vaid sisekõlasid: eufooniast, alliteratsiooni,
assonantsi. Minu tõlkes kõlab üks katkend
nõnda:

*Valged ja vaiksed, lainetevahused rannad,
rituaalsed spiraalid, kirjutatud liiva.
Kui armastus laskub alla, süütab looming
põlema päikese loojuva ketta. Tuvi tõuseb
kõrgusse
suudlema ehatähte, sellesama kivikese venda
otse siin, su jalge ees.*

Läänemerelestele, baltimaadelikele, filosoofi-
lilt läbimõtestatud looduspiltidele, kujundite-
le lõhedest, angerjatest, merevaigust, kadaka-
test, metsamarjadest lisanduvad mõtted Eesti,
Läti ja Leedu ajaloost, peamiselt üldbaltlikele

üldistustena. Eleegilises toonis nenditakse muu maailma väheseid teadmisi, vähest huvi Baltimaade vastu. Positiivselt jääb kõlama balti rahvaste edasipüsimine vaatamata raskele saatusele. Üks eleegia jutustab leedu luuletajast Henrikas Radauskasest, teises kerkivad keskse kujundina esile kolm jõge — Daugava, Nemunas, Emajõgi.

Luuletajast väljaspool asuva pildistikuga seguneb luuletaja sisemaailm, tema paik selles baltlikus välismaailmas, mõtted ja mälestused oma elust, eestlasest isast ning lätlannadest emast ja naisest. Kõik on seotud spiraalikujuiliselt, mille keskel helgivad merevaigutükid igipõlise talismanina. Inglisekeelse värsi näitena toon kaks omavahel seotud katkendit 8. eleegia:

*Infinite progressions of blue gradually shade
into Estonian childhood, my father's eyes,
the fragrant beehive of paneled veranda
where I caught first the form of radiant
windows
and my language, Finno-Ugric, not Indo-
European,
a marvel of music and breathtaking brevity.*

— — — — —
— — — — —
... . . . *This is the language
of my verse, see on mu luule keel,
in which winter is truly winter,
spring, summer, fall possess me.
I have learned other languages along the way.
It is in Estonian I still count my annual rings.*

Enn Vetemaa. Tulnuk. Tallinn, Kirjastus „Perioodika“, 1987. 112 lk.

Enn Vetemaa, ise sündind Kaksikute tähtkujus, on trükki lasknud puhmaskulmulise Brezhnevi ikke all 1971/72 kirjutet ulmejutu, mille lõppu, kaval mees nagu ta on, lisand glasnosti leppemärgiks „Kevad 1986“. Rööbiti *Manas* nr. 55 käsitatud *Möbiuse lehega* on see usin literaat veel kolm uut näitemängu kirja pannud. Vanatestamentliku võimu ja vaimu vahекorda vaagiva draama „Taniel“, Susanna lugude järje „Noorpaaride kool“ ja melodraama sportlaste dopinguprobleemist „Tuul Olümposelt tuhka tõi“, mida 1986 Tallinna draamateatris ka eduga lavastati.

Seiskumisaja tülibatsillide peibutamiseks on *Tulnuk* sõnastatud tingivas kõneviisis. Tuletusi teistest tulevikuroomaanidest, nagu Huxley *Brave New World* ja Orwelli *Nineteen Eighty-Four*, on Vetemaa püüdnud tarnida oma diktaatorite nimelise paigutusega Ladina-Ameerikasse. Tulnuk ei saabu suurlinna nagu mr. Savage Amazonase vihmametsast, vaid heidetakse hange ufo pardalt lru kandis kui kosmiline bjesprizornik. Ta kasvab üles vaestelastekodus Pavlovi kutsikana. Tulnuka planeedile võiks Maa olla põrgu. Tulnukat aretab timukasulaseks mitte Makarenko õilsa vale, vaid Loyola otstarve pühendab abinõu printsipi. Inkvisitsiooni taaselustamine meie aja politseiiriikides, kus isegi provokatsiooni ohvriks langend lapsi pinnitakse, on omadega rappa läind ühiskonna indikaatoriks. Riikliku roimarlikkuse süvendis on Vetemaa mustal utoopial silmasidet Orwelliga. Vähemal määral, aga siiski märgatavalt, on mängus ka Bulgakovi käsi, nagu see avaldub vene meistri romaanis *Meister ja Margarita* kannatusnädala ja Moskva mülgaste rööbiti asetuses. Tulnuk, kellel ainult siis tõuseb, kui ta piinakambri hukkamiskabelis A. Schnitgeri kuulsa firma oreliil improviseerib, saab autori vahendusel vastasmängijaiks kolm Tallinna põhjakihhi esindajat. Kolmiku tuusaks on ülemnuuskur (ehk koputaja, kui Vetemaa nõukogudelikkude keelepruuki järgida) Sebastian, kes on oma plikaohtu tütre Magdaleena vägistand ja tüdrukut tripperiga nakatades turustab, et Magdaleenat kasutand ülemustelt hüvitusi välja pressida. Seesama Magdaleena ja temaga vahelkaupleja Jaama krahv saavad Tulnuka riigikorteris ulualust. Sebastiani toimetab majaperemees sortsinuia abil teise ilma. Seda isegi kaks korda, et vaese Laatsaruse kallal hirnuda. Kristuse ristilöömise, mis Bulgakovit heidutas, asendab Vetemaa Tulnuka kaeuajamisega vihameeleavalduse tagatipuks la-

Aleksander Suuman

Aleksander Suuman. Nofretetega metsas.
Tallinn, Eesti Raamat, 1986. 102 lk.

Mare Vindi poolt maitsekalt kujundatud ja illustreeritud ning kirjastuse poolt nägusalt välja antud raamatus, oma kuuendas luulekogus, kõneleb Suuman jahilkäimisest ja kalapüügist, maalimisest ja luuletamisest, armastusest ja loodusest, kuid eelkõige Tallinna (sekka ka Tartu) tänavatel, kohvikutes ja restoranides kohatud tuttavatest ja sõpradest. See à clef aspekt tugevdab muljet, et viimaseaegne eesti kirjandus kaldub olema endogaamne, sissepoolepöörunud ja endaleviitav.

Maalikunstnikuna tegutsenud luuletaja ei paku meile lüürilisi värse ega plahvata poeetiliseks purskeiks. (Maaljalikku lüürikat ja poeesiat esines küll Suumani varasemas luules, eriti ta 1963 ilmunud esikkogus *Oh seda inimest.*) Selle kogu värsid näivad esimesel lehitsemisel kõnekeelsed, aga tegelikult on neisse poetatud mitmesuguseid sisekõlaseid ja kalambuure. Luuletuste peagu nagu muuseas ütlemisele ja rahulik-vaiksele toonile vastandub aru poolt juhitud sihiteadlikkus, mis nähtub ka rohkest kirjajahemärkide ja trükipildiga manipuleerimisest. See on vaashoitud, distsiplineeritud mäng — luuletaja näib järgnevat, kuhu iganes keele vabajooks ta viib, jõuab aga välja ettenähtamatule asjade läbipaistvusele ja selgusele. Või katsudes teistmoodi ütelda: luuletaja jälgib refleksiivselt oma keskkonda — elunähtused läbivad ta luuletusi, aga ei jää sinna pidama. Elu näib eksisteerivad selleks, et luuletaja saaks elule osundada, seda vihjete ja otseste viidetega kunstnikuna tagasi peegeldada. Värsi näilise tavakeele detailid ja nüansid ujuvad vastuvoolu rutiini hoovusele igapäevaste asjade epifaaniate, ilmutuslikkuse poole.

Tõsi küll, sellesuunaliste püüdluste kiiluvees jääb lugeja nii mõnigi kord kaalutlema luuletuse nagu valepõhjaga kohvi sügavmõttelisust ning endalt küsima: kas see pole vaid luuletaja tehniline osavus ja mitte asjade olemus, mis on tehtud läbipaistvaks? Aga võib-olla just selle mõtteni jõudmine kinnitab, et kogu aeg on olnud tegemist mitte vähema ega rohkemaga kui kunst.

Kui ma nüüd edasi sõites Suumaniga hüvasti jätan, siis näen teda oma kriitikaauto tagavaatepeeglis seismas artistlikkust iseloomustavas poosis — näpp suu ees vaikusele mainitsemise märgiks, mõlemad jalatallad tosin sentimeetrit maapinnast kõrgemal. Ta on ju käinud metsas muistse Egiptuse kuninganna Nofretetega.

vastatud riituses.

Jutustuse tugevaks küljeks on eestipärase uulitsakeele täpne tundmine. Kuna see pluss on omane kahekõnedele, siis tõestab seegi proosatekst Vetemaa dramaatilist annet.

Recent developments in Estonia, which has been called the flagship of *perestroika*, where the policies of *glasnost* and democratization instituted by Gorbachev, combined with the national and patriotic aspirations of the Estonian people, have advanced the furthest in the Soviet Union, are reflected in this issue. In the leading article Heinz Valk, one of the organizers of the Popular Front (*Rahvarinne*) in Estonia, calls for Estonian sovereignty. In my own essay "Amidst the Breath of History" I discuss and contemplate the remarkable events unfolding in Estonia since Spring 1988.

One of the four original proponents of the idea of economic autonomy for Soviet Estonia, Mikk Titma, a sociologist and philosopher, writes about the necessity of the Estonian exile community in the West to participate in the cultural and economic life of Estonia. He cites the professional experience and know-how of the emigrés, especially in the fields of economics and engineering.

In a remarkable about-face which sharply contrasts with the formerly held negative attitude towards the emigrés, the official party and government circles now seem to favor co-operation. Vaino Väljas, Soviet ambassador to Nicaragua, was called home to take control of the rapidly changing situation and placed in charge of the Estonian Communist Party, replacing the conservative and Russianized former party chief Karl Vaino. The banning of books published in the West, and during the period of Estonian independence has been lifted. The cultural achievements of Estonian emigration during the past 45 years have been acknowledged and the process of integrating the emigré culture into Estonian life has begun. The blue, black and white national colors of Estonia, which during the inter-war period (1918-1940) were also the official state symbol of the independent Republic of Estonia, began to be proudly and defiantly displayed by people. As a consequence the Supreme Soviet of the Estonian SSR has adopted the blue, black and white as the historical national colors of the Estonian people, albeit not as the official symbol of the ESSR.

Vardo Rumessen, a concert pianist and

musicologist in Estonia, has contributed a thorough study of the magnificent oratorio "The Calling of Jonah" by the Estonian composer Rudolf Tobias (1873-1918). Mardi Valgemäe has written an analysis of the best-known Estonian comedy *Pisuhänd* by Eduard Vilde where he traces its theatrical roots back to classical "New Comedy" of Menander, Terence and Plautus.

We print the complete text of Elmar Maripuu's play *Dos Grandes*, a witty farce where Estonian political events from 1914 to 1937 are satirized in a jolly mesh of facts and fiction. *Dos Grandes* was performed at the Estonian Cultural Days in New York in 1986.

An excerpt from a just published novel by Enn Nõu, the concluding chapters of a narrative by Reed Morn (pseud. of Frieda Drewerk) and poems by Kalju Lepik, Ivar Ivask and Ilmar Mikiver are also in this issue. There is an article by Wello Uuskyla about the recent work of the renowned Estonian painter Erik Haamer with several reproductions (see pages 50-55). One of Haamer's paintings, "The Holy Tree", is on the cover of this issue.

While visiting Tallinn in May 1988 Ilmar Külvet, editor-in-chief of the Estonian Service of Voice of America, interviewed Andres Langemets, editor-in-chief of the main Estonian literary journal *Looming*. We publish this interview in full.

Estonian-American scientist Lauri Vaska who teaches at Clarkson University at Potsdam, New York, and who has made a significant discovery in organotransition metal chemistry known as the Vaska Compound (see p. 61) writes how it came to pass that he chose chemistry as the subject of his studies.

Our Australian editor Valdemar Vilder contributes an article on his discovery that the first Estonians to set foot on *Terra Australis* did so in 1697 as part of the crew of Dutch captain Willem de Vlamingh. Vilder also introduces the young Estonian-Australian artist Olev Muska. Several book reviews conclude the issue.

Mana	Eesti kultuuri ja kirjanduse ajakiri International journal of Estonian literature, art, and science
Toimetaja Editor & publisher	Hellar Grabbi 3602 Albee Lane Alexandria, Virginia USA 22309
Toimetaja Austraalias Australian editor	Valdemar Vilder 34 Lodge Street Hornsby, N.S.W. 2077
Toimetaja Kanadas Canadian editor	Margus Jukkum 74 Duvernet Avenue Toronto, Ont. M4C 2G9
Toimetaja Rootsis Swedish editor	Raimo Raag Köpenhamnsg. 17 752 34 Uppsala
Toimetaja Soomes Finnish editor	Juhan Talve Ylännekatu 14 D 32 20520 Turku 52
Toimetuskolleegium Editorial board	Ivar Grünthal Ivo Iliste Ilmar Laaban Paul Laan Enn Nõu Paul Reets Peeter Sepp Rein Silberberg Lembit Suur Mardi Valgemäe Vootele Vaska
Trükitehnika Typography and printing	Esto Typesetting Co. 120A Willowdale Ave., Willowdale, Ont. M2N 4Y2 Town Press Ltd 164 Willowdale Ave. Willowdale, Ont. M2N 4Y6
Hind Price of this volume	USA \$16.00 Kanada \$17.00 Rootsi 95 krooni Soome 70 marka Inglismaa L7.50 Austraalia A\$12.50 Saksamaa 30 marka Libraries & Institutions \$20.00 Mujal vastavalt rahakursile

PE^A
11782 58
4

Heinz Valk	1	Kaks kõnet
Hellar Grabbi	2	Keset ajaloo hingust
Vardo Rumessen	5	R. Tobiase oratoorium „Joonase lähetamine“ ja tema kirikumuusika reform-idee
Elmar Maripuu	17	Dos Grandes
Ilmar Mikiver	30	Viinamäe rapsoodia
Reed Morn	32	Nimed ruumis ja ajas (4.)
Kalju Lepik	42	Kolm luuletust
Enn Nõu	43	Lahkumine Tallinnast
Mikk Titma	47	Aeg, rahvas ja inimene
Wello Uuskyla	50	„Püha puu“, „Pühapäev“ ja „Püha veski“
Ivar Ivask	57	Kaks luuletust
Lauri Vaska	58	Kuidas minust sai keemik
Mardi Valgemäe	62	Kas vahemereäärne Vilde?
Ilmar Külvet	67	Intervjuu Andres Langemetsaga
Olev Mikiver	70	Eestikeelsed kunstiterminid
Valdemar Vilder	71	Eesti ja eesti päritoluga kunstnikke Austraalias (2.)
Mardi Valgemäe	72	Teatrikroonika
Valdemar Vilder	74	Kultuuriloolisi pudemeid Austraaliast
Hannes Oja	76	Viljaka kriitiku töömailt
Hellar Grabbi	77	Tänuõnad ja Balti eeleegiad
Ivar Grünthal	78	Vägivalda mikrofüüsika
Jüri Kurman	79	Kalambuurne kõnekeelsus
Hellar Grabbi	80	In this issue